

315
E-19

YTIT

Egamberdieva L.Sh.

EKOTURIZM

Кни
возвр
указан

Количе
выдач

15.02.

15.04

315
E-19

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI

TOSHKENT SHAXRIDAGI
YoODJU TEXNIKA INSTITUTI

Egamberdieva L.Sh.

EKOTURIZM

O'QUV QO'LLANMA

Toshkent-2021
«Fan ziyosi»

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURSI MARKAZI

-3057-

UO*K 315.548.52.15
KBK 74.200(ŷ36)51
E-19

Ekoturizm. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2021, 235 bet.

Zamonaviy ekologik muammolar, O'zbekistonda ekoturizmning resurslari va turlari, shuningdek, dunyo mintaqalari va ekoturizm markazlari yoritilgan. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish, ekologik turizmni boshqarish, axloq qoidalari va xavfsizligiga katta e'tibor qaratilgan. Har bir bobda talabalarning mustaqil ishlashi uchun zarur bo'lgan nazorat savollari va topshiriqlari mavjud.

O'quv qo'llanma ekologik ixtisoslik bo'yicha o'qiyotgan oliy o'quv yurtlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, u ilmiy-pedagogik xodimlar va malaka oshirish kurslari talabalari uchun ham foydali bo'lishi mumkin.

Ushbu qo'llanma Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti professori Lola Shuhratovna Egamberdiyevaning yorqin xotirasiga bag'ishlangan. Ajoyib inson, moxir pedagog, ekologik fanlar rivojiga beqiyos hissa qo'shgan olimasi Lola Shuhratovna qalbimizda abadiy yashaydi va u boshlagan ilmiy tadqiqotlarni shogirdlari davom ettiradi.

Ma'sul muharrir: - *R.X.Allaberdiev*, biologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zMU Ekologiya fakulteti dekani.

Taqrizchilar:

- *D.O.Azimova* biologiya fanlari nomzodi, O'zMU Ekologiya kafedrasida dotsenti.

- *S.G.Sherimbetov*, biologiya fanlari doktori, (TGTE) biotexnologiya kafedrasida mudiri

Ushbu o'quv qo'llanma "Yashil" iqtisodiyotga asoslangan barqaror iqtisodiy rivojlanishning konseptual asoslarini takomillashtirish bo'yicha F-1-176 fundamental ilmiy grantining bir qismidir.

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta axsus ta'lim vazirligining 2021 yil 31may 237 sonli buyrug'iga ko'ra nashrga tavsiya etildi.

ISBN 978-9943-7098-2-9

© Egamberdieva L.Sh, 2021 yil
© «Fan ziyosi» 2021 yil

MUNDARIJA

Kirish	5
1-bob. Turizm tarixi	
1.1. Qadimgi dunyoda sayohatlar	8
1.2. O'rta-asrlarning sayohatlari va sayyohlari	12
1.3. Buyuk geografik kashfiyotlar davri. 19 - 20-asr boshlarida sayohatning rivojlanishi	15
1.4. Hozirgi bosqichdagi turizm va uning istiqbollari	22
2-bob. Ekologik turizmga kirish	
2.1. Ekologik turizm tushunchasi, maqsad va vazifalari	26
2.2. Ekologik turizm tamoyillari	33
2.3. XX-asrning 70-80-yillarda ekologik turizmning rivojlanishi va shakllanishi	35
2.4. Ekologik turizmning hozirgi holati	41
3-bob. Xorijiy mamlakatlarda ekologik turizmni rivojlantirish	
3.1. Yevropa mamlakatlarida ekologik turizmni rivojlantirish ...	45
3.2. Shimoliy, Markaziy va Janubiy Amerika mamlakatlaridagi ekologik turizm	55
3.3. Osiyo va Afrikada ekologik turizmning rivojlanishi	60
3.4. Avstraliya va Okeaniyada ekologik turizmning rivojlanishi	65
4-bob. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish	
4.1. O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishining xususiyatlari	68
4.2. O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishining mintaqaviy xususiyatlari	72
4.3. O'zbekistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida ekoturizmni tashkil etish istiqbollari	78
5-bob Ekoturizm turlari. Ekoturizm obyektlarining tasnifi va umumiy xususiyatlari	
5.1. Ekologik turizmning asosiy yo'nalishlari va turlari	89
5.2. Ekoturizm obyektlarining asosiy turlari	94
6-bob Ekologik turizmning har xil turlarini tashkil etish	
6.1. Rekreatsiya resurslarining xususiyatlari	99
6.2. Ekoturizm obyektining kontseptsiyasi va yaratilishi, obyektning xilma-xilligi va mavzusini tanlash mezonlari	104
6.3. Joy belgilarini, makonning individualligini yaratish	105
7 bob. Qishloq xo'jaligi turizmi obyektlarining tasnifi va umumiy xususiyatlari	
7.1. Agroturizm obyektlarining tasnifi va asosiy navlari	107
7.2. Qishloq uylari	111

7.3	Agroturizm va uning tabiiy muhitga ta'siri.....	113
8-bob.	Ekologik yo'llar va marshrutlar	
8.1.	Ekologik yo'llar va marshrutlarning tasnifi.....	118
8.2.	Marshrutni tanlash mezonlari.....	124
8.3.	Ekologik yo'l uchun kompleks loyihani ishlab chiqish	127
8.4.	Ta'lim muassasalarida o'quv va tarbiyaviy ekologik yo'llarni rivojlantirish va tartibga solish	130
9-bob.	Himoyalangan hududlar ichidagi ekoturizm	
9.1.	Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning xalqaro tasnifi.....	137
9.2.	Qo'riqxonalar va milliy bog'larda ekologik turizmni rivojlantirish xususiyatlari	145
9.3.	Ekologik turizm infratuzilmasi elementlari.....	158
10-bob.	Ekoturizm bo'yicha sayohat	
10.1.	Turistik reytingning kontseptsiyasi va tarkibiy qismlari	167
10.2.	Mehmonlar bilan ishlash bo'yicha qo'llanma.....	169
10.3.	Mehmonlar bilan ma'lumot aloqasi.....	171
11-bob.	Ekologik turizm xavfsizlik	
11.1	Turistik avfsizlik	175
11.2	Turizmdagi xavf turlari.....	176
12-bob.	Ishlab chiqish, tashkil etish va amalga oshirish texnologiyasi Ekologik marshrutlar	
12.1.	Ekoturizm dizayni	183
12.2.	Ekologik ekskursiyalarni tayyorlashning uslubiy xususiyatlari	187
12.3.	Ekologik ekskursiyalarni o'tkazishga qo'yiladigan talablar	189
13-bob.	Ekologik turizm reklama va marketing	
13.1.	Reklama roli	195
13.2	Reklama maxsulotlari turlari.....	198
13.3	Ekologik turizm marketing.....	199
14-bob.	O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning potensial imkoniyatlari	
14.1	O'zbekistonning boy tabiati	203
14.2.	O'zbekistonning tabiati va iqlimi.....	208
14.3	Buyuk ipak yo'li.....	209
	XULOSA	213
	LUG'AT	215
	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	222
	Ilova 1	226
	Ilova 2	231

Kirish

Ekoturizm dunyodagi eng tez rivojlanayotgan sayohat turlaridan biridir. Ekoturizm atrof-muhit holatidan xavotirda bo'lgan va mahalliy ekologiya va madaniyat haqida ko'proq bilmoqchi bo'lgan sayyohlar orasida mashhurdir. Bu keng ko'lamli sa'y-harakatlarni va katta kapital qo'yilmalarni talab qilmasa ham, ekoturizm turizm nozik ekoturistik muvozanatni buzmaslik uchun ehtiyotkorlik bilan nazoratni talab qiladi.

Mamlakatimizda 8200 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud bo'lib, ulardan atigi 500 ta joy sayyohlik yo'nalishlariga kiritilgan. Tabiat sayohati haqida gap ketganda ko'pincha ekoturizm atamasi ishlatiladi. Ayni paytda ekoturizm, bir tomondan, turizm bozorida yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lgan joy, ikkinchidan, mavqei moslik tushunchasidan kengroq bo'lgan (insonning tabiatga ijobiy ta'sirini anglatadi) tushunchadir. So'nggi o'n yilliklarda dunyodagi ushbu turdagi sayohatlarning tez sur'atlarda o'sishi nafaqat atrof-muhitning yomonlashishi bilan, balki mashhur dam olish joylari - tog' kurortlari, iliq dengiz qirg'oqlari, ulardan foydalanishning ko'payishi bilan ham izohlanadi. Shu bilan birga qishloq ehtiyojlari uchun tekislik va o'rmonzorlardan foydalanishning ko'payishi ham o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Ekoturizm to'g'ridan-to'g'ri biologik xilma-xillikni saqlab qolish uchun - sayyohlar va gidlarning o'ziga xos faoliyatidir (yoki aksincha, passivlik bilan, masalan, uyalar joylashadigan joylarni chetlab o'tish va boshqalarni), bilvosita - moliyaviy qo'llab-quvvatlash va mahalliy aholi farovonligi - qashshoqlikni yo'q qilish, ish o'rinlarini yaratish, iqtisodiyotning muqobil turlarini ta'minlashdir.

Shunday qilib, ekoturizm noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarni muhofaza qilish bilan chambarchas bog'liq, chunki ularning aksariyati ekzotik va ekotur obyektlariga aylanadi. Bu nafaqat hayvonlar va o'simliklarga, balki ekotimizga va umuman tabiiy komplekslarga ham tegishli.

Boshqa tomondan, sayyohlik yukini yetarli darajada rejalashtirmaslik bilan, yovvoyi tabiatdan "esdalik sovg'alari" ning tobora ommalashib borishi ma'lum turlarning yo'q bo'lib ketishiga va tabiiy komponentlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu munosabat bilan himoya muhitini yaratish, insonning atrof-muhitga antropogen ta'sirini kamaytirish, atrof-muhitni va biologik resurslarni tiklash va saqlashga qaratilgan tadbirlarni moliyalashtirishning yangi manbalarini izlash, odamlarda tabiat holati uchun javobgarlikni kuchaytirish vazifasi paydo bo'ldi

Ekoturizmni rivojlantirish uchun O'zbekistonning imkoniyatlari cheksizdir. Xorijdagi sayyohlar turizmga, ayniqsa ekoturizmga katta qiziqish bildirmoqda.

Turistik salohiyat jihatidan O'zbekiston Respublikasi dunyoning 15 yetakchi davlatlari qatoriga kiradi va Markaziy Osiyoda asosiy o'rinni egallaydi. Mamlakat hududida to'rt mingga yaqin me'moriy, tarixiy va tabiiy turistik obyektlar mavjud. Turli asrlardagi ko'plab yodgorliklar yaxshi saqlanib qolgan. O'rta asrlarga tegishli diniy qadriyat arxitekturasi O'zbekiston sayyohlik mintaqasi sifatida o'zining qarama-qarshiliklari, boy landshaftlari, o'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi bilan turistlarni o'ziga jalb qiladi. O'zbekistonning janubiy tog' tizmalari, Tyan-Shan va Pomir-Oloy tog'lari, Qizilqum tabiyati, baliqlarga boy ko'llari alohida qiziqish uyg'otmoqda. Chotqol, Zomin, Nurota, Hisor, Ugom-Chotqol milliy bog'i, Jayron ekomarkazi va boshqa qo'riqxonalar katta ekoturistik imkoniyatlarga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3 fevraldagi UP-5326-sonli "O'zbekiston Respublikasining sayyohlik salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" gi Farmoni, shuningdek ichki turizmni jadal rivojlantirish, mintaqalarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida, fuqarolarni

mamlakatning madaniy-tarixiy merosi va tabiiy boyliklari bilan tanishtirish.

O'zbekiston ushbu yo'nalishni rivojlantirish uchun katta salohiyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan dunyodagi kam sonli davlatlardan biridir. O'zbekistonda ekoturlarni amalga oshirishning asosiy omili tabiatning xilma-xilligi, ekzotik hayvonlar va o'simlik dunyosining boyligi, shuningdek, ajoyib kontrastli eng go'zal tog' landshaftidir. O'zbekistonda sayohatlarni tashkil qilish uchun ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lgan milliy bog'lar va qo'riqxonalar bor.

Ekoturizm atrof-muhitni muhofaza qilishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi, natijada ekoturlarni sotishdan olingan daromadning bir qismi toza tabiatni saqlashga yo'naltiriladi.

1-bob. Turizm tarixi

1.1. Qadimgi dunyoda sayohatlar

Insonning atrofdagi olamni bilish jarayoni sayohat bilan bog'liq. Qullarga egalik qiluvchi jamiyat davriga kirgan qadimgi xalqlar allaqachon mavjud bo'lgan geografik bilimlarni tizimlashtirishga harakat qilishgan. Jamiyat yaxshilanishi bilan sayohat turlari yanada mukammal, xilma-xil va qulay bo'lib qoldi.

Savdo aloqalarini o'rnatish va yangi yerlarni kashf etish zarurati odamlarni uzoq safarlarga chiqishga majbur qildi. Shunday qilib, Misr papiruslari qadimgi misrliklar uzoq sayohat qilganliklaridan dalolat beradi. Fir'avnlr Nil daryosiga Qizil dengiz sohillariga ekspeditsiyalar yuborishdi. Miloddan avvalgi 2000 yilda Misrlik Sinuhit sharqqa katta sayohat qildi.

Qirolicha Xatshepsut ham dengiz ekspeditsiyalarini jihazladi. Qizil dengiz bo'ylab ushbu sayohat 2000 km. Kemalar doimo fir'avnning dafn xonalariga joylashtirilgan. Shunday qilib, Fir'avn Xeops piramidasida 43,4 m uzunlikdagi kema topildi. Keyinchalik, yog'och tanqisligi sababli faqat kema modellari ishlab chiqarildi.

Navigatsiya mamlakatlar o'rtasida aloqalarni o'rnatdi. Sayohatlardan ular oltin, fil suyagi, tosh va fayans va boshqalarni olib kelishdi.

Dengizga sayohat qadimgi Xitoy hayotining ajralmas qismi bo'lgan. Xitoyliklar o'z mamlakatlari va unga qo'shni yerlarning geografiyasini juda yaxshi bilar edilar. Xitoyda kartografik tadqiqotlar ishlab chiqarish bo'yicha maxsus byuro mavjud edi. Ular magnit ignaning xususiyatlarini yaxshi bilishardi. Rulni ixtiro qilgani xitoyliklarga ham tegishli. Buyuk xitoy faylasufi Konfutsiy 13 yildan ko'proq vaqtni sayohat o'qituvchisi sifatida o'tkazdi. Xitoyning geografik madaniyati o'sha davr uchun rivojlanishning yuqori bosqichida edi.

Qadimgi Xitoyda savdo va zavq kemalaridan tashqari, dahshatli harbiy kemalar ham mavjud edi. Buyuk Xitoy

devorining qurilishi Xitoy xalqining fizik geografiya sohasidagi mukammal bilimlarini isbotlaydi. Devor dashtni qishloq xo'jaligi joylari bo'ylab aniq ajratib turuvchi chegara sifatida o'tdi.

Qadimgi davrlardan boshlab kartog'rafiyani rivojlantirgan xitoyliklar ipak ustiga xaritalar yasashgan. Qadimgi Xitoyda hatto uch o'lchovli xaritalar mavjud edi. Aynan shu yerda zamonaviy sharhlarning prototipiga aylangan o'yinchoqlar paydo bo'ldi. Ular iliq havo to'ldirilgan ichi bo'sh tuxum qobig'i edi. Aftidan havo shari sayohat qiluvchilar Qadimgi Xitoyga buning uchun uchun qarzdor.

Diniy turizmning kelib chiqishi qadimgi Hindistonda bo'lgan. Buddizm asoschisi Buddha aynan shu yerda 45 yil davomida shimoliy Hindiston bo'ylab sayohat qilgan. Buddha vafotidan so'ng, jasad yoqib yuborilgan va kul izdoshlari o'rtasida taqsimlangan. Bu qoldiqlar ko'plab ziyoratchilar oqib kelgan birinchi yodgorliklar edi.

Antik davrning eng yaxshi dengizchilaridan ba'zilari Finikiyaliklar bo'lgan (Finikiya davlati Sharqiy O'rta dengizda joylashgan va boshqa davlatlar bilan ko'plab savdo-iqtisodiy aloqalarda bo'lgan). Finikiyaliklar katta, bardoshli kemalarni qurdilar, ular uzoq vaqt davomida O'rta yer dengizida dengiz yo'llari bo'yicha yetakchi bo'lganlar. Mamlakat ichkarisidagi savdo yo'llari karvonlarga dam olish uchun binolar bilan ta'minlandi, ushbu karvonsaroylarning bir qismi mustahkamlandi.

Finikiyaliklarning sa'y-harakatlari bilan Gibraltar bo'g'ozi topildi. Ular Afrika atrofida suzib ketishdi. Finikiyaliklar birinchi bo'lib Osiyo va Yevropaning nomlarini (asu-sharq, erebus-quyosh botishi) berishdi.

Qadimgi Yunonistonda dengiz sayohatlari qadim zamonlardan buyon amalga oshirilgan, bu afsonalarda aks etadi. Birinchi bilimdon sayohatchilardan biri Gerodot bo'lib, u Yunoniston, janubiy Italiya, Kichik Osiyo, Bobil, Misr, Fors atrofida sayohat qilgan, O'rta yer dengizi orollarining aksariyat

qismida, shuningdek Qrimda bo'lgan. Gerodot turli mamlakatlarga ko'plab sayohatlarini 9 ta kitobda tasvirlab bergan va ularning har biri muzlardan biri nomi bilan atalgan. U uchun "Tarixning otasi" faxriy unvoni berilgan mashhur "Tarix" asarida u nafaqat Eski Dunyo xalqlarining ko'pgina tarixini tasvirlab berdi, balki avlodlar uchun bebaho etnografik misollarni ham saqlab qoldi. Gerodot birodarlar o'z qonlarini bir piyola sharobga aralashtirib ichishgan skiflar orasida tug'ilish marosimini tasvirlab berdi. Shunday qilib, charchamaydigan sayyoh Gerodot birinchi yunon sayyohining shuhratini shu sababga ko'ra qozongan.

Yunoniston shahar-davlatlarining gullab-yashnashi davrida o'ziga xos turistik markazlar paydo bo'ldi. Shunday qilib, yunonlar Olimpiyaga Elladaning barcha joylaridan tomoshabin yoki Olimpiya o'yinlarining ishtirokchilari sifatida kelishgan, ya'ni bu sport turizmi. Afina va Sparta aholisi chet elga sayohat qilish uchun o'ziga xos pasport - sorrhagisga ega bo'lishlari kerak edi.

Buyuk yunon mustamlakachiligini maxsus sayohat turiga kiritish kerak. Balneologiya va tibbiy turizm Qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. Yunonlar iliq davolovchi suvlarni juda qadrlashdi. Ko'plab buloqlar ma'lum bo'lgan, ular tog' buloqlari yonida davolanish va dam olish uchun mukammal jihozlangan vannalar o'rnatgan.

Qadimgi Yunonistonda ham ziyorat juda keng tarqalgan edi. Delfidagi mashhur Apollon ibodatxonasiga tez-tez tashrif buyurishgan. Ellinizm davri sayohatlari haqida gapirganda, deyarli 10 yil davom etgan Makedoniyalik Aleksandrning sharqiy yurishini eslatib o'tishimiz kerak. Ushbu kompaniya tufayli yunonlar ilgari noma'lum bo'lgan xalqlar, ularning madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlari bilan tanishdilar. Bu muzeyshunoslikka asos yaratdi. Makedoniyalik Iskandar yuborgan pulga uning ustozlari Aristotel tabiatshunoslik muzeyiga asos solgan.

So'zning keng ma'nosida turizm sohasi haqida Qadimgi Rim davridan boshlab gapirish mumkin.

Sayohat go'zal yo'llarning mavjudligi tufayli amalga oshirildi. Rim yo'llari barcha muhandislik qoidalariga binoan qurilgan. Suv to'siqlarini engib o'tish uchun ko'priklar va viyaduklar qurildi. Siz tunashingiz mumkin bo'lgan stantsiyalar belgilanadigan maxsus yo'l xaritalari mavjud edi. Har bir stantsiyaning o'ziga xos xususiyati taverna edi (1-rasm).

Rasm.1. 1300 yilni nishonlash uchun Rimga boradigan ziyoratchilar

Qadimgi Rimda, shuningdek, yo'riqnomalar mavjud bo'lib, ular nafaqat marshrutni, balki yo'l bo'ylab diqqatga sazovor joylarni ham ko'rsatib bergan. Qadimgi Rimning turizm sohasi bozorga terini shamol va quyoshdan himoya qilish uchun maxsus maskalar kabi narsalarni, yo'lda o'qish uchun kichik hajmdagi kitoblar va boshqalarni olib kelgan.

Rimliklar shifobaxsh mineral buloqlarni yunonlarga qaraganda ko'proq qadrlashdi. Bayski buloqlari eng zamonaviy kurortga aylandi. Bu suvda oltingugurt, natriy, selitra va

boshqalar bor edi. G'orlarda joylashgan tabiiy bug' oltingugurtli vannalar rimliklar orasida juda mashhur edi. Ushbu kurortlarning atrofi juda chiroyli edi. Bu yerda Rim boylari o'z uylarini qurishni boshladilar. Rimliklar mehmonxonalar qurdilar. Rim mehmonxonasi butun majmua bo'lib, sayohatchilar uchun turar joy, otxona, quduq, do'kon bilan ta'minlangan koidalar.

1.2. O'rta asrlarning sayohatlari va sayyohlari.

O'rta asrlarning boshlari "xalqlarning buyuk ko'chishi" bilan belgilandi. Bundan tashqari, turli mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalar rivojlanishda davom etdi. Bunga yozuvchilar, sayohatchilar, diplomatlar va savdogarlarning sayohatlari katta yordam bergan. Biroq, odamlarni sayohat qilishga undovchi asosiy harakatlantiruvchi kuch harbiy yurishlar, savdo va ziyorat edi. O'rta asrlarda hajga borish keng tarqaldi. Ziyoratchilarning Falastinga sayohati 3-4 asrlarda boshlangan. IV asrda muqaddas yerga ziyorat qilish ommaviy hodisaga aylandi. Haj ziyoratiga turtki har xil edi. Ziyoratchilar uchun maxsus "xizmat" gospitalistlarning ritsar ordeni bilan namoyish etilgan. Ularning vazifasi kasal ziyoratchilarga va savdogarlarga yordam berish, ularni talonchilikdan himoya qilish edi. Asta-sekin kasalxonalar Muqaddas Yerning shaharlari va qishloqlarida va butun Yaqin Sharqda mehmonxonalar tarmog'ini yaratdilar.

Keyin 11 asrning oxiridan 12 asrning oxirigacha davom yetgan, ammo nihoyatda mo'rt va qisqa muddatli bo'lib o'tgan O'rta Sharqqa salb yurishlari davri keldi. Ushbu ulkan Yevropaning Yaqin Sharq mintaqasiga ko'chishi oqibatlari va natijalari har xil. Avvalo, ushbu kampaniyalar tufayli Yevropa arab dunyosi ilm-fani va madaniyati yutuqlari bilan tanishishga muvaffaq bo'ldi. Yevropa olimlari aniq fanlar bo'yicha bilimlarini sezilarli darajada boyitdilar. Dunyo haqida umumiy tushuncha

kengaytirildi.

Ovqat turli xil bo'lib qoldi. Yevropaliklar ilgari noma'lum guruch, grechka, o'rik, limon etishtirishni boshladilar. Salib yurishlari nafaqat umumiy tarixiy qiziqish, balki bilimga ham tegishli edi. Birinchi marta G'arbiy Yevropaliklar o'z joylaridan katta massada ko'tarilishdi, natijada ular noma'lum xalqlar va mamlakatlar bilan tanishdilar. Ular odob-axloq va urf-odatlarini qisman o'zlashtirdilar, ularga tushunchalari va qarashlarini qisman yetkazdilar.

Geografik kashfiyotlar nuqtai nazaridan salibchilar harakati katta ahamiyatga ega edi. Bu Yevropa va arab dunyosi o'rtasidagi aloqalarga olib keldi va arablardan yevropaliklar geografiya sohasida ko'p narsalarni o'rgandilar. Salib yurishlari savdo-sotiqni rivojlantirib, quruqlikdagi sayohatga katta turtki berdi. Aynan savdo aloqalarining kuchayishi kartalarni takomillashtirishga yordam berdi. Savdo o'sishi, shuningdek, navigatsiya sohasida yangi yutuqlarga olib keldi. Masalan, Atlantika okeanida Afrika sohillari yaqinida joylashgan orollar topildi.

Sayohatning keyingi rivojlanishi mo'g'ullar istilosi bilan bog'liq. 13-asrning boshlarida mo'g'ul-tatarlar Dunaydan Tinch okeanigacha bo'lgan katta imperiyani yaratdilar Rossiyani bosib, Polsha, Sileziya, Moraviya orqali o'tib, Italiya chegaralarida to'xtadilar. Ushbu fathlar natijasida Sharqiy Yevropa va Osiyo orqali keng, nisbatan xavfsiz yo'llar yaratildi, ular savdogarlar foydalanishni boshladilar.

13 asrda O'rta yer dengizida tijorat qudratiga erishgan venetsiyalik va genuyalik savdogarlar Markaziy Osiyo, Hindiston va Xitoyda sayohatchilar tomonidan olib borilgan izlanishlarga befarq qarab turolmadilar. Ular savdo manfaati uchun yangi mamlakatlarni o'rganish kerakligini tushunib yetdilar. Ushbu davrning eng taniqli sayohatchilaridan biri Venetsiyalik Marko Polo edi. Marko Polo o'zining kitobida Yevropadan O'rta Sharq, O'rta Osiyo, Qozog'iston va Sharqiy Turkiston mamlakatlari

orqali Xitoyga, Xitoyning ko'plab mintaqalariga va uzoq yillar davomida yurish paytida ko'rgan va eshitganlari haqida yozib ketganidan beri deyarli 7 asr o'tdi.

Marko Poloning kitoblari o'rta asr sayyohlari va geograflarining asarlari orasida alohida o'rin tutadi. Ular Sharqiy va Janubiy va G'arbiy Osiyo haqida juda ko'p yangi ma'lumotlarni taqdim etadilar. Ushbu kitoblar Osiyoning geografik xaritalarini tuzishda qo'llanmalardan biri bo'lib xizmat qildi va buyuk kashfiyotlar tarixida katta rol o'ynadi.

O'rta asrlarga sayohat haqida gapirganda, rus savdogari Afanasiy Nikitinning Hindistonga "sayohati" ni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. U Marko Polodan 200 yil o'tib G'arbiy Osiyo mamlakatlariga tashrif buyurgan va hanuzgacha biron bir yevropalik oyoq bosmagan Hindistonning ichki mintaqalarida bo'lgan. U kuzatuvlarini "Uch dengiz bo'ylab yurish" deb nomlanuvchi yozuvlarida - Kaspiy, Qora va Arabistonda qayd etgan. Nikitin birinchilardan bo'lib hindular tabiatini, hind aholisining turmush tarzi va urf-odatlarini tasvirlab berdi.

Shunday qilib, 10 - 14-asrlarda piyoda yurish va sayohat yanada rivojlangan. Ular ruslar, vizantiyaliklar, arablar, normanlar va salib yurishlari paytida ko'plab Yevropa xalqlarining vakillari tomonidan amalga oshirilgan. Rossiyada nasroniylikni qabul qilish bilan bog'liq ravishda, rus ziyoratchilarining oqimi muqaddas joylarga Falastinga yo'naldi. 10-14-asrlarda piyoda yurish va sayohat qilish shubhasiz geografik kashfiyotlar davriga yo'l ochdi.

1.3. Buyuk geografik kashfiyotlar davri. 19 - 20-asr boshlarida sayohatning rivojlanishi.

Yagona jahon iqtisodiy makonining shakllanishiga va yagona jahon sivilizatsiyasini yaratish uchun zarur shart-sharoitlarning paydo bo'lishiga olib kelgan buyuk geografik kashfiyotlar davri bir qator ob'ektiv sabablarga ega edi.

15 asr boshlarida ham Yevropaning bir qator qirg'oq mamlakatlarida uzoq safarlarga intilish paydo bo'ldi. Ularning maqsadi Hindistonga to'g'ridan-to'g'ri dengiz yo'lini ochish edi. Kolumb o'z oldiga shunday maqsad qo'ygan. Biroq, u boshqa qit'ani - Janubiy Amerika va Markaziy Amerikaning istmuslarini kashf etish tashabbusi bilan chiqdi. U barcha Buyuk Antil orollarini - Kuba, Gaiti, Yamayka va Puerto-Rikoni, Markaziy Bagama orollari arxipelagini, Kichik Antil orollarining ko'p qismini va Karib dengizidagi bir qator kichik orollarni kashf etdi.

Kolumb tomonidan boshlangan kontinental Amerikaning kashfiyoti buyuk rus dengizchilari Chirikov va Bering tomonidan yakunlandi.

Hindistonga dengiz yo'lining kashf qilinishi Vasko da Gamaga tegishli. U Afrika qirg'og'ini aylanib, shimoli-sharqqa Hindiston qirg'oqlari tomon yo'l oldi. Ushbu kashfiyot uchun u kelganidan keyin u "Don" irsiy unvonini, shuningdek "Hind dengizining admirali" unvonini oldi. Keyin Atlantika okeanini Tinch okeani bilan bog'laydigan bo'g'ozni topishga va shu tariqa Kolumb boshlagan ishni tugatishga urinishlar qilindi.

Fernand Magellan Tinch okeanining janubi-g'arbiy yo'lini qidirib topib, g'arbiy yo'l bilan Osiyoga yetib boradigan yirik ekspeditsiyaning yangi rejasini taklif qildi. Natijada, u keyinchalik uning nomi bilan atalgan bo'g'ozga yetib bordi. Shunday qilib, buyuk navigator Magellan, Kolumb tomonidan boshlangan ishni tugatdi: u g'arbiy yo'l bilan Osiyo materigiga yetib bordi va Yevropadan Osiyoga yangi dengiz yo'lini ochdi. Bu insoniyat tarixida dunyoni birinchi marta aylanib chiqish edi. U yerning sharsimon shaklini va materiklar qirg'oqlarini yuvadigan

okeanlarning bo'linmasligini inkor etib bo'lmaydigan darajada isbotladi.

Buyuk geografik kashfiyotlar xalqaro diplomatik va madaniy aloqalarning rivojlanishiga, keyinchalik sayyohlik yo'nalishiga aylangan qit'alar o'rtasida doimiy suv va quruqlik yo'llarining shakllanishiga hissa qo'shdi.

Sayohat boy odamlarning sevimli mashg'ulotlari bo'lishi bilan bir qatorda ta'lim vositasiga aylanmoqda. Bularning barchasi odamlarning bir qit'adan ikkinchi qit'aga ommaviy harakati uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratdi.

19-asr boshlari Rossiya dengizchilarida katta rol o'ynagan dunyodagi yirik dengiz sayohatlari bilan ajralib turardi. Rossiyada birinchi marta XIX asrning uch o'n yilligi davrida butun dunyo bo'ylab beshta yirik ekspeditsiyalar amalga oshirildi.

Geografik jamiyatlar ko'plab mamlakatlarda sayohatlarni tashkil qilish va boshqarishda asosiy rol o'ynadi. Ulardan birinchisi 1821 yilda Parijda, ikkinchisi 1828 yilda Berlinda ochilgan. 1830 yilda-Londonda, 1845 yilda-Sankt-Peterburgdagi Rossiya Geografik Jamiyati tashkil topgan.

19-asrning ikkinchi yarmida sayohat qilishning yangi bosqichi boshlanadi. Endi dengiz ekspeditsiyalari Jahon okeanini ilmiy tadqiq qilish uchun uyushtirilgan.

Bir necha asrlik sayohat tarixi davomida geografik kashfiyotlar natijasida ko'plab ilmiy va adabiy materiallar, ma'ruzalar va kundaliklar to'plangan. Odamlar yangi mintaqalar va mamlakatlarni ko'rish, xalqlarning hayoti va urf-odatlari bilan tanishish zaruratiga ega. Bularning barchasi sayohatning maxsus shakli - turizmning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Tabiiyki, iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish jarayoni nafaqat aholining harakatchanligini yoqori darajada oshiribgina qolmay, balki yo'llar, qulay mehmonxonalar, restoranlar qurish, dam olish maskanlarini yaratish, davolanish va tarixiy va madaniy diqqatga sazovor joylarga jalb qilish bilan ham bog'liq.

Shunday qilib, 18-asrning oxirida chet ellarga qiziqish va

o'yin-kulgi maqsadida tashrif buyurgan Yevropa davlatlarining zadagon sinf vakillari "sayyohlar" deb nomlana boshladilar. 19-asrning ikkinchi yarmida individual sayohat ixlosmandlari tomonidan namoyish etilgan Yevropadagi tarqoq harakat ma'lum bir tashkiliy shakllarni qabul qila boshlaydi.

Ma'lumki, 1815 yildayoq Angliyadan Frantsiyaga sayohatlar uyushtirilgan. Yozuvchi va sayyoh D.Jaliniani keng jamoatchilik uchun Londondan Parijga bunday sayohatlarni tashabbuskori bo'lgan va uyushtirgan. 1829 yilda K. Bedeker tomonidan dunyodagi birinchi sayyohlik qo'llanmasi tayyorlangan va nashr etilgan. Ushbu qo'llanma bugungi kunda ham nashr etilmoqda va Yevropada sayohat qilayotgan sayyohlar orasida mashhurdir.

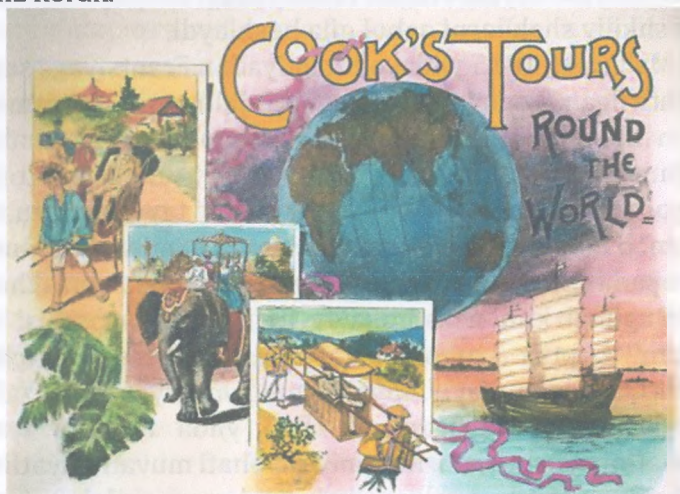
Bugungi kunda zamonaviy turizmning asoschisi deb tan olingan baptist ruhoniysi Tomas Kuk sayohatchilarning uyushtirilgan ommaviy sayohatining mohiyati va afzalliklarini birinchi bo'lib anglagan va 1843 yilda birinchi temir yo'l sayohatini uyushtirgan. Ruhoniy sayohati muvaffaqiyatli bo'ldi. U 1851 yilda Parijdagi xalqaro ko'rgazmaga mamlakatning barcha viloyatlaridan 165 ming inglizni olib keldi.

Ko'rgazma ekskursiyalari foydali bo'lib chiqdi va Kuk Angliyadan kelgan sayyohlarning Parijdagi Butunjahon ko'rgazmasiga va 1855 yilda ommaviy tashrifining tashkilotchisi bo'ldi.

1856 yilda Yevropaga sayohat muntazam bo'lib, Kukning sayyohlik agentligi va uning ko'plab filiallari tashkil etildi. Sayyohlik kompaniyasining ajoyib muvaffaqiyati 8000 ta mehmonxonalar mehmonxonalarning katalogida tasdiqlangan bo'lib, unda Kuk sayyohlarga turar joy taklif qilgan. 1870 yilda 500 ming inglizlar Tomas Kuk sayyohlik agentligining mijozi bo'lishdi.

Evropa va Amerika qit'alari o'rtasida muntazam paroxod xizmati 1832 yilda ochilgan va 1866 yilda Kuk sayyohlarning dastlabki ikki guruhini AQShga jo'natgan. Ekskursiyalar uzoq va besh oygacha davom etdi.

Tomas Kuk xizmatidan foydalangan taniqli amerikalik sayyohlar orasida biz 60 kishilik guruhda sayohat qilgan va keyinchalik sayohatni batafsil tavsiflagan Mark Tvenni eslatib o'tishimiz kerak.

Rasm 2. Tomas Kuk "Sayohat" risolasining muqovasi, 1891 y.

Tomas Kuk birinchi bo'lib 1872 yilda hammaga dunyo bo'ylab sayohatni sanoat asosida qo'yib, har kimga sayohat qilishni taklif qildi. Dastlabki 20 sayyoh dunyo bo'ylab turni 20 kun ichida yakunladi. cheklarini taqdim etdi. Bu aslida asrning Tomas Kuk 1892 yilda vafot etdi. Tomas Kukning o'g'li va sheriklari uning biznesini davom ettirdilar. Kompaniya o'z faoliyat doirasini sezilarli darajada kengaytirdi, yirik moliya institutiga (2-rasm) aylandi. Bugungi kunda Tomas Kuk kompaniyasi dunyoning barcha mamlakatlarida 12 ming sayyohlik agentligiga egalik qiladi va 20 million sayyohga xizmat ko'rsatadi.

1857 yilda Londonda tog' sayohati ixlosmandlarining birinchi mini-assotsiatsiyasi - English Alpine Club tashkil etildi. 1862 yilda ingliz clubidan keyin Avstriyaning tog' klubi va Turin klubi paydo bo'ldi, keyinchalik Italiya tog' klubiga aylantirildi.

1863 yilda Shveysariya klubiga asos solindi. 19-asrning 90-yillari boshlariga kelib tog' klublari ko'plab Yevropa mamlakatlarida, shuningdek AQShda paydo bo'lgan.

Klublarning aksariyati tog'larga bag'ishlangan o'z jurnallarini nashr etishni va ularda sayohat qilishni boshladilar.

19-asrning ikkinchi yarmi - 20-asrning boshlarida o'z atrofida yangi mamlakatlarni jalb qilgan holda milliy va xalqaro turizm rivojlanib bordi. Biroq, sayyohlik va ekskursiyalar asosan dam olish, davolanish va ko'ngil ochish uchun qimmat sayohatlar uyushtirgan sinflar vakillari uchun mavjud edi. Bu vaqtda Fransiyada, Italiyada, Chexoslovakiyada va Shveysariyaning tog'li hududlarida milliy va xalqaro kurortlar va turizm markazlari ochildi.

Turizm ommaviy hodisa sifatida XIX asrda sayyora bo'ylab kengayishni boshladi. Sanoat inqilobining barcha yutuqlari natijasida ishchilarning turmush darajasi va sifati avvalgi davrlarga nisbatan sezilarli darajada oshdi. Xodimlar 20-asrda mehnat qonunchiligiga qo'shilishdi. Aslida 5 kunlik ish haftasini ta'minlaydigan 8 soatlik ish kuni to'g'risidagi qonunlar qabul qilindi. Dam olish, shu jumladan turizm uchun imkoniyat mavjud edi. Tez orada "hafta oxiri" turlari juda mashhur bo'lib ketadi. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda statistik ma'lumotlarga ko'ra ushbu turdagi turizm eng katta ulushni egallaydi.

Bundan tashqari, ishchilar ham qonun bo'yicha 2-3 hafta pullik ta'til olishdi. Bular turizm bozorining rivojlanishiga turtki bergan ijtimoiy shartlar edi. Turizm shu qadar tez rivojlana boshladiki, birinchi jahon urushi tugaganidan so'ng, turizm sohasida integrasiya jarayonlari boshlandi.

1919 yilda Parijda O'rta yer dengizi havzasi mamlakatlarining bir qator tadbirkorlari, asosan Frantsiya, Italiya va Ispaniya sayyohlik agentliklari tomonidan Xalqaro sayohat agentliklari federatsiyasi (FIAV) tashkil etildi.

1920 yilda Pasport bo'yicha Millatlar Ligasining maxsus konferentsiyasi chaqirildi (bu muammo 1926 yilgi

konferentsiyada qayta ko'rib chiqildi). Chet el pasportining yagona shakli sifatida "xalqaro turdagi" pasportni joriy etish tavsiya qilindi, u 32 betdan oshmasligi kerak va barcha ma'lumotlar ingliz yoki frantsuz tillarida takrorlanishi kerak.

Ammo Millatlar Ligasining ikkala konferentsiyasining tavsiyalari amaliy natijalarga ega bo'lmagan. Pasport va viza rasmiylashtirilishini soddalashtirish bo'yicha bir nechta kelishuvlar mavjud bo'lsa-da, bir qator davlatlar ikki tomonlama asosda vizalarni bekor qilishdi.

Millatlar Ligasi Iqtisodiy qo'mitasi turizmga e'tibor qaratdi. 1936 yilda Millatlar Ligasining "Xalqaro iqtisodiy omil sifatida qaraladigan turistik harakatni ko'rib chiqish" nashri paydo bo'ldi. Qo'mita iqtisodiy inqiroz natijasida yuzaga kelgan haddan tashqari proteksionizmga qarshi norozilik bildirdi. Chet ellik sayyohlar iqtisodiyotning turli sohalarini jonlantirishlari mumkin edi, shu bilan birga o'z sayyohlari tomonidan mamlakatdan valyuta eksport qilinishi iqtisodiyot uchun salbiy oqibatlarga olib keldi. "O'z mamlakatingizga iloji boricha ko'proq sayyohlarni jalb qilishga intilish va shu bilan birga sizning fuqarolaringizning qo'shni davlatlarga tashrif buyurishlariga yo'l qo'ymaslik uchun hamma narsani qilish, hech narsani import qilmasdan hamma narsani eksport qilish istagi kabi sog'lom fikrni buzishdir." Albatta, bu alohida holat edi, ammo Qo'mita a'zolari xalqaro turizm istiqbollarini to'g'ri bashorat qildilar. "Har bir mamlakat chet ellik sayyohlar uchun tobora ortib borayotgan jozibani namoyish etishi mumkin va ko'rsatishi mumkin.

Turizm bo'yicha xalqaro hukumatlararo tashkilotni yaratishga birinchi urinish ikki jahon urushi o'rtasida amalga oshirildi. Ushbu yo'nalishdagi dastlabki qadamlarni Gollandiyaning Milliy sayyohlik byurosi boshladi. Uning sa'y-harakatlari natijasida Xalqaro turizmni targ'ib qilish tashkilotlari ittifoqi paydo bo'ldi. Urushdan keyingi dastlabki yillarda Britaniyaning Weekend turizm assosasiyasi tashabbusi bilan ushbu Ittifoq o'z faoliyatini qayta tikladi. Ammo 1947 yilda

Xalqaro rasmiy sayyohlik tashkilotlari ittifoqi (IUOTO) deb o'zgartirildi. Bu Ittifoq nafaqat sayyohlikni targ'ib qilish bilan, balki turizmni rivojlantirish bilan ham shug'ullanishini qo'lab-quvvatlash uchun tuzilgan.

Dastlab Ittifoq tarkibiga 20 ta davlat kirdi. IUOTOda har bir mamlakat faqat bitta sayyohlik tashkiloti tomonidan etishi mumkin edi. IUOTO ustavida ikki turdagi a'zolik ko'zda tutilgan edi: to'liq a'zolar (milliy turistik birlashmalar va hukumat turistik tashkilotlari) va tegishli a'zolar (milliy va xalqaro tashkilotlar - turizm bilan bog'liq tijorat va notijorat).

IUOTO ning asosiy vazifalari xalqaro turizmning turli jihatlarini o'rganish va tavsiyalar ishlab chiqish edi. Shunday qilib, sayyohlar uchun turli rasmiyatchiliklarni (chegara, valyuta, politsiya va bojxona) soddalashtirish masalalariga katta e'tibor berildi. IUOTO keyinchalik BMT tomonidan qabul qilingan turizm bo'yicha xalqaro konvensiyalarni ishlab chiqishda faol ishtirok etdi.

Ittifoq xalqaro taqvim chiqarishni boshladi, u yerda sayyohlik tadbirlarining muhim sanalari to'g'risida ma'lumotlar joylashtirildi, bundan tashqari u keng reklama materiallarini jamladi. Har ikki oyda "Jahon sayyohi" jurnali chiqa boshladi.

YUNESKO bilan qo'shma nashr "Chet elga sayohat - chegara rasmiylari" ma'lumotnomasi ham paydo bo'ldi.

IUOTO xalqaro turizm bo'yicha arxiv va keng kutubxona yaratdi, muntazam ravishda bibliografik to'plamlarni nashr etdi.

Sobiq SSSR 1956 yildan ushbu xalqaro tashkilotning vakili bo'lgan. Bu, albatta, mahalliy sayyohlik tashkilotlariga o'zlarining kon'yunkturasi va jahon turizmining rivojlanish tendensiyalari yo'nalishini yaxshilashga yordam berdi.

Xalqaro turizmning gullab-yashnashini 50-yillardan boshlab aytish mumkin. XX asr Mamlakatlar o'rtasidagi sayyohlik almashinuvi o'z mohiyatiga ko'ra alohida mamlakatlar ijtimoiy hayotining hayotiy tomonlariga ta'sir ko'rsatadigan xalqaro munosabatlarning turlaridan biri bo'lganligi sababli, xalqaro

miqyosda hamkorlik qilishning ob'ektiv shartlari yaratiladi. Ushbu old shartlar bir qator xalqaro sayyohlik tashkilotlarini yaratishda amalga oshirildi. 1945 yilda tashkil etilgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti xalqaro turizmning ko'plab muammolari bilan shug'ullanishni boshlaydi.

1946 yilda ta'lim, fan va madaniyatga ixtisoslashgan hukumatlararo muassasa - YUNESKO tashkil etildi. Aynan YUNESKO orqali bu 1950-yillarda bo'lgan. YeCOSOC turizmni rivojlantirish dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, u turizmni iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan sohasiga aylantirishga hissa qo'shishi kerak edi. Turizm "20-asrning hodisasi" deb nomlana boshladi.

1.4 Hozirgi bosqichdagi turizm va uning istiqbollari

Hozirgi vaqtda turizm dunyoning yalpi mahsulotining 10% gacha ulushiga ega bo'lgan qudratli jahon sanoatidir. Bunga juda ko'p sonli ishchilar, asosiy vositalar, ishlab chiqarish va katta kapital jalb qilingan. Aytishimiz mumkinki, turizm ham jiddiy global siyosatdir.

Subyekt-sub'ekt munosabati bo'lgan turizm xizmatlarning uchinchi darajali bozori bo'lib, uning eng katta rivojlanishi aynan postindustrial mamlakatlarda sodir bo'lishi ajablanarli emas. Turizm daromadi jadvalda keltirilgan.

Turli sohalarda ishlaydigan mutaxassislarning katta armiyasi ko'plab sayohatchilarga xizmat ko'rsatishda ishtirok etmoqda, bu esa infratuzilma va turizm sanoatining mohiyati hisoblanadi. Hozirgi kunda yer yuzidagi har 15-odam sayyohlik sohasi bilan qandaydir darajada bog'liqdir. Shunday qilib, turizm ko'plab ish o'rinlarini yaratadi. Ushbu faoliyat jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biridir.

Postindustrial mamlakatlarda turizm sanoatining rivojlanish darajasi quyidagi faktlar bilan baholanishi mumkin. Qo'shma Shtatlarda har bir aholi uchun ruslarga qaraganda ikki baravar ko'p sayyohlar bor, ammo turistik xizmatlar uchun taxminan teng

narxlarda (!). AQShda ushbu sohaning rentabelligi Rossiyaga qaraganda besh baravar yuqori.

Turistik oqimlarni jalb qilish g'oyasini amalga oshirish uchun ham turistik resurslarning o'zi, ham talabga ega bo'lish imkoniyatlari va ularning salohiyati, shuningdek turizm sohasi ob'ektlarining xususiyatlari va salohiyati puxta o'rganilib baholanadi.

JST ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi o'n yilliklarda xalqaro turizm hajmining doimiy o'sishi kuzatilmoqda. Umuman olganda, ming yillik boshlarida turizm rivojlanishini mintaqaviy va global miqyosdagi inqirozli hodisalarga qaramay barqaror deb atash mumkin.

Zamonaviy dunyoda turizm barcha bog'liq infratuzilmani rivojlantirishga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida qaraladi. Zamonaviy turizm transport, ijtimoiy va xizmat ko'rsatish sohaslarining yuqori darajada rivojlanishiga asoslangan bo'lib, bu oxir-oqibat uni iqtisodiyotning yuqori rentabellik sohasiga aylantiradi.

Butunjahon sayyohlik tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, turizm bugungi kunda dunyo iqtisodiyotining eng daromadli va eng dinamik sohaslaridan biridir. Daromadlilik bo'yicha u neft qazib olish va qayta ishlashdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Turizm dunyodagi yalpi milliy mahsulotning qariyb 6 foizini, global investitsiyalarning 7 foizini, har o'n oltinchi ish joyini, iste'molchilarning jahon xarajatlarini 11 foizini va barcha soliq tushumlarining 5 foizini tashkil etadi. Shu munosabat bilan, ko'plab mamlakatlarda turizm sohasi davlat ko'magi bilan faol rivojlanmoqda.

Sayyohlik sanoati o'ziga xos tuzilishga ega. U turli xil xizmat ko'rsatish sohaslarini o'z ichiga olgan bir qator elementlar bilan tavsiflanadi:

- kichik restoranlar;
- motellar, mehmonxonalar;
- dam olish uylari;

- kir yuvish joylari;
- do'konlar va boshqalar.

Shunday qilib, infratuzilma, ba'zan esa turizmning qimmat logistika bazasiga davlat sarmoyasi ko'plab kichik korxonalar sarmoyalarini rag'batlantiradi. Vaqt o'tishi bilan turizmning yordamchi sohalariga dastlabki sarmoyalar: mehmonxonalar, restoranlar, savdo markazlari, portlar, aeroportlar va boshqalarga ko'proq sarmoya jalb qiladi.

Ko'p sonli kichik biznesni o'z ichiga olgan mintaqaning yaxshilangan turistik infratuzilmasidan mahalliy aholi ham foydalanadi. Turizmdan tushadigan daromad tez orada qabul qilinadigan mintaqa aholisining eng keng qatlamlari o'rtasida taqsimlanadi, ya'ni butun jamiyat iqtisodiy foyda oladi.

Sayyohlar asosan boshqa mamlakatlar va mintaqalardan kelishadi va ularni qabul qiluvchi hukumat uchun xarajatlari soliq bazasini kengaytirishini anglatadi. Oddiy savdo solig'i bilan bir qatorda, ular ba'zan kamroq to'g'ridan-to'g'ri soliqlarni to'laydilar. Aeroport, viza, to'lovlari, kirish va bojxona to'lovlari sayyohlarga soliq solishda qo'llaniladigan usullarning bir nechtasidir.

Ushbu maxsus holatlardan tashqari, an'anaviy soliq tushumlari turizm xarajatlari bilan oshiriladi. Shunday qilib, turizm mintaqa daromadlarini oshiradi, ish bilan bandlikni, investitsiyalarni va boshqalarni ko'paytiradi.

21-asrning boshlarida jahon turizm sanoati tabiatning bebaho sovg'asi bo'lgan rekreatsiya resurslarini saqlash va rivojlantirishning dolzarb muammosiga duch keldi, ularga insoniyat ushbu sovg'adan hatto uchinchi ming yillikda ham bahramand bo'lishi uchun ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak. Rekreatsiya resurslaridan maksimal darajada foydalanishni ta'minlash uchun ushbu resurslarga bo'lgan talabning ortishi va ulardan foydalanish uchun eng qulay sharoitlarni yaratish o'rtasidagi nisbatga erishish kerak.

2- bob. Ekologik turizmga kirish

2.1 Ekologik turizm tushunchasi, maqsad va vazifalari

Ikkinchi jahon urushidan so'ng dunyoning barcha mamlakatlari turizm bilan shug'ullanmoqdalar. Tabiatning eng chekka burchaklariga texnik inqilob, aloqa va transport rivojlanganidan keyin ommaviy turizm uchun kirish mumkin bo'ldi va bu 70-yillardan boshlandi. XX-asr turizm aholiga o'rtacha va hatto kam daromad bilan keladi, yoshlar turizmi rivojlanib bormoqda - piyoda yurish va ot sayohatlari, toqqa chiqish, chang'i uchish va boshqalar.

"Yumshoq" va "qattiq" turizmning asosiy xususiyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-Jadval.

"Yumshoq" va "qattiq" turizmning qiyosiy xususiyatlari

"Қаттиқ" туризм	"Юмшоқ" туризм
Ommaviy xarakter	Shaxsiy va oilaviy ekskursiyalar, do'stlar va hamfikrlar bilan sayohatlar
Qisqa sayohatlar	Uzoq sayohat
Tez transport vositalari	Sekin va o'rtacha tezlikda ishlaydigan transport vositalari
Oldindan kelishilgan dastur	O'z-o'zidan qabul qilingan qarorlar
	"Ichkaridan" motivatsiya
Maqsad - diqqatga sazovor joylar	Maqsad - taassurotlar
Konfor va passivlik	Faoliyat va xilma-xillik
Sayohat oldidan aqli tayyorgarlik juda yaxshi emas	Belgilangan joy oldindan o'rganiladi

Ayni paytda turizm biznesining ilg'or vakillari va olimlar konsepsiyani ishlab chiqdilar va amalga oshirishni boshladilar "**Yumshoq turizm**", turizmga qarshi "**Qattiq turizm**"- dastlab bu juda katta foyda keltiradi, ammo, afsuski, keyinchalik uning

mavjudligining poydevori va mintaqalarning ijtimoiy va iqtisodiy farovonligini buzadi.

Shunday qilib, G'arbiy Yevropa "yumshoq" modeli - tabiatga yo'naltirilgan, ekologik va ijtimoiy mas'uliyatli turizm tug'ildi va rivojlana boshladi. Umuman olganda dunyoda ikkita yirik turistik model mavjud – **G'arbiy Yevropa va Amerika.**

Ikkinchi model asosan o'zgartirilmagan tabiatda amalga oshirildi (u AQSh va Kanadada shakllangan, ammo to'liq Avstraliyada mujassam bo'lgan, shuning uchun uni ba'zan avstraliyalik deb atashadi). G'arbiy Yevropa modeli madaniy landshaftda amalga oshiriladi va u xuddi shu manzarani qo'llab-quvvatlaydi.

1960-yillarda. inson faoliyatining global oqibatlari to'g'risida ilmiy prognozlar e'lon qilina boshlandi. Tabiat va sayohat haqidagi teledasturlar ommalashmoqda. "Maxsus qiziqishlarga ko'ra" maxsus ekskursiyalar mavjud - malakali yo'riqchilar rahbarligida qiziqarli tabiiy burchaklarda sayr qilish, qushlarni tomosha qilish uchun safarlar, tuyalarga minish kabilar shular jumlasidandir.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvini o'sib borishi bilan yer geosferasidagi salbiy o'zgarishlar, masalan:

- ❖ noqulay ob-havo o'zgarishlari;
- ❖ tuproqning degradasiyasi;
- ❖ biologik xilma-xillikning kamayishi va ekotizimlarning yo'q qilinishi;
- ❖ suv, tuproq va havoning ifloslanishi;
- ❖ inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan tabiiy ofatlar;
- ❖ aholi soning o'sishi;
- ❖ aholi salomatligiga tahdidlarning kuchayishi;
- ❖ energiya zaxiralari va boshqa tabiiy resurslarning cheklangan miqdori.

1980 yilda nemis futuristi Robert Yungk tomonidan "yumshoq turizm" atamasi paydo bo'ldi. 1983 yilda meksikalik iqtisodchi-ekolog Ektor Ceballos-Lascurein "ekologik turizm"

("ekoturizm") atamasini taklif qildi. Uning fikriga ko'ra, ekologik turizm sayohatning tabiatni hurmat qilish bilan birlashishini anglatadi. Ramziylik, o'simlik va hayvonot dunyosi namunalarini o'rganish quvonchini, ularni muhofaza qilishga hissa qo'shish imkoniyatini beradi. O'simlik va hayvonot dunyosining mahalliy ob'ektlariga, jonsiz tabiatga tejamkor munosabat-ekologik turizmning mazmunidir.

Ekoturizmga "Ekoturizm Jamiyati" (AQSh) tomonidan yana bir ta'rif berilgan: "Ekoturizm - bu ma'lum bir hududning tabiiy, madaniy va etnografik xususiyatlari to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun, ekotizimlarning yaxlitligini buzmasdan, tabiati nisbatan yaxshi bo'lmagan joylarga sayohat qilish, tabiatni muhofaza qilish mahalliy aholi uchun foydali bo'lganda bunday iqtisodiy sharoitlarni yaratadi".

Ekologik turizm - bu tabiatga zarar yetkazmaslikka (yoki zararni minimallashtirilgan) yo'naltirilgan, ekologik ta'lim va ma'rifatga, tabiat bilan do'stona munosabatlarni shakllantirishga, mahalliy ijtimoiy-madaniy muhitni asrash va barqarorlikni ta'minlashga, hududni rivojlantirishga qaratilgan turizmdir.

Ekoturizm - bu sayohatning tabiatga bo'lgan ekologik sezgir munosabati bilan uyg'unlashuvi, bu sizga yangi landshaftlarni o'rganish, o'simlik va hayvonot dunyosi namunalarini o'rganishda ularni himoya qilishga yordam berish imkoniyatini beradi.

Ekoturizm tabiatni muhofaza qilishga ham, rivojlanishiga ham hissa qo'shishi mumkin. U hech bo'lmaganda, ushbu faoliyatni tegishli tashkil etish va boshqarish tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan, turizm, bioxilma-xillik va mahalliy jamoalar o'rtasidagi ijobiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Ekoturizm:

- nisbatan o'zgartirilmagan tabiiy hududlarda amalga oshiriladi;
- tabiiy muhitning buzilishiga, sifatining yomonlashishiga olib kelmaydi;

➤ foydalanilgan tabiiy hududlarni muhofaza qilish va boshqarishga bevosita hissa qo'shadi;

➤ yetarli va vakolatli boshqaruvga bo'ysunadi.

Ekoturizm uchta asosiy mezonni o'z ichiga oladi:

1 + sayyohlarni jalb qiladigan asosiy diqqatga sazovor joylar tabiyati (masalan, o'simlik, hayvonot dunyosi, geologik xususiyatlar);

2 + muhim tarkibiy qism- madaniy muhit xususiyatlari;

3 + bu kabi manbalarni o'rganish va tushunishga urg'u beriladi va sayyohlar va boshqa ishtirokchilarning faoliyati tashrif buyurgan mintaqadagi jismoniy va madaniy muhitga yengil ta'sir ko'rsatadi.

Ekoturizm-tashrif buyuriladigan hududlarning rekreasion imkoniyatlaridan oshmasdan, mahalliy hamjamiyat uchun maqbul va qo'llab-quvvatlanadigan holda, barqaror turizm kontseptsiyasi bilan o'zaro bog'liq bo'lishi kerak.

Shu tarzda, deyarli bir vaqtning o'zida qadimgi va yangi zamonga ham, ekologik va ijtimoiy talablarga mos keladigan turizm g'oyasi shakllantirildi. Ekoturizm-tabiat uchun mas'ul, uni muhofaza qilish, sayohatchilarning ekologik madaniyatini oshirish, mahalliy va an'anaviy madaniyat jamoalarini hurmat qiladigan ta'lim funksiyasiga aylandi.

Shunday qilib, hozirgi zamonning ijtimoiy, tabiiy, iqtisodiy va ekologik muammolari tutashgan joyda ekologik toza turizmga ehtiyoj sezilmoqda. Ekoturizm tabiiy hududlarni barqaror rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida rivojlanmoqda.

Ekologik turizm odamlarning ekologik madaniyatini shakllantirishga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi va odamlarni atrofimizdagi tabiatga turlicha qarashga va o'zimizda mavjud bo'lgan narsalarni saqlash qanchalik muhimligini tushunishga undaydi.

Ekologik turizm ekologik ta'lim bilan chambarchas bog'liq. Ekologik turizm bilan shug'ullanadigan odamlar nafaqat sivilizatsiya ta'sir ko'rsatmagan joylarga sayohat qiladilar, balki tabiatning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadilar, mavjud tabiiy resurslarga g'amxo'rlik qilish zarurligini anglaydilar.

Ekoturizmning yanada rivojlangan shakli hayvonot dunyosi, o'simliklar, hayot xilma-xilligi, barqaror iqtisodiyot, atrof-muhitni muhofaza qilish, madaniy meros, jamiyat va odamlar kabi sohalarni qamrab oladi. Boshqacha qilib aytganda, ekologik turizm hududlarni barqaror rivojlantirishning muhim vositasidir.

Ekologik turizmning eng oddiy shakli bu "tabiatda" sayohatdir.

Ekologik turizm ta'riflarini tanlash muammosi ko'plab mutaxassislarni tashvishga solmoqda. Shunday qilib, 2001 yilda o'tkazilgan xalqaro konferensiyalardan biriga tayyorgarlik paytida ekologik turizmning 10 ta ta'rifi taklif qilingan. Mana ulardan ba'zilari.

1. Mamlakatning tabiiy ekologik jozibadorligiga asoslangan turizmning har qanday shakli (merjon riflari, suv osti suzishidan savannada sayohat qilishgacha).

2. Turizm, bu ekologik ta'lim va atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqaror rivojlanish tamoyillarga asoslangan barcha elementlar to'g'risida ma'lumot olishni o'z ichiga oladi.

3. Noyob o'simliklarni, hayvonlarni, ekotizimlarning maxsus turlarini o'rganish uchun tabiatning noyob burchaklariga sayohat qilish.

4. Turizm, bioxilma-xillik va mahalliy aholi o'rtasida ijobiy aloqani saqlashga yordam beradigan sayohat.

Ekoturizm jamiyati (AQSh) ma'lumotlariga ko'ra, **ekoturizm** - bu tabiatning nisbatan antropogen ta'sir ko'rsatilmagan joylariga sayohat. Bunday sayohatlar ekotizimlarning yaxlitligini buzmaydi va ushbu hududning tabiiy, madaniy va etnografik xususiyatlari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishga qaratilgan. Shu

bilan birga, ekologik turizm tabiatni muhofaza qilish, mahalliy aholi uchun foydali bo'lganda bunday iqtisodiy sharoitlarni yaratadi. Boshqacha qilib aytganda, "ekoturizm barqaror tabiatga yo'naltirilgan turizm va dam olishdir".

Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqida (TMQXI) ekoturizmga o'xshash xususiyatlar berilgan. U nisbatan o'zgarmas tabiiy hududlarda amalga oshiriladigan va mahalliy jamoatchilikni saqlash va barqaror rivojlantirish vositasi sifatida ishlatiladigan barqaror turistik tur sifatida ta'riflanadi: "Ekoturizm bu atrof-muhitga sayohat va nisbatan o'zgarmas tabiiy hududlarni ziyorat qilishdir. Ulardan bahramand bo'lish uchun, sayyohlarning tashriflaridan tabiatga bo'lgan zaif ta'sir, mahalliy aholining turizmga faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Ekologik turizm - turning barcha tarkibiy qismlarida ekologik texnologiyalarni joriy etish asosida sayyohlar uchun sayyohlik maskani sifatida ozmi-ko'pmi "yovvoyi" tabiatdan bevosita foydalanishga yo'naltirilgan turizm.

Ekoturizm an'anaviy turizmdan quyidagi xususiyatlar bilan farq qiladi:

- tabiiy turizm ob'ektlarining ustunligi;
- tabiatni barqaror boshqarish;
- kam resurs va energiya sarfi;
- ijtimoiy-iqtisodiy sohada bevosita ishtirok etish;
- hududlarni rivojlantirish;
- sayyohlarning ekologik tarbiyasi.

Ekoturizm 1990 yilda rasmiy maqomga ega bo'ldi va shu bilan o'zining har yili "Adventure Travel & Ekoturizm bo'yicha yillik Butunjahon Kongressi" xalqaro simpoziumini chaqirish va o'z notijorat tashkilotlarini yaratish huquqiga ega bo'ldi.

Ekologik turizm- turizm sohasidagi rivojlanayotgan yo'nalishdir, lekin u har doim ham turli xil mamlakatlarda bir xil tushunilmaydi, uning shakllari dinamik, u ilgari ekologik yo'nalishdan uzoq bo'lgan turistik faoliyat sohasiga kirib boradi.

Ilmiy adabiyotlarda ekologik turizm muammolari bilan bog'liq bir nechta atamalar mavjud.

Tabiiy turizm – ob'ekti har qanday tabiat, ham tirik, ham jonsiz (masalan, g'orlar, tog'lar, suv omborlari va boshqalar). Tabiat turizmi tematik yo'nalishlardan biri sifatida bioturizmni o'z ichiga oladi. Ba'zan tabiat turizmini ekologik-geografik deb atashadi.

Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) **sarguzasht turizmi** atamasini ekologik turizmni o'z ichiga olgan kengroq tushuncha sifatida ishlatadi. Biroq, ekoturizm har doim ham sarguzasht tarkibiy qismga ega emas, xuddi barcha sarguzasht turlarda ekologik komponent mavjud emas.

Agroturizm yoki agroekologik turizm tobora keng tarqalmoqda. Sayyohlar o'zlarining ta'tillarida fermer xo'jaliklarida yoki fermer xo'jaliklar qishloq hayot tarzini olib boradigan qishloqdagi turizmdir.

Ushbu turdagi turizm eng ko'p Yevropada va qisman Qo'shma Shtatlarda rivojlangan, bu yerda tabiiy landshaftlarning ozgina qismi va hududning qishloq xo'jaligi rivojlanishining juda yuqori darajasi mavjud.

Ba'zi mualliflar qishloq turizmini "turistik tashriflarning qishloq aholisiga foyda keltirgan foizlari" ga qarab belgilaydilar. Ular viloyat turizmi, qishloq turizmi va agroturizmni farqlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, agroturizm faqat fermer xo'jaliklarida foydalidir, qolgan ikki turi esa butun qishloq jamoasining rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi.

Tarixiy va o'lkashunoslik turizmi inson va tabiiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar tarixini bilishga hissa qo'shadi.

Etnoekologik turizm muayyan etnik guruhlarni, ularning mavjud tabiiy sharoitdagi hayotini, hozirgi davrda tabiiy muhit bilan o'zaro aloqalarini o'rganishga qaratilgan.

"Barqaror turizm" va "yashil turizm" sinonimik atamalari keng tarqalgan bo'lib, ular atrof muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan texnologiyalardan foydalangan holda turizmni

anglatadi. Ammo barcha barqaror turizmni ekologik deb hisoblash mumkin emas, chunki yashil texnologiyalar plyaj turizmni tashkil qilishda, yirik shaharlardagi mehmonxona sanoatida va hattoki havo sayohatida ham qo'llanilishi mumkin.

Yuqoridagi ekologik turizmning ta'riflari u yoki bu jihatdan zamonaviy jamiyatni ko'kalamzorlashtirish, shuningdek, barqaror, aniqrog'i, biologik xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash, rivojlantirish va saqlash tushunchalari bilan bog'liq.

2.2. Ekologik turizm tamoyillari

Ular insoniyatning hududlarni barqaror rivojlanishiga erishish, bio- va ijtimoiy-madaniy xilma-xillikni saqlab qolish istagiga asoslangan. Ekologik turizmning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi.

- ❖ yaxshi saqlanib qolgan tabiiy hududlarni ziyorat qilish;
- ❖ tiklanmaydigan tabiiy resurslardan barqaror foydalanish, tabiiy, ijtimoiy va madaniy xilma-xillikni saqlash;
- ❖ muayyan (ancha qat'iy) xulq-atvor qoidalariga rioya qilish;
- ❖ an'anaviy turizm turlariga qaraganda tabiiy resurslardan kamroq, intensiv foydalanish;
- ❖ sayyohlarning ekologik tarbiyasi, ularning mahalliy madaniy va tabiatni boshqarish faoliyatida ishtirok etishi;
- ❖ ekologik sayohatlarni puxta rejalashtirish, ularni ishlab chiqish va amalga oshirishga kompleks yondoshish;
- ❖ ekoturizmni hududlarni mintaqaviy rivojlanish rejalariga qo'shilishi;
- ❖ mahalliy aholining turizmni rivojlantirishda ishtirok etishi va ushbu faoliyatdan moliyaviy va boshqa foyda olishlari;
- ❖ ekologik turizm sohasida ishlaydigan xodimlarni ekologik o'qitish.

Ekologik turizm tamoyillari milliy bog'lar va so'nggi yillarda qo'riqxonalar ishlarida keng qo'llanilmoqda. So'nggi o'n yilliklarda ekologik turizmning jadal rivojlanishi nafaqat atrof-muhit sifatining yomonlashishi, balki mashhur dam olish joylari -

tog' kurortlari, iliq dengiz qirg'oqlari va boshqalarni ko'payishi bilan ham izohlanadi.

Odamlar shaharlarga ko'chib ketmoqdalar. Stress - bu shahar turmush tarzining doimiy hamrohi, uning sharoitlari insonning psixologik yoki fiziologik ehtiyojlariga mos kelmaydi. Shahar aholisi tabiatga intiladi, u bilan yolg'iz qolishga, toza havodan nafas olishga, shahar turmush tarzidagi stereotiplarni o'zgartirishga (hech bo'lmaganda vaqtincha) harakat qiladi.

Inson har doim tabiat bilan aloqa qilishga ehtiyoj sezgan. Ammo agar tarixning dastlabki davrlarida bokira tabiat uning hayotining ajralmas qismi bo'lgan bo'lsa, keyinchalik u asta-sekin kamayib, o'zining ibtidoiyligini yo'qotdi. Zamonaviy inson, tobora tabiatdan uzoqlashib, baribir texnogenez jarayonini sekinlashtirishga va ba'zida to'xtatishga intiladi. Shuning uchun aynan 20-asrning ikkinchi yarmida iste'molchilar jamiyatining shakllanishi va global ekologik muammolar paydo bo'lishi bilan birga ekologik turizm paydo bo'ladi.

Zamonaviy turizmning ekologik yo'nalishi XX asrning 80-yillari oxirida aniq namoyon bo'ldi. Biroq, 60-yillarda, AQShda birinchi ekoturizm kongresi bo'lib o'tdi: ular hayvonlarni himoya qilish uchun pul yig'ish uchun sayyohlarga kitlarni ko'rsatishni boshladilar.

Ekoturizmni rivojlantirishga xaridorlarning sayohat paytida yangi va g'ayrioddiy tajribalarni boshdan kechirishga bo'lgan intilishi atrof-muhitga tuzatib bo'lmaydigan zarar yetkazilayotganligi to'g'risida ogohlantirish turtki bo'ldi.

Ommaviy turizm vaqt sinoviga dosh berolmasligi va mijozlar turistik dasturda ekzotik narsalarni xohlashlari aniq bo'ldi va keng tarqalgan narsalar endi ekzotik deb hisoblanmadi. Bugungi kunda ekzotizm tushunchasi asosan dunyoning o'rganilmagan burchaklari bilan bog'liq bo'lib, ularda faqat bir nechtasi sayohat qilgan, u yerda tabiatning tabiiy holati sof holda saqlanib qolgan.

Ekologik turizmning rivojlanishi, umuman, turizm singari, eng muhim ikkita omil bilan belgilanadi: tabiiy va rekreatsion va

tarixiy-madaniy. Boy madaniy va tabiiy salohiyat mavjudligi, hatto iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar qatoriga kirmagan mamlakatlarga ham jahon turizm bozorida jiddiy mavqega ega bo'lishga imkon beradi. Biroq, buning uchun zarur shart - turizmni rivojlantirish sohasidagi faol davlat siyosatidir.

Ekologik turizmning asosiy maqsadlari insonni o'rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashishi, aholining turli guruhlariga ekologik ta'lim va tarbiya berishdir.

Ekologik turizmning asosiy maqsadi iloji boricha qat'iy ekologik qoidalar va cheklovlarga rioya qilishdir.

2.3. XX-asrning 70-80-yillarda ekologik turizmning rivojlanishi va shakllanishi.

"Tabiat turizmi" ning rivojlanish tarixi chuqur o'tmishdan kelib chiqadi. Qadimgi Misrda atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarni to'plash maqsadida uzoq sayohatlar amalga oshirilgan. Muhim sayohatchilar turli mamlakatlarning tabiiy, madaniy va tarixiy diqqatga sazovor joylarini o'rgangan Aristotel, Gerodot, Katta Pliniy edi. Bir necha-asrlar o'tib Aleksandr Gumboldt, Charlz Darvin va boshqalar turli xil landshaftlar, flora va faunani, mahalliy madaniyatlarni ilmiy tadqiq etish maqsadida sayyoramizning chekka burchaklariga sayohat qilishgan.

XX asrning o'rtalariga qadar "ommaviy turizm" degan narsa yo'q edi: faqat iroda qudrati va katta quvvatga ega, sarguzashtlarga bo'lgan ehtirosiga boy odamlar turli mamlakatlarga sayohat qilish, yerning ekzotik burchaklariga kirib borish, tabiiy go'zalliklardan zavq olish va asosan ular taniqli "yolg'izlar" edi. Bunday sayohatlar sayohatchilar tashrif buyurgan hududlarda sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va tabiatdagi o'zgarishlarni keltirib chiqarmadi va natijada ular noyob tabiiy hududlarni, o'ziga xos mahalliy madaniyatlarni saqlashga hissa qo'shadigan muhim moliyaviy manbalar oqimini ta'minlamadi.

Uyushgan turizmning rivojlanishi bilan eng muhim

yo'nalishlardan biri aynan tabiat olamiga sayohat bo'ldi. O'tgan asrning o'rtalarida Tomas Kuk Shotlandiya tog'lariga sayohatlar uyushtirishni boshladi va 1863 yilda Mont Blanning birinchi tijorat ko'tarilishini taklif qildi. Romantik yozuvchilar o'z asarlarida yovvoyi tabiat, cho'qqilar va vodiylar, vodiylar va yaylovlarning go'zalligini ulug'lab, shu bilan tabiatga qiziqish uyg'otishgan. Amerika qit'asida tabiiy ekspeditsiyalarda qatnashgan taniqli tabiatshunoslar - M. Lyusek, V. Klark, D. Odubon tomonidan amalga oshirilgan adabiy tavsiflar tufayli tabiiy dunyoga sayohati mashhur bo'ldi.

Rossiyada 19-asrning ikkinchi yarmidagi mashhur yozuvchilar va sayohatchilar odamlarning tabiiy va madaniy diqqatga sazovor joylarni bilishga qiziqishini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan: D.N. Mamin-Sibiryak, P.P. Semenov-Tyan-Shanskiy, N.M. Prjevalskiy Rossiya va O'rta Osiyo tabiatini o'rgangan va ta'rif bergan. Ushbu davrda ko'plab shaharlarda filiallari bo'lgan "Tabiatshunoslikni sevuvchilar jamiyati", Qrim tog' klubi va Kavkaz tog' jamiyati paydo bo'ldi va katta mashhurlikka erishdi. Bu davrda tog' turizmi tobora keng tarqalib, ekskursiya tadbirlariga katta e'tibor berildi.

IX-asrning oxirida yovvoyi tabiat sayohatlari butun dunyoda tobora ommalashib bordi va natijada yovvoyi tabiatni saqlab qolish uchun milliy tizimlar yaratildi. Shu bilan birga, tabiat ob'ektlari va go'zal manzaralariga qoyil qolish uchun sayohat ommaviy xususiyatni saqlamadi ular asosan boy odamlar uchun mavjud edi.

XX asrning boshlarida eng katta "kuboklar" - ekzotik mamlakatlarda fillar, karkidonlar va boshqalarni ovlash juda obro'li deb hisoblangan. 1950-yillarda ov turlaridan ko'ra ko'proq mashhur bo'lgan fotofayllar allaqachon zamonaviylashib bormoqda. Fotosurat uchun eng qiziqarli ob'ekt "katta beshlik" dir - bu ilgari ov kuboklari (fil, leopard, karkidon, sher, bufalo) sifatida qadrlil bo'lgan Afrika sutemizuvchilarining beshta eng yirik turlari hisoblanadi.

Ekologik turizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi, ayniqsa, estetik va rekreatsion nuqtai nazardan jozibali bo'lgan tabiiy hududlarni ajratish tarixi va ularni muhofaza qilish standartlarini ishlab chiqish bilan chambarchas bog'liqdir.

XIX-asr oxirini ekologik turizm paydo bo'lgan vaqt deb hisoblash mumkin. Amerika qit'asining ulug'vor tabiiy nodirliklari, hududlari ko'lami unchalik ta'sirchan bo'lmagan va hududlarning o'zi azaldan yashab, rivojlangan shaharlarga ega bo'lgan Yevropa mamlakatlaridan kelgan muhojirlarning xayollarini silkitib qo'yolmadi. Immigrantlarning harakatchanligi, ishbilarmonligi, ijtimoiy jihatdan qulayligi, axborotni qabul qilish kabi fazilatlarini ularni quruqlikka ko'chib o'tishga, yangi yerlarni egallashga va o'zlashtirishga, noqulayliklarga va xavf-xatarlarga dosh berishga majbur qildi. Yangi ta'sirchan tabiiy hududlar haqida ma'lumot tez tarqaldi va XIX-asr -asrning oxiriga kelib Sierra Nevadadagi Yellouston, Yosemit va boshqa ba'zi tabiiy yodgorliklarga tashrif buyuradigan sayyohlar soni shunchalik ko'payganki, mintaqani himoya qilish uchun maxsus choralar ko'rish zarurati tug'ildi.

Shimoliy Amerikadagi birinchi milliy bog' 1872 yilda Yelloustounda tashkil etilgan. AQSh, Kanada, Meksika, Argentina, Yangi Zelandiya, Avstraliya, Indoneziya, Janubiy Afrikadagi milliy bog'lar tashkilotchilari tomonidan o'z oldilariga qo'ygan asosiy vazifalar odamlarning dam olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida tabiat "asarlarini" himoya qilishdir. G'arbda qo'riqlanadigan hududlarni yaratish g'oyasi ularning ko'ngil ochish maqsadlariga asoslangan edi. Bunga muvofiq milliy bog'larning muhofaza qilish tartibi, foydalanishni tashkil etish va ichki tuzilishi shakllantirildi. Amerika uslubidagi milliy bog'larda asosiy kuch rekreatsion turizmni tashkil etishga qaratildi. XIX asrning oxirida yovvoyi G'arbning noyob burchaklarida klassik Shimoliy Amerika modeliga muvofiq shakllangan bir qator milliy bog'lar yaratildi. 1885 yilda - Banff va muzlik, 1886 yilda - Yoho, 1890 yilda - Yosemit, 1895 yilda - Voterton-Leyk .

Milliy bog'larni yaratish jarayoni Ikkinchi Jahon Urushidan keyin kuchaydi. 1950 yillarda 39 mamlakatda 200 ga yaqin bog'lar mavjud bo'lgan bo'lsa, 1982 yilga kelib ularning soni 1000 dan oshgan. Milliy bog'lar reklama qilingan, piyodalar yo'llari tarmoqlari va mexanik transport uchun yo'llar, dam olish joylari, tomosha maydonchalari yotqizilgan, mehmonxonalar, oziq-ovqat shoxobchalari, turistik uskunalarini ijaraga berish bazalari, aloqa korxonalarini va boshqalar qurilgan. Ushbu tadbirlarning barchasi milliy bog'larga qiziqishning o'sishiga yordam berdi.

Ekologik turizm 70-80-yillarda shakllandi. XX asr mahalliy g'oyasi sifatida - global g'oya doirasida ochiq havoda dam olishdan olinadigan iqtisodiy foyda va rekreatsiya zonalarining ekologik xavfsizligi o'rtasidagi muvozanatni yaratish - sayyora tabiatini undagi hayotning asosi sifatida saqlashdan iboratdir.

Sayyohlarning rekreatsion tabiiy hududlarga haddan ziyod ko'p tashriflari bilan bog'liq salbiy oqibatlariga misollar shu paytgacha juda ko'p to'plangan. AQShning eng yirik milliy parklari, Kamchatkadagi Geyzerlar vodiysi, Alp tog'laridagi rekreatsion zonalar, Nepaldagi Everestda qoldiqlarning tog' bo'lib to'planishi, tabiatining degradatsiyasi faktlari eng mashhur misollardir. Janubiy Amerikadagi Inca Trail va boshqalar. Tabiiy hududlarning rekreatsion degradatsiyasi tabiatni himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini turizm amaliyotiga joriy etishni talab qildi, ya'ni, rekreatsion tabiatni boshqarish amaliyotiga atrof-muhitni boshqarish texnologiyalarini joriy etildi.

Tabiiy hududlarning rekreatsion degradatsiyasiga misollaridan biri sifatida 80-yillarning boshlarida Nepalning sayyohlik Makkasi - Annapurna tog'ining etaklarida vujudga kelgan vaziyatni ko'rib chiqishimiz mumkin. XX- asr Nepalda har yili tog' turizmini yaxshi ko'radigan 200 mingdan ziyod sayyohni qabul qiladi. Yildan yilga Annapurna tog'ining etagida sayyohlik lagerlari tashkil etiladi. Bu hududlarda ommaviy turizm rivojlanmasdan oldin tog' yonbag'irlarini qoplagan o'rmonlardan faqat mahalliy aholi ehtiyojlari uchun uylar qurish va isitish,

ovqat pishirish, yovvoyi hayvonlarni ovlash, yig'ish va h.k. foydalanilgan

Turizmning rivojlanishi sayyohlik oqimining ko'payishiga, aholining umumiy zichligi (mahalliy aholi va sayyohlar sonining) oshishiga va tabiiy resurslarni qazib olish hajmining oshishiga, xususan, tog' yonbag'irlari quyi qismida joylashgan o'rmonlarni intensiv ravishda kesishga olib keldi. Natijada, o'rmon bilan qoplangan tog' yonbag'irlari hajmi sezilarli darajada qisqartirildi va ba'zi qiyaliklar yalang'ochlashdi.

Turizmning ushbu hududga salbiy ta'siriga oziq-ovqat va sayyohlik jihozlarini olib kelgan ko'plab yaklarning tuyoqlari yalang'och tuproqli maydonlarning ustki qatlamining buzilishi qo'shildi. Yomg'irli mavsumda tuproqni yuvib ketdi, bu esa eroziyaga olib keldi va qiyalik o'simliklarining tabiiy tiklanishiga to'sqinlik qildi. Tabiiy hududda ekologik inqiroz belgilari paydo bo'ldi: buzilgan hududlarning o'rmon hududlariga o'tishi, yalang'och joylarda tuproq eroziyasi, tiklanish jarayonlarining sekinlashishi va boshqalar. Ekologik inqiroz fonida ijtimoiy inqiroz alomatlari paydo bo'la boshladi, ular avvalo mahalliy aholining cheklangan hayotiy resurslardan bahramand bo'lishlari kerak bo'lgan sayyohlarga nisbatan salbiy munosabatining o'sishida namoyon bo'ldi. Hududning rekreatsion jozibadorligi va ijtimoiy qulayligini yo'qotishi natijasida turistik oqim pasayishni boshladi, bu esa mahalliy aholini qo'shimcha daromadlardan mahrum qildi va mamlakat xazinasiga moliyaviy tushumlarni kamaytirdi.

Shunday qilib, tabiiy landshaftga nisbatan uning imkoniyatlaridan yuqori bo'lgan bosim juda ko'p salbiy ekologik va ijtimoiy oqibatlariga olib keldi.

Tabiiy hududlardan "ekologik jihatdan vahshiyona" rejimda foydalanish muqarrar ravishda ularning rekreatsiya jozibadorligini yo'qotishiga, sayyohlar foydalanishidan ozmi-ko'pmi tezroq chiqib ketishiga olib keladi.

80-yillarning boshlarida. XX asr haddan tashqari dam

olishning rekreatsion hududlar tabiatiga ta'sirining salbiy oqibatlarini o'rganishga bag'ishlangan dastlabki ilmiy tadqiqotlar matbuotda paydo bo'la boshladi. Ushbu nashrlarning tug'ilgan joyi Yevropa - aholisi zich joylashgan, sanoatlashgan, sayyohlikning turizmni rivojlantirishda yetakchi qismi bo'lganligi ajablanarli emas. 1980 yilda G'arbiy Germaniyaning "TEO" jurnalida R. Yunkning "Bir plyaj gektariga qancha sayyoh bor?" maqolasi chop etildi. "Yumshoq turizm" ni himoya qilish uchun so'z", 1981 yilda esa X. Vayssning "Shveytsariyada landshaftni tinch yo'l bilan yo'q qilish va uni saqlab qolish choralari" kitobi nashr etildi. Ushbu yo'nalishning rivojlanishi "yumshoq turizm", "yashil turizm" tushunchalarining paydo bo'lishiga olib keldi, ular tabiiy hududlardan rekreatsiya maqsadida ongli, ekologik jihatdan malakali foydalanish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oldi.

80-yillarning o'rtalari XX asr yangi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni yaratish bo'yicha faoliyatni faollashtirish, ushbu hududlarda turistik faoliyatni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, atrof-muhitni muhofaza qilishni qonunchilik bilan ta'minlash bilan tavsiflanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar milliy bog'larni tashkil etishning yuqori darajasi bilan tanqid qilindi. Shunday qilib, Indoneziyada ikki yil davomida (1980-1982) umumiy maydoni 49,3 ming km² bo'lgan 16 ta milliy parkni yaratishi e'lon qilindi.

AQSh, Kanada va undan keyingi Meksika, Argentina, Yangi Zelandiya, Avstraliya, Indoneziya, Janubiy Afrikaning milliy bog'lari tashkilotchilarining oldilariga qo'ygan asosiy vazifalari - bu ehtiyojlarni qondirish uchun dam olayotgan odamlardan tabiat "asarlarini" himoya qilishdir. Ochiq dam olish odamlarning psixologik yengilligini, estetik ehtiyojlarini va jismoniy sog'lig'ini tiklanishini ta'minlaydi.

Amerika uslubidagi milliy bog'larda asosiy harakatlar sayyohlik va dam olishni tashkil etishga qaratilgan. Bog'lar reklama qilingan, ular mexanik transport uchun va piyodalar

yo'llari, dam olish joylari, kuzatuv maydonchalarini tashkil etgan, mehmonxonalar, oziq-ovqat shoxobchalari, turistik uskunalarni ljaraga berish markazlari, aloqa korxonalari va boshqalarni qurgan. Bularning barchasi milliy bog'larga bo'lgan qiziqishning o'sishiga yordam berdi. Masalan, Yellouston milliy bog'ining yillik tashrifi quyidagicha ko'paygan: 1895 yilda u 50-yillarida 5,5 ming kishini tashkil etgan. XX asr 60-yillairda 1,5 million kishiga o'sdi. 70-yillarda 2 million kishidan oshdi va 3 million kishiga yetdi. Ayni paytda AQShning Grand Teton, Yosemite va Grand Canyon kabi yirik milliy parklari yiliga 3 milliondan 5 milliongacha mehmonlarni qabul qiladi.

2.4. Ekologik turizmning hozirgi holati

2000-yilda ekologik turizmga rasmiy maqom berilib, o'zining-yillik xalqaro simpoziumini chaqirish, «Annual World Congress on Adventure Travel & Ecotourism» va o'z notijorat tashkilotlarini yaratish huquqiga ega bo'ldi.

Turli nashrlarda ekologik turizmning hozirgi holati va rivojlanish darajasini baholashlar bir-biridan keskin farq qiladi. Tafovutlarning aksariyati ekoturizm ta'rifi bilan bog'liq. Shunday qilib, agar ekologik turizm tabiiy resurslardan foydalanishga asoslangan barcha turdagi dam olishni birlashtiradi degan g'oyani asos qilib oladigan bo'lsak, unda ekologik turizm ekologik texnologiyalar bilan birgalikda, tabiatdagi rekreatsion va ma'rifiy tadbirlarni o'z ichiga olgan holatga qaraganda ancha yuqori baholanadi.

Jahon savdo tashkilotining hisob-kitoblariga ko'ra, dunyo turizm sanoati hajmidagi ekoturizmning ulushi 2-4% ni tashkil qiladi. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra, har yili ekologik turizm ehtiyojlari uchun 55 milliard dollarlik mahsulot va xizmatlar ishlab chiqariladi, ekoturizmning o'sishi yiliga 30 foizga yetadi. O'sishning bunday yuqori foizi an'anaviy rekreatsiya tabiatini boshqarishni turistik marshrutlar, dasturlarni tashkil etish va ularni yangi shakllarga o'tkazish bilan izohlanadi.

Tabiiy go'zalligi ajoyib mamlakatlarda turizm ko'pincha milliy bog'larni tashkil etishning asosiy sababidir. Masalan, Kosta-Rika o'z hududining 30 foizini tabiatni muhofaza qilish zonasi deb e'lon qildi. Ushbu mamlakatda turizm yetakchi daromad manbai bo'lib, yiliga 650 million dollarga yetadi. Janubiy Afrikada ekologik turizm rentabellik darajasi bo'yicha olmos qazib olishdan keyin, Alyaskada neft qazib olishdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Keniyaning milliy bog'larni ishlatishdan keladigan yillik daromadi 450 million dollarga yetadi. Ekvador Galapagos orollaridagi ekoturizmdan 180 million dollardan ko'proq daromad oladi, Ruandadagi vulqonlar milliy bog'ida tog' gorillalarini ko'rish uchun kelgan sayyohlar kirish uchun taxminan 1 million dollar va boshqa xarajatlar uchun 2-3 million dollar qoldiradilar.

Rivojlangan mamlakatlarda ekologik turizm ham foydali biznes hisoblanadi. Masalan, AQShning Milliy bog'lar tizimi dunyodagi eng yirik sayyohlarni jalb qilish tizimidir. XX-asrning 90-yillari boshlarida AQSh federal hukumati tomonidan boshqariladigan milliy bog'lar har yili taxminan 270 million sayyohni qabul qiladi. Shu davrda o'z hukumatlari tasarrufidagi davlat bog'lariga 500 millionga yaqin mehmon tashrif buyurgan edi. Shu bilan birga, bir qator shtatlarda sayyohlar soni shtat aholisining 5 baravaridan ko'p edi. Kanadada o'sha yillarda federal ahamiyatga ega bo'lgan milliy bog'lar 20 milliongacha mehmonni, okrug bog'lari - taxminan 47 milliondan ko'proq sayyohni qabul qildi.

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari o'z hududlarida ekoturizmni rivojlantirishga katta qiziqish bildirmoqda. Afrikada, Osiyoda, Lotin Amerikasidagi (Keniya, Tanzaniya, Chili, Peru, Nepal va boshqalar) bir qator mamlakatlarda o'z hududlarida ekologik turizmni rivojlantirishning afzalliklarini anglab etgan va milliy iqtisodiyotning ushbu sohasiga mablag' kiritgan, ekologik turizm asosiy daromad manbalaridan biriga aylanmoqda.

Bosh ofisi Vashingtonda joylashgan Ekoturizm Jamiyati tadqiqot, axborot va strategik faoliyatni rivojlantirish markazi bo'lib xizmat qiladi. Jamiyat mintaqaviy aloqalarni o'rnatishga va ushbu ishlarga mintaqaviy tuzilmalarni jalb qilishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqadi. Ekologik turizmni an'anaviy turizm turlari bilan almashtirishi mumkin bo'lgan mintaqalarni izlayotgan bir qator tashkilotlar mavjud. Ular orasida: "Butun jahon yovvoyi tabiat fondi", "Jahon resurslari instituti", "Tabiatni va tabiiy resurslarni saqlash bo'yicha xalqaro ittifoq" va "YUNESKO". bor.

1971 yildan beri YUNESKO "Inson va biosfera" dasturini ishlab chiqmoqda. YUNESKOning Jahon merosi yodgorliklari bo'yicha qo'mitasi alohida qiziqish va halqaro qimmatga ega bo'lgan hududlarga "Jahon merosi yodgorligi" maqomini berish huquqiga ega.

Butunjahon yovvoyi tabiat fondi (WWF) ekologik turizmni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, u rivojlanayotgan mamlakatlarda ekologik turizm bilan shug'ullanish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib boradi va ekoturizm bilan bog'liq loyihalarni moliyalashtiradi.

Rivojlangan mamlakatlarning ilmiy tadqiqot muassasalari, muzeylari va zoologik jamiyatlari ekoturizmni qo'llab-quvvatlashda va ekoturizm dasturlarini ishlab chiqishda faol ishtirok etadi. Ayrim mamlakatlar hukumatlari ekoturizmni targ'ib qilmoqda. Masalan, Kanada va Beliz (Markaziy Amerika) da turizm vazirliklari huzurida ekoturizm bo'yicha maxsus bo'limlar yoki maslahat kengashlari tashkil etilgan. Kosta-Rika hukumati mamlakatda ekoturizmni rivojlantirishni partiya dasturining asosiy masalasiga aylantirdi.

Bugungi kunda ekologik turizmning eng istiqbolli va talab qilinadigan yo'nalishlari: tabiat bilan tanishuv, reabilitatsiya, qishloq va ekologik-etnografik turizmdir.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. "Yumshoq" va "qattiq" turizmga qiyosiy tavsif bering.
2. "Ekologik turizm" ("ekoturizm") atamasi muallifi kim?
3. Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqida (TMQXI) ekoturizmga qanday ta'rif berilgan?
4. Agroturizm qaysi mintaqada ko'proq rivojlangan?
5. Ekologik turizm qanday prinsiplarga asoslanadi?
6. XX-asrning 70-80-yillarida ekologik turizm qanday rivojlandi va shakllandi.?
7. Hozirgi kunda ekoturizmning qaysi yo'nalishlari istiqbolli va eng ko'p talab qilinadigan hisoblanadi?

3-bob.

Xorijiy mamlakatlarda ekologik turizmni rivojlanishi

3.1. Yevropa mamlakatlarida ekologik turizmni rivojlanishi

Tabiat ekskursiyalari, shu jumladan ekoturizmni taklif qiluvchi xorijiy kompaniyalarning turistik mahsuloti geografik sayohat jihatidan juda xilma-xildir. Ekoturizm geografiyasining xususiyatlarini belgilovchi asosiy omil - jozibali, o'zgarmas tabiiy komplekslarning mavjudligidir. Ko'p sonli ekoturistlarni maksimal biologik xilma-xillik mavjud bo'lgan - ekvatorial va tropik o'rmonlar, savannalar va tog'li hududlar jalb qiladi.

Xalqaro tabiat turizmida yuqori talabga ega mintaqalar G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika hisoblanadi.

Aksincha, ekoturistlar eng ko'p tashrif buyuradigan hududlar Lotin Amerikasi, Osiyo va Afrikaning rivojlanayotgan davlatlaridir, hamda Avstraliya va Okeaniyadir. Ekoturizm ommaviy turizmdan ajralib turadi. Ekoturistlarning aksariyat oqimlari dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan rivojlanayotganlariga yo'nalmoqda.

Ekologik turizmning yetakchi davlatlari: Nepal, Janubiy Afrika, Keniya, Tanzaniya, Ekvador, Avstraliya va Yangi Zelandiya, Fransiya, Italiya, Ispaniyadir.

Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillar ekoturizmga talab va taklif geografiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha, bu omillar- reaksiyon siyosiy rejimlari, yopiq iqtisodiyoti bo'lgan mamlakatlarda ekoturizmning geografik tarqalishini cheklaydi. Bu esa mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi pastligicha qolishiga sababchi bo'lmogda, ekoturizmning "ko'tarilishiga" imkon bermay kelmoqda.

Masalan, dunyo bo'ylab sayohatlar geografiyasi miqyosida o'ziga xos o'rin tutgan nemis sayyohlari tabiat va ekologik turizmga raqobatchilaridan ustunlikka ega bo'lgan Kosta-Rikanda bo'lishni afzal ko'radi. Buning sabablaridan biri bu mamlakatda uzoq yillar davomida barqaror bo'lgan siyosiy

vaziyatdir.

Mamlakatning geografik holati ma'lum mamlakatlar va mintaqalardan kelgan sayyohlarning keng tarqalishiga ta'sir qiladi. Shunday qilib, Shimoliy Amerikadan kelgan sayyohlar Karib dengizi, Lotin Amerikasi va Tinch okeanida, yevropaliklar esa Afrika va Janubiy Osiyoda ustunlik qilishadi. Ko'pgina sobiq koloniyalarda sayyohlarning katta qismi ularning sobiq metropollari fuqarolari hisoblanadi. Masalan, Keniyada Buyuk Britaniyadan kelgan sayyohlar ustunlik qiladi, ular Avstraliya, Hindiston, Yangi Zelandiyada ham katta ulushga ega. Fransiyadan kelgan sayyohlar Madagaskar va Mavrikiyda ustunlik qilmoqda.

Germaniya bozorida Yevropa bo'ylab tabiat va ekoturizm ustunlik qiladi. Amerikaga sayohatlar (Shimoliy va Janubiy) ikkinchi o'rinda turadi. Bundan tashqari, Yevropaning eng mashhur sayyohlik yo'nalishlari - Fransiya, Gretsiya, Polsha, Norvegiya, Islandiya, Shvetsiya, Irlandiya va Italiyaga qaratilgandir.

Osiyo mintaqasi tabiat va ekologik turizmga muhim o'rin tutadi. Hindiston, Xitoy va Nepal eng mashhur yo'nalishlardir.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro tabiat va ekologik turizmning asosiy yo'nalishlari orasida Markaziy Amerika, Shimoliy, Sharqiy, Janubiy Amerika, Janubiy va Sharqiy Afrika, Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo, Avstraliya va Okeaniya ajralib turadi.

Lotin Amerikasi va Karib havzasida ekoturizm turizmning asosiy shakli hisoblangan mamlakatlar mavjud. Ular qatoriga Kosta-Rika, Ekvador, Beliz kiradi. Meksika, Venesuela, Peru va Karib dengizidagi orol mamlakatlaridagi ekoturizm turizmning asosiy turi sifatida tan olingan. Lotin Amerikasida Braziliya katta salohiyatga ega. Afsuski, Braziliyada an'anaviy rivojlanish manfaatlari ekoturizmni rivojlantirishga unchalik e'tibor bermadi. Mamlakatda Amazoniya deltasi daraxtlari doimiy ravishda kesilmoqda, bu esa qimmatli tabiiy va etnografik

boylklarning yo'qolishiga olib keladi. And mintaqasini ekoturizmini rivojlantirish istiqbollari ega.

Yevropa xalqaro turizmga yetakchi hisoblanadi. Bunga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi:

- qulay iqlim sharoiti;
- Yevropa qadimiy sivilizasiya markazidir, buning natijasida juda ko'p madaniy va tarixiy diqqatga sazovor joylar mavjud;
- ko'plab mamlakatlarda turizm ixtisoslashuvning asosi bo'lib, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va rivojlanadi;
- Yevropa mamlakatlari jon boshiga yuqori daromadga ega;
- Yevropa mamlakatlari aholisining katta qismi chet elda, lekin o'z mamlakatlaridan uzoq bo'lmagan joyda dam olishni afzal ko'rishadi;
- Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi tovarlar, xizmatlar va aholining erkin harakatlanishi uchun sharoit yaratdi.

Yevropada turistik mahsulotning eskirishi kuzatilmoqda, ya'ni an'anaviy dam olish turlari eskirmoqda va aholi rekrasiya uchun yangi imkoniyatlarni izlamoqda.

Yevropa ekologik turizm (agroturizm) birinchi navbatda qishloq xo'jaligining iqtisodiy ahamiyati pasayishi va uni diversifikasiya qilish zarurati tufayli rivojlandi. Qishloq yuqori ishsizlik va kam daromad tufayli yashash hamda ishlash joyi sifatida jozibadorligini yo'qotmoqda. Davlat va Yevropa Ittifoqining kuchli qo'llab-quvvatlashiga qaramay, Yevropa mamlakatlaridagi ko'plab qishloq muammolari hal qilinmagan.

Yevropada agroturizmning ommaviy rivojlanishi o'tgan asrning 70-yillarda boshlangan. Shahar atrofida yakshanba ta'tillari tobora ommalashib bormoqda.

XX-asrda Yevropaliklar maxsus qo'riqlanadigan hududlarni yaratish zarurligini anglay boshladilar. Yevropada qo'riqlanadigan hududlarni yaratishning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular aholi zich joylashgan va to'liq rivojlangan hududlarda joylashgan. Natijada kichik hajmga ega bo'lib, hudud bo'ylab tarqalib ketgan. Yevropada milliy bog'lar, qo'riqlanadigan

landshaftlar, qat'iy qo'riqlanadigan qo'riqxonalar, ilmiy qo'riqxonalar, tabiatni boshqarish qo'riqxonalari va tabiat yodgorliklari mavjud. Shimoliy Yevropa ekologik turizm uchun eng qiziqarli hisoblanadi. 1909-yilda Shvetsiyada birinchi milliy parklar - Strua Chealfet va Sarek tashkil etildi. Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya va Rossiya hududlarini o'z ichiga olgan Laplandiyada Yevropadagi eng yirik yovvoyi tabiat qo'riqxonasi bo'lib, umumiy maydoni 4 ming km² bo'lgan milliy bog'lar yaratildi. Laplandiyaning Arktika doirasidan tashqarida ikkita yirik qo'riqxonasi bor - Finlyandiyaning eng katta milliy bog'i - Lemmenjoki va Norvegiya milliy bog'i - Yevre-Anarjokka. Shimoliy qutb doirasida joylashgan Finlyandiya, Shvetsiya va Norvegiyaning milliy bog'lari tabiatni muhofaza qilish choralari 70 ming aholisi bo'lgan tub aholisi ehtiyojlarini hisobga olgan holda birlashtiradi. Finlyandiya eng katta milliy bog'lar - Pallas-Ounastunturi, Oulanka. Qishda, itlar va kiyik chanalarida, qor mototsikllarida uzoq yurish paytida sayyohlar Sami-kote milliy uyiga tashrif buyurishadi. Yozgi ochiq havoda dam olishning turli xil variantlari mavjud: tepaliklarda piyoda yurish, tog' velosipedi, kanoeda, baydarka eshkak eshish yoki tez yurish.

Strua Chealfet milliy parki

Norvegiyada Yevropadagi eng muhim ahamiyatga ega tabiiy landshaft bor. Mamlakat bo'ylab sayohat archa o'rmonlarida sayr qilishni, chiroyli fiyordlarda kruizlarni birlashtiradi.

Norvegiyada Svalbad orollarida uchta qo'riqxonasi, uchta milliy bog', o'n beshta qushlar qo'riqxonasi va uchta floristik rezervat mavjud. Eng mashhur kruiz - bu orollar atrofini teplohoda sayr va Longyearbyendan Svalbardga piyoda yurish yo'lidir.

Orollar bo'ylab sayohatlar va milliy bog'larda sayr qilishni birlashtiradigan marshrutlar mavjud.

Islandiyada 70 foizga yaqin hududini egallagan lava oqimlari, geyzerlar, kraterlar va geotermik buloqlar, muzlik oqimlari, issiq buloqlar, tosh bazalt ustunlar, g'orlar muhofaza qilinadi. Islandiya hududning 10 foizini milliy parklar egallaydi. Yekulsa parki hududida muzli daryo uzunligi 30 km bo'lgan kanyon yasagan. Parkda g'orlar, bazalt ustunlari, issiq buloqlar va boshqalarni ko'rishingiz mumkin. Yevropaning eng qudratli Detifos sharsharasi Jekulsa daryosida hosil bo'lgan va balandligi 44 m. Jekulsaning janubida Skaftafell milliy bog'i bo'lib, u yerda piyoda yurish uchun yaxshi sharoitlar mavjud.

Buyuk Britaniyadagi milliy bog'lar boshqa mamlakatlardagi milliy bog'lardan farq qiladi. Buyuk Britaniyada milliy bog'larga nafaqat qo'riqlanadigan hududlar va tabiiy diqqatga sazovor joylar, balki aholi punktlari, tog'-kon ishlari, o'rmon ekspluatatsiyasi va qishloq xo'jaligi yerlari kiradi. Barcha parklar xususiy shaxslarga tegishli. Shotlandiya tog'lari Buyuk Britaniyadagi eng yirik yovvoyi tabiat qo'riqxonasidir. Shotlandiya tog'larining markazida, Kangrom tog'larida hali ham toza, zarar yetkazilmagan qarag'ay o'rmonlari mavjud. Buyuk Britaniyaning janubi-g'arbiy qismida Exmoorda yovvoyi poni va qizil kiyiklar hali ham boqiladi. Gebrid orollaridan biri bo'lgan Ram oroli YUNESKO tomonidan biosfera qo'riqxonasi deb e'lon qilindi. Ramga odamlarning cheklangan miqdordagi tashrifi orolning shimoliy tabiatini saqlab qolishga imkon berdi.

G'arbiy Estoniya arxipelagi mavjud. Qo'riqxonalar nazariyasi Xiyumaa, Saaremaa, Muxu, Vormsi orollarini va ko'plab kichik orollarni qamrab oladi. Qo'riqxonalar - O'rta dengizda qishlab, Skandinaviya va Arktikaga qaytgan ko'chib yuruvchi qushlarning dam olish maskanidir.

Markaziy Yevropadagi eng qadimiy milliy bog'lardan biri Polsha (Bialowieza) va Belorusiya (Belovejskaya Pushcha) hududida joylashgan. Bog'ning markaziy elementi - bu yodgorlik o'rmonidir va uning diqqatga sazovor joylarida bizon, qizil kiyik, qora laylak, lyuks, burgut boyqush, bo'ri, yelka, yovvoyi cho'chqa

va boshqalarni uchratish mumkin. Belovejskaya Pushcha qat'iy himoyalaniadi: sayyohlar bog'ning markaziy qismiga faqat 7 km uzunlikdagi yo'l bo'ylab maxsus yo'riqnoma bilan borishlari mumkin. Parkning atrofidagi yo'llar va yo'llar bo'ylab o'z-o'zini boshqaradigan piyoda yo'llarni ko'rish mumkin. Polsha va Slovakiya chegarasida Karpat tog'larining bir qismi bo'lgan Yuqori Tatra milliy bog'i mavjud. Milliy bog'da 300 km uzunlikdagi piyoda yo'llar mavjud. Parkda ayiqlar, yovvoyi mushuklar, bo'rilar yashaydi. Quyi Tatra milliy bog' g'orlar tizimini himoya qiladi.

Sloveniyaning 300 dan ortiq dehqon oilalari mavjud bo'lib, ular ko'plab ekskursiya yo'llarining boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. Kristiyan xonadonlari alp va O'rta yer dengizi madaniyatlari kesishgan joyda paydo bo'lgan an'anaviy Sloveniya taomlari bilan tanishish imkoniyatini beradi.

Kichik maydonni (56,5 ming km²) egallagan Xorvatiyaning yettita milliy bog' mavjud bo'lib, ulardan uchta qirg'oq orollarida joylashgan - Pula yaqinidagi Brijuni, Zadar yaqinidagi Kornati va Korcula yaqinidagi Mljet, shuningdek "Krka" o'rmon qo'riqxonasi va boshqalar. "Plitvichskie ko'llari" milliy bog'i YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Grosupl va Kostanjevitsa ostida sayyohlarga Taborska va Studenaya g'orlari namoyish yetiladi. Dalmasiya Yevropadagi eng toza dengiz suviga ega, tubining ko'rinish darajasi 50 metrga yetadi deb aytiladi.

Ruminiyaning ekologik sayohatlar Karpat bo'ylab va Dunay deltasiga sayohatlarni birlashtiradi.

Vengriyaning ekologik turizmning markazi Hortobad' milliy bog'i bo'lib, u o'tloqli dasht va botqoqli hududni himoya qiladi.

Italiya va Fransiyaning milliy bog'lari Alp tog'larida joylashgan. Fransiyada mintaqaviy bog'lar yirik shaharlar aholisi uchun dam olish maskani rolini o'ynaydi, o'simlik va hayvonlarni, landshaftlarni noto'g'ri foydalanish xavfi ostida bo'lgan hududlarni muhofaza qilishni targ'ib qiladi, iqtisodiyotning

qirg'in turlarini rivojlanishiga hissa qo'shadi, ekologik ta'lim olib boradi va aholini tabiiy muvozanatni saqlash qoidalari bilan tanishtiradi.

Fransyaning janubida Camargue botqoq qismida ko'chib yuruvchi qushlarni himoya qilish uchun milliy bog'lar tashkil etildi. Italiyaning shimoli-g'arbiy qismidagi Gran Paradiso milliy bog'i Fransiyadagi Vanuaz milliy bog'iga qo'shni. Bog'larda tog' o'tloqlari, o'rmonli vodiylar, toshli cho'qqilar, qorlar, muzliklar va tog' o'tloqlari landshaftlari mavjud. Gran Paradisoda Alp tog' ochkisi brakonerlik kelib chiqishi tufayli populyatsiyasi keskin kamaygan. Ispaniya ekologik turizmning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ekstremadura viloyatida ikkita milliy bog' Sierra de Gredos va Monfrag mavjud. Andalusiyada - Ispaniyaning eng mashhur milliy bog'i - Koto Donana joylashgan. Ispaniyadagi o'rmonlar ham mavjud ekotizimlardan uzilgan, bu yerda siz quyidagilarni ajratib olishingiz mumkin: eman dalalari - "deheza" landshafti va dasht yoki savannaga o'xshash quruq yalang'och tekisliklar. Dehezalar qat'iy qo'riqlanadi va har bir kesilgan daraxt uchun katta miqdorda jarima undiriladi. Bu yerda Yevropada eng ko'p yirtqich qushlar yashaydi. Konto Donata - Yevropadagi so'nggi yirik botqoq. Park marshruti to'rt soatlik qirg'oq bo'ylab avtobus safari va bir nechta muntazam yo'nalishlarni taklif yetadi.

Italiyada ekoturistlarni jalb qiladigan cho'l zonalarini saqlanib qoldi. Italiyaning bir nechta qo'riqlanadigan hududlari Markaziy Apenninida joylashgan. Abruzzo milliy bog'i 1922 yilda, xususan, qizilrang ayiqlarning kamayib borayotgan populyatsiyasini himoya qilish uchun yaratilgan. Abruzzo milliy bog'i sodimlarining sa'y-harakatlari tufayli Markaziy Apennin bugungi kunda ayiq, bo'ri va yovvoyi mushuklarning to'laqonli populyatsiyasiga ega. Bog' hududni muhofaza qilishni va hududning iqtisodiy rivojlanishini muvaffaqiyatli birlashtiradi.

Italiyada rezervatlar yaratish davom etmoqda, masalan: Apenin cho'lini himoya qiladigan Mayella; Gran Sasso Laga -

tizmaning eng baland cho'qqilari; Sibillini - peregrine lochinlari va oltin burgutlarning vatani.

Italiyada agroturizm tobora ommalashib bormoqda. Uning rivojlanishining boshlanishi XX-asrning 70-yillarga to'g'ri keladi. U qishloq xo'jaligi mehnatiga qo'shimcha sifatida qaralishni boshlagan. Dastlab, sayyohlarni joylashtirish fermerlarning asosiy faoliyati bo'lib, ularga katta sarmoyasiz moliyaviy holatini biroz kuchaytirishga imkon beradi deb taxmin qilingan. O'sha davrdagi agroturizm nafaqat arzon va juda mashhur emas edi.

Vaziyat taxminan 10 yil oldin o'zgarishni boshladi. Ehtimol, bu ikki omil bilan bog'liq edi. Birinchidan, ekoturizm butun dunyoda jadal rivojlana boshladi va agroturizm yangi yo'nalishga juda mos tushdi. Bunga ochiq havoda dam olish va boshqa narsalar qatori organik mahsulotlar bilan ovqatlanishni o'z ichiga oladigan haqiqiy qishloq turmush tarzi yordam berdi. Ikkinchidan, ichki Italiya bozori ham, bir qator muhim tashqi bozorlar ham (birinchi navbatda Germaniya) ma'lum darajada to'yinganlik darajasiga ko'tarilib, eng yirik shaharlarda an'anaviy "plyaj" turizmi va ekskursiya dasturlari doirasidan chiqib ketadigan yangi mahsulotni talab qilmoqda.

O'sib borayotgan talab asta-sekin agroturizm tushunchasini o'zgartirib yubordi, bu ko'plab qishloq aholisi uchun turistik biznes uchun zarur bo'lgan barcha xususiyatlar: reklama, marketing, narx siyosati, malakali kadrlar va boshqalar bilan asosiy faoliyatga aylandi. Turar joy binolari o'zgarib ketdi, bu esa jiddiy sarmoyalarni talab qildi. Endi bular qishloq binolarida joylashgan to'rt kishilik yotoqli oddiy xonalar emas, balki hammomlar, basseynlar, tennis kortlar bilan jihozlangan 3-4 yulduzli mini-mehmonxonalaridir. Ko'pincha ular XVI-XVIII-asrlarga oid mulklarni yoki kichik eski monastirlarni rekonstruksiya qilish uchun ishlatiladi. Agroturizm majmualari o'z mijozlariga turli xil sport turlari bilan shug'ullanish, otda yurish va piyoda sayr qilish, atrofdagi shaharlarda sayyohlik uchun ekskursiyalar tashkil etish imkoniyatini beradi, bu yerda

sayyohlar qishloq yarmarkalari va o'rta-asr kostyumlari festivallarini tomosha qilishni xush ko'rishadi.

Sayyohlar sayohat paytida nafaqat mazali va sifatli taomlarni iste'mol qilishlari, balki o'zlari bilan shahar da'konlariga yetkazib berilmaydigan qimmat baho va noyob sharoblarni, truffles yoki pishloqlarni, zaytun moyining maxsus naslarni yodgorlik sifatida olib ketishlari mumkin. Italiyada asosan agraturizm bilan bog'liq bo'lgan 70 dan ortiq sharob va gastronomik marshrutlar ishlab chiqilgan.

Alp tog'lari etaklarida velosipedda yurish va piyoda yurish shvetsiyada juda mashhur. Velosiped ijarasi nisbatan arzon. O'rnatilgan yo'llar uch ming kilometr ga cho'zilgan. Ekstremal turizm muxlislari "loy velosiped" dan foydalanishlari mumkin, bu tog'lardan tez tushish uchun mo'ljallangan, pedallarsiz ikkita qalin shinalardagi konstruksiyadir.

XX asr 90-yillarning o'rtalariga qadar Germaniyadagi agroturizm, faqat uning g'arbiy qismida mavjud edi. Germaniya birlashtirilgandan so'ng, GDRning sobiq hududida agroturizm rivojlana boshladi.

Germaniyada agroturizmning rivojlanishi barcha darajalarda - federal, shtat, munitsipalitetda qo'llab-quvvatlanadi. Qo'llab-quvvatlash agroturizm bilan shug'ullanadigan tadbirkorlarni to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish shaklida, masalan, kichik va o'rta korxonalarni qo'llab-quvvatlash Federal yer dasturi doirasida amalga oshiriladi. Bilvosita, agroturizmni rivojlantirish qishloq va qishloq xo'jaligi, iqtisodiy va kommunal infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha turli dasturlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, ular federal va davlat iqtisodiyot va mehnat vazirliklari, iste'molchilarni himoya qilish, oziq-ovqat, qishloq xo'jaligi, o'rmonlar vazirliklari tomonidan amalga oshiriladi. Masalan, qishloqlarni yangilash dasturi mahalliy hokimiyat va jamoalarni qishloqlarni, yo'llarni va fermer xo'jaliklarini tiklash uchun mablag' ajratadi.

Nemislar Yevropada eng ko'p sayohat qiladigan davlat bo'lib, ularning taxminan 34% Germaniyada sayohat qilmoqda. Taxminan 40,5 million sayyoh (13%) qishloq joylarida fermer xo'jaliklarida, qishloq hovllilarida va qishloq pansiyonlarida dam oladi. Germaniyada turistlarning joylashishiga qarab, quyidagi agroturizm turlari ajratiladi:

- fermada dam olish;
- dala hovlisida dam olish;
- sharob zavodi hududida dam olish.

Germaniyada agroturizmni rivojlantirishda eng faol rolni federal darajadagi sayyohlik uyushmalari yoki jamiyatlari va mintaqalararo sheriklik o'ynaydi, chunki ular sayyohlikni rivojlantirishni rejalashtirgan va targ'ib qilganlar. Federal va shtat darajalari o'rtasida turizmni rivojlantirish bilan bog'liq barcha masalalarni muvofiqlashtirish Federal Turizm qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Agroturizmning sifat nazorati Germaniya turizm uyushmasi, Germaniya qishloq xo'jaligi jamiyati, davlat va mintaqalararo darajadagi turistik birlashmalar tomonidan amalga oshiriladi. Germaniya qishloq xo'jaligi jamiyati qishloq joylarida turar joylarni sertifikatlaydi, muvofiqlik belgilarini chiqaradi va sifatini doimiy nazorat qiladi, shuningdek agroturizm uchun axborot va reklama ko'magi bilan ta'minlaydi.

Germaniyadagi milliy bog'larning o'ziga xos xususiyati yerga xususiy egalik qilish va yuqori madaniy landshaftdir. Bavariya o'rmoni Germaniyadagi eng katta milliy bog'dir. Chexiya bog'i bilan birgalikda Sumava Yevropaning markazidagi eng katta o'rmon maydonini tashkil etadi.

Yunonistonda muhim muhofaza qilinadigan hudud - yunon xudolarining yashash joyini himoya qiladigan Olympus milliy bog'i. Parkda griffinlar, burgutlar, bo'rilar yashaydi. Krit - Gretsiyadagi mashhur ekoturizm maskani. Orol keng endemik floraga ega. Kritning maxsus landshaftiga Oq tog'lar deyiladi. Oq tog'larda Samariya kanyoni atrofidagi hudud 1962-yilda

qo'riqlanadigan yer deb e'lon qilingan, unga milliy bog' maqomi berilgan. Park orqali o'tadigan yo'l Kritning eng baland nuqtasi - Palmoga ko'tarilishga asoslangan. Yo'llar bo'ylab dam olish uchun kulbalar mavjud.

Yevropada aholi zichligi yuqori bo'lganligi sababli yillar davomida tabiat tubdan o'zgardi: o'rmonlar vayron bo'ldi, ba'zi hayvon turlari yo'qolib ketdi va binolarning konsentratsiyasi oshdi. Biroq, bugungi kunda ham Yevropaning antropogen landshaftida iqtisodiy faoliyat ta'sir ko'rsatmagan hududlar saqlanib qoldi. Bunday hududlar Markaziy Yevropaning tog'larida, Skandinaviya mamlakatlarining tundrasida, Japonya ning qurg'oqchil mintaqalarida va Polshaning o'rmon hududlarida saqlanib qolgan. Yevropaning shimolida yovvoyi tabiatning eng muhim joylari saqlanib qolgan. Ushbu hududlarda ekoturizm tabiatni juda hurmat qilgan holda rivojlanadi.

3.2. Shimoliy, Markaziy va Janubiy Amerika mamlakatlaridagi ekologik turizm

Shimoliy Amerikada dunyoda eng ko'p maxsus muhofaza qilinadigan hududlar, milliy bog'lar, qo'riqxonalar va hayvonot olami qo'riqxonalari mavjud. Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish 1872-yilda AQShda Yellouston milliy bog'ining tashkil etilishi bilan boshlandi. Hozirgi kunda 280 ming km² dan ortiq maydonni himoya qiladigan 76 ta tabiiy yodgorlik, 53 ta park, 12 ta qo'riqxona va 10 ta dengiz qo'riqxonasi mavjud. Ushbu keng muhofaza qilinadigan hududdan tashqari, federal hukumat milliy o'rmonlar, hayvonot olami qo'riqxonalari va yovvoyi tabiat qo'riqxonalarini ajratgan va himoya qiladi. Qo'shma Shtatlarning bir nechta shtatlari tomonidan birlashtirilgan bo'limlar 214,500 km² maydonni himoya qiladi.

Shimoliy Amerika hududida nodavlat qo'riqxonalar tizimi ham mavjud bo'lib, ular 1000 dan ziyod qo'riqxonalarni o'z ichiga oladi. Ular tabiatni jamoat tashkiloti rahbarligida muhofaza qilishadi. Milliy Audubon Jamiyati 80 ta qo'riqxona va hayvonot

qo'riqxonalarini himoya qiladi.

Kanadadagi milliy bog'larning tizimi, boshqa bog'lardan farq qiladi va quyidagilarga bo'linadi:

1) tabiiy yovvoyi landshaftlarni himoya qiladigan bog'lar (Yoho, Banff, Kootenay, Jasper va boshqalar);

2) yirik shaharlar yaqinidagi rekreatsiya resurslarini himoya qilish (shahzoda Albert, Voterton Leysk, Riding Mountain);

3) yashash joylarini saqlaydigan turlar (Point Pili, Yelk-A Land).

Kanadadagi eng katta milliy bog' - bu 1922-yilda dasht bizonlarini himoya qilish uchun yaratilgan Vud Buffalo. Kanadadagi birinchi milliy park - Banff, 1885-yilda issiq buloqlar atrofida tashkil etilgan. Bog'da grizli, puma, Amerika qora ayig'i, oq kiyik va boshqalar yashaydi. Jasper bog'i ekologik sayyohlar uchun issiq buloqlari, kanyonlari, sharsharalari, tog'- o'tloqlari, ohaktosh g'orlari, muzliklar va boshqalar bilan qiziq. Ko'p sonli sayyohlar Hudson ko'rfazi sohilidagi Cherchillga oq ayiqlarni tomosha qilish uchun kelishadi. Qishda Cherchill - Shimol yog'dulariga qoyil qolish uchun ajoyib joy. Sayyohlar ajoyib manzaralar bilan tanishish, qotil kitlarning ko'chishini kuzatib borish va Kvakiutllar qishloqlarida totem ustunlarini ko'rish uchun Jonston bo'g'oziga kelishadi. Meksikada mashhur ekoturizm zonasi Kaliforniya yarim orolidir. Yarim orolning Tinch okean sohilidagi kitlarni tomosha qilish uchun ajoyib joylardir.

Yarim orolning ko'rfaziga ular bolalarni tug'ish uchun yig'ilishadi. Yanvardan martgacha kitlarni ko'rfazlarda tomosha qilishingiz mumkin: Magdalena-Bey ko'rfazi, Ignasio Lagun, Oyo de Lebre. Kitlarni himoya qilish uchun dengizga qayiq'larni chiqarish cheklangan. Mamlakatda 50 dan ortiq milliy bog'lar mavjud bo'lib, ular orasida dunyoga tog'li qarag'ay o'rmonlari, mashhur vulqonlari, noyob qushlari bilan mashhur "Bosenche", "Cumbres de Monterrey", "La Molinche", "Piko de Orizaba", qo'riqxonasi «Selestum» va boshqalar. Kankun kurorti hududida suv osti milliy bog'lari, shuningdek "timsohlar parki" mavjud - bu Yukatan

Hushlari, pushti flamingolar va boshqalar yashaydigan qo'riqlanadigan joy. Meksikada Shel-Xa milliy bog'i mavjud, bu orda tabiiy ravishda paydo bo'lgan tabiiy akvarium mavjud.

Umuman olganda aytishimiz mumkinki, Shimoliy Amerika hududlarining muhim qismi alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarga tegishli va davlatlar tomonidan muhofaza qilinadi. AQSh, shuningdek, Kanada, Meksika va boshqalar nafaqat Amerikada, balki dunyoda tabiatni muhofaza qilishda eng katta yutuqlarga erishdilar.

Markaziy va Janubiy Amerika dunyodagi juda ko'p diologik turlarga ega. Aholining tez o'sishiga, ko'plab mamlakatlarda qashshoqlikka va tabiiy resurslarni o'zlashtirishga intilayotgan ko'p millatli sanoat kompaniyalarining yovvoyi tabiatga katta ta'siri mavjud.

Markaziy Amerikada ko'plab milliy bog'lar va qo'riqxonalar joylashgan bo'lib, ularning soni 70-yillarga nisbatan sakkiz baravar ko'paygan. Markaziy va Janubiy Amerikaning Meksikadan Panamagacha bo'lgan butun hududi maxsus atrof-muhit muhofaza etiladigan hududlar sifatida belgilangan bo'lib, sayyohatchilar 350 dan ortiq qo'riqlanadigan hududlarga tashrif buyurishlari mumkin. Kosta-Rikaning butun hududining 25% dan ortig'i milliy bog'lar va qo'riqxonalariga tegishli.

Markaziy Amerikadagi eng mashhur ekologik so'qmoq Meksika Yukatan yarim orolining o'rmonini, Petenu, Gvatemala tog'larini, marjon riflari va Belizning tropik o'rmonlarini qamrab oladi, 2400 km yo'l qadimgi Mayya imperiyasi mavjud bo'lgan hududlardan o'tadi. Ushbu hududning o'rtasida YUNESKOning Mayya qo'riqxonasi joylashgan.

Markaziy va Janubiy Amerikada yer yuzida juda ko'p turli xil flora va fauna mavjud. Karib dengizi orollarida 100 dan ortiq dengiz zaxiralari muhofaza qilinadi. Puerto-Rika oroli orolning yovvoyi o'simliklarining 70 foizini o'z ichiga olgan Karib dengizi milliy o'rmoni bilan sayyohlarni o'ziga jalb qiladi. Dominika oroli dunyodagi eng buyuk tropik o'simliklarning to'plamlaridan biri

bilan ajablantiradi. Ushbu orol bo'ylab issiq buloqlar va erkin piyoda yurish yo'llari mavjud. Dominikada muqaddas Sufriere vulqoni tomon yo'l bor.

Karib dengizida ekoturizmning poytaxti - Beliz shtatining milliy bog'lari va qo'riqxonalaridir. Ular dunyodagi eng uzun to'siq rifining qismlarini himoya qiladi. Rifda barrakuda, skatlar, "to'tiqush" baliqlari yashaydi. Ilgari qaroqchilarga tegishli bo'lgan portlar hozirda dengiz ostni tomosha qiluvchi kemalar bilan to'ldirilgan bo'lib, ular orqali siz okeanning boy suv osti dunyosini ko'rishingiz mumkin. Belizda dunyodagi birinchi kaltakesaklarning qo'riqxonasi tashkil etilgan.

90-yillarda Karib dengizida qo'riqlanadigan hududlar tashkil etila boshlandi. Bugungi kunda 100 dan ortiq bunday hududlar shakllantirildi. Dominika orolida ko'plab issiq buloqlar, sharshalar, so'ngan Soufriere vulqonining qirg'oqlari bo'ylab suv osti yo'li mavjud.

Beliz Karib dengizi mintaqasining ekoturizm poytaxtiga aylanmoqda. Cockscoom Basin Forest qo'riqxonasi dunyodagi birinchi yaguar qo'riqxonasidir. 1600 tadan kam bo'lgan maymunlar galasi qarag'ayli tog' tizmasida joylashgan sharsharada panoh topgan.

Kosta-Rikaning maydonining 27% muhofaza etilgan hududdan iborat. Orolning Migel Antonio va Tortuguero milliy bog'lari boy va xilma-xil tabiatiga ega bo'lib ko'plab ekoturistlarni o'ziga jalb qiladi. Orolning sharqida turli mamlakatlar bolalarining xayriya mablag'lari evaziga sotib olingan "Dunyo bolalari o'rmoni" mavjud.

Orolning sharqida turli mamlakatlar bolalarining xayriya mablag'lari evaziga sotib olingan "Dunyo bolalari o'rmoni" mavjud.

Gvatemalada sayyohlarni Maya diniy markazi Tikal o'ziga jalb qiladi. 10 kilometrlik yo'l o'rmondan Tikaldagi eng muhim binolar - Shimoliy Akropol, Buyuk maydon, ma'rifat ibodatxonasiga olib boradi.

Milliy bog'da maymunlar va juda ko'p ekkzotik qushlar yashaydi. Janubiy Amerikada sayyohlik tashriflarining markazi Inca Trail hisoblanadi. Inca Trail sharqdan g'arbga Amazonkadan o'tib Tinch okeani sohillarigacha, shimoldan janubga Kolumbiyadan Argentinagacha bo'lgan hududlarda joylashgan.

Galapagos milliy bog'i Ekvadorda joylashgan. 15 ta asosiy orol, 1 ta kichik orol va 107 ta jarlik va orollardan tashkil topgan ushbu izolyatsiya qilingan arxipelagda ko'k, gannet, ulkan toshbaqa va dengiz Iguanasi kabi ajoyib endemik jonzotlar yashaydi.

Torres del Peyn Chilining Patagoniya mintaqasida, Punta Arenas va Puerto Natales shaharlari yaqinida joylashgan. Torres del Peyn 1978-yilda YUNESKO tomonidan biosfera qo'riqxonasi deb e'lon qilingan. Uning asosiy diqqatga sazovor joyi - uchta granit minoralar bilan mashhur Peyn massivi manzarasidir. Bog' florasi o'tloqlardan janubiy plyaj o'rmonlariga va Andor yovvoyi tabiatiga qadar, kondorlar, Chili flamingolari, puglar, tuya va boshqalardan iborat.

Manu milliy bog'i - bu Perudagi eng katta milliy bog' bo'lib, uning maydoni 15328 km² ni tashkil qiladi. Madre-de-Dios va Kuskoada joylashgan ushbu bog' YUNESKO tomonidan biosfera qo'riqxonasi sifatida tan olingan va 1987 yilda u Butunjahon merosi ro'yxati deb e'lon qilingan. Park turli xil yovvoyi tabiatni o'z ichiga oladi, jumladan jaguar va pumalar, kiyiklarning bir nechta turlari va boshqalar. Maymunlarning 14 turi va qushlarning 1000 dan ortiq turlari mavjud.

Tayrona milliy bog'i o'rmonlarni, yumshoq qumli, oq Karib dengiz sohillarini va Kolumbiyaning shimoliy qismida joylashgan Tayrona sivilizatsiyasi qadimiy shahrining arxeologik qoldiqlarini himoya qiladi.

Sayama milliy bog'i Boliviyaning Oruro shahrida joylashgan. Bog'da vulqon, cho'l tekisliklari va buloqlar, tosh rasmlari va o'ziga xos san'at asarlari mavjud. Parkda har xil harorat va o'lchamdagi 80 tagacha basseyn joylashgan va ular suzish uchun

juda mosdir.

Chilining ekologik janubi - La Burboja krateri va Kalbuko vulqonini tomosha qilish uchun piyoda sayohatni, Osorno vulqoni hududidagi foto safari, Alerce Andino milliy bog'iga tashrif buyurish va dengiz qushlari hayotini tomosha qilishni to'rt kunlik marshrut va delfinlar tomoshasini o'z ichiga olgan

Janubiy va Markaziy Amerikaning tabiati yuqori bioxilma-xillik bilan ajralib turadi va butun dunyodagi ekoturistlarni o'ziga jalb qiladi. Beliz va Kosta-Rika dunyoning ekoturizm markazlaridan hisoblanadi.

Braziliyada 20 dan ortiq milliy bog'lar, qo'riqxonalar mavjud. Argentinada ham 20 ta milliy bog'lar joylashgan. Eng mashhurlardan biri Argentina, Braziliya va Paragvay chegarasida joylashgan Iguazu milliy bog'idir.

3.3. Osiyo va Afrikada ekologik turizmning rivojlanishi

Afrika turistik bozori ulkan hududga, turli xil landshaftlarga, boy o'simlik va hayvonot dunyosiga, turli xil aholiga ega. Afrikada Uganda Edvarga va Tiorga ko'llariga tashrif buyuradigan sayyohlar dunyodagi eng katta gippo klasterini ko'rishlari bilan ajralib turadi. Dvindi milliy bog'larida 300 dan ortiq tog' gorillalari va boshqa maymunlar yashaydi. Afrika ekoturizmning jannatidir.

Seyshel orollarida g'ayrioddiy ekologik sayohatlar ishlab chiqilgan. Mahe orolida bir nechta botanika bog'lari mavjud. Orol hududida marshrutlar kuzatuv maydonchasi bilan tepaga bambuk, terak va daraxt ko'priklari orqali o'tkazilgan. Sent-Ann dengiz milliy bog'i 150 turdagi timsoh va 800 turdagi baliqni muhofaza etadi. Sayyohlar uzunligi 1,5 m ga va og'irligi 400 kg ga yetgan Aldabra orolida yashaydigan ulkan toshbaqalarni ko'rish uchun orolga tashrif buyurish imkoniyatiga ega.

Xels-Gyat, Leyk Nakuru milliy bog'lari Qizil dengizdan O'rta Sharqdagi Keniya va Tanzaniya orqali hali ham vulqon faolligini boshdan kechirayotgan Mozambikgacha cho'zilgan fauna va

durant himoya qiladi. Leyk-Nakuru bog'ida 1986-yilda qora barkidonlarni muhofaza etish uchun buyortma qo'riqxonasi tashkil etilgan. 1800 km² maydonga ega Masai Mara milliy qo'riqxonasi va 14 500 km² maydonga ega bo'lgan Serengeti milliy bog'i Keniya va Tanzaniyaning unga tutashgan qismini himoya qiladi. Tanzaniyada alohida muhofaza qilinadigan hudud Ngorongoro krateri bo'lib, uning umumiy maydoni 83,900 km². Ushbu qo'riqxonada mahalliy aholini joylashtirishga imkon yo'q, ammo Maasay qabilasining chorva mollari va ushbu hududlarda yashovchi yovvoyi hayvonlarning birga yashashiga imkon mavjud. Zimbabvedda Zambezi milliy bog'i nisbatan tartibsizroq bo'lib, uning maydoni 573 km², shu nomdagi daryoda joylashgan. Zambezi milliy bog'ida Viktoriya nomli katta sharshara joylashgan. Namibiyada Afrikadagi eng katta milliy bog'lardan biri - Etosha joylashgan bo'lib, uning maydoni 22,268 km² ni tashkil qiladi. Parkning asosiy diqqatga sazovor joyi yirik hayvonlar tarqalgan tekisliklardir.

Afrikaning sharqiy qirg'og'idan 400 km uzoqlikda joylashgan Madagaskar oroli ekoturistlar orasida juda mashhur. Ushbu orol taxminan 100 million yil oldin Afrika qit'asidan ajralib chiqqan. Orolning o'simlik va hayvonot dunyosi Afrikaning o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosidan alohida shakllangan, buning natijasida orolda boshqa joylarda uchramaydigan ko'plab endemiklar mavjud.

Madagaskarda o'n uchta milliy bog'lar va qo'riqxonalar mavjud. Yomg'ir o'rmonlari bilan qoplangan tepaliklarda joylashgan Perine-Analamazoatra qo'riqxonasi Madagaskarda ekoturizm uchun eng qulay bog'dir. Madagaskarning ajoyib diqqatga sazovor joyi - bu orolning shimoliy qismida joylashgan Antaranana platosida cho'zilgan ohaktosh vodiysi.

Seyshel orollari Hind okeanida, ekvatoridan janubda joylashgan. Orol hukumati orollar tabiatini muhofaza qilish va ekologik turizmni rivojlantirish to'g'risida qayg'uradi. Orollar hududining 40 foizida, shu jumladan deyarli butun qirg'oq

bo'yida qushlar uchun boshpanalar yaratilgan.

Qit'aning Keniya vulqoni, Kilimanjaro vulqoni, Karisimbi vulqoni, Margerita cho'qqisi kabi eng baland cho'qqilarini (vulqonlarini) o'z ichiga olgan Sharqiy Afrika platosi ham ko'p sayyohlarni o'ziga jalb qiladi.

Afrikaning eng ko'p tashrif buyirilgan eng baland nuqtasi yuqori qismida muzliklar va qorlar bilan qoplangan Kilimanjaro vulqonidir. Bu yerda endemik o'simlik turlari mavjud. Bu yerdagi 2700 m dan yuqori hudud (maydoni 753 km²) 1973-yildan buyon milliy bog' bo'lib kelgan va 1989-yildan buyon "Butun jahon merosi" ro'yxatiga kiritilgan. Milliy bog' 1977-yilda tashrif buyuruvchilar uchun rasman ochilgan. O'shandan beri toqqa chiqishni istagan sayyohlar soni sezilarli darajada oshib, deyarli 36000 kishini tashkil etdi. Tretops milliy bog'ida sayyohlar tungi safarlarda qatnashib, fillar, karkidonlar, bufalolar, jirafalar, antilopalar, sirtlonlar, jayronlar, zebralar va boshqalarni tomosha qilishlari mumkin.

Park Masai Maara - kunduzi sayyohlarga avtomobil yoki havo shari bilan Maasai qabilasining uyilarini tomosha qilish, kechalari esa kuzatuv maydonchalarini kuzatish va baliq ovlash taklif etiladi. Amboseli milliy bog'i vulqon etagida joylashgan.

Afrikaning keng hududi, xilma-xil landshaftlari, xilma-xil aholisi va boy o'simlik va hayvonot dunyosi tufayli ekoturistlar orasida talab katta.

Ayniqsa Osiyo mintaqasi ekologik turizm uchun qiziqarli. Ekologik turizmدا Janubiy Osiyoda Nepal, Hindiston kabi mamlakatlar, Sharqiy Osiyoda - Yaponiya, Xitoy va Malayziya, Janubi-Sharqiy Osiyoda - Indoneziya, Tailand, Vetnam ajralib turadi. Ekoturistlarni Osiyoga turli xil biota va Osiyo madaniyatlarining o'ziga xosligi jalb qiladi.

Hindistonda aholi zichligi yuqori va Hindiston hukumati mamlakat yovvoyi hayotini saqlab qolish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanmoqda. Buning uchun mamlakatda 247 ta muhofaza etiladigan hududlar va 55 ta milliy bog'lar tashkil

o'tilgan bo'lib, ular mamlakat yer fondining 4 foizini egallaydi.

Nepal tog' turizmi alpinizm uchun mos. Ushbu mamlakatga yiliga 200 ming sayyoh tashrif buyuradi. Himoloy tog'lari bilan ta'riflash uchun mahalliy tur paketlari milliy bog'lar, dunyoning eng baland cho'qqilari - Everest va Annapur mintaqalariga bir nechta mashhur marshrutlarni taklif etadi. Chitvan vodiysida Royal Chitvan milliy bog'i joylashgan. Parkda hind karkidonlari, yovvoyi cho'chqalar, ayiqlar, yo'lbarslar, leopardlar, timsohlar yashaydi, ular faqat baliq bilan oziqlanadi. Parkni qayiqda yoki piyoda sayohat qilish mumkin. Nepal tog' turizmi sayohatchilari uchun Osiyodagi eng mashhur mamlakatlardan biridir.

Himoloyning shimoli va sharqida Xitoy joylashgan. Dunyo aholisining deyarli to'rtidan bir qismi Xitoyda yashaydi, bu esa ushbu hududda o'ta keskin vaziyatga olib keladi. Ammo mamlakat hududining taxminan 1 foizi milliy bog'lar va qo'riqxonalariga bog'langan. 1963-yildan beri G'arbiy Xitoyda 13 ta qo'riqxonaga tashkil etildi (umumiy maydoni 6000 km²). Ulardan eng mashhurlari - Ulun? Xuanlongsi va Suzujaygou.

Himoloy tog'lari tog' ekoturistlari uchun jannat deb hisoblanadi. Himoloyning 30 ta tog' cho'qqisi 7000 metrdan oshadi. Hindistonning bir qismi, Tibet, Nepal, Butan bu hududda joylashgan.

Mo'g'uliston ekologik turizmni rivojlantirish uchun dunyodagi eng istiqbolli mamlakatlardan biri hisoblanadi. Gobi cho'llari, mamlakat shimolidagi jonli o'rmonlar va Markaziy Mo'g'uliston dashtlari ekologik sayyohlar uchun jozibalidir. Mo'g'uliston aholisi nihoyatda kam, shuning uchun mamlakatning ko'plab hududlarida aholi umuman yashamaydi. Aholi zichligi pastligi va aholining tabiatga nisbatan an'anaviy ravishda hurmatli munosabati yovvoyi tabiatni saqlashga va mamlakatni tabiiy qo'riqxonaga aylantirishga yordam berdi.

Hududi jihatidan unchalik katta bo'lmagan Yaponiyada mamlakatning 14% hududi milliy bog'larga berilgan, chunki aholi tabiatga an'anaviy ravishda sig'inadi. Yaponiyada ekoturistlarni

Xida (Shimoliy Alplar), Kiso (Markaziy Alplar), Akaisi (Janubiy Alplar) jalb qiladi. Yapon Alplari yo'llari piyoda yurish uchun mamlakatda eng mashhur yo'llar hisoblanadi.

Janubi-sharqiy Osiyo sayyohlarni ajoyib tabiati va turli xil biota bilan o'ziga jalb qiladi. Biroq, so'nggi-yillarda ushbu mintaqadagi barcha o'rmonlarning 90% yo'q qilindi, bu esa noyob hayvonlarning ko'plab turlarini yo'q bo'lib ketishiga olib keldi.

Vetnam Xitoy bilan chegaradan shimoldan janubgacha 1500 km ga cho'zilgan. Kuk Puong va Ka Ba milliy bog'lari mamlakatda eng mashhur va muhim hisoblanadi. Ularga ko'plab ekologik sayohatchilar tashrif buyurishadi.

Borneo oroli - Malayziya, Indoneziya va Bruney hududini egallaydi. Ushbu orolda dunyodagi eng katta g'or majmuasi joylashgan.

Bundan tashqari, Borneo o'rmonlari sayyoradagi eng qadimgi o'rmonlar hisoblanadi. Malayziyaning Saravak va Sabah shtatlarida 10 ta milliy bog' mavjud. Bunga dengiz qo'riqxonalari va orolning toshli tog'lar va tropik o'rmonlarning ichki hududlarini himoya qiladigan qo'riqxonalar kiradi.

Janubiy Osiyoda ekoturistlar eng ko'p tashrif buyuradigan mamlakat Indoneziyadir. Indoneziyani tog'li o'rmonlarida piyoda sayohat va orangutanlar uchun rehabilitatsiya markaziga tashrif buyurish imkoniyatlari ekoturistlarni jalb qiladi.

Agar biz Osiyoda ekologik turizmni rivojlantirish amaliyotini ko'rib chiqsak, xorijiy ekologik sayyohlarni qabul qilishda eng muhim mamlakatlar - Nepal va Pokiston ekanligiga guvoh bo'lamiz. Ushbu rivojlanayotgan mamlakatlar ekologik turizmni rivojlantirishda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Qoraqurum va Hindukush Osiyodagi eng mashhur sayohat mintaqalari hisoblanadi. Biroq siyosiy mojarolar ekologik turizmning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va aholining ijtimoiy-iqtisodiy farovonligi o'sishiga hissa qo'shmaydi. Biroq hali ham xalqaro ekoturistlar uchun Biafo muzligi, Nanga Parbat cho'qqisi, Hindukush tog'lari kabi ko'plab jozibali obyektlar

mavjud.

Osiyo materigi boy biotasi va Osiyo xalqlarining madaniyatlari xilma-xilligi tufayli ekoturizm uchun nihoyatda qiziqarli bo'lib, bu ekoturistlar uchun g'ayrioddiy jozibani yaratmoqda.

Uu borada Janubiy Osiyoda Nepal va Hindiston, Sharqiy Osiyoda - Malayziya, Xitoy va Yaponiya, Janubi-Sharqiy Osiyoda - Tailand, Indoneziya, Vetnam ajralib turadi.

3.4. Avstraliya va Okeaniyada ekologik turizmning rivojlanishi

Avstraliya ekologik turizm bo'yicha dunyo yetakchilaridan biri hisoblanadi. Sidney atrofidagi Royal milliy bog'i - Yelloustone'dan 7 yil o'tib tashkil etilgan dunyodagi dastlabki milliy bog'lardan biri. Plyajlarni tomosha qilish uchun har yili 2 - 4 milliongacha sayyohlar keladi, ularni 700 dan ortiq o'simlik turlari, koalalar va 250 dan ortiq qushlar turlari qiziqtiradi. Arnhemland yarim orolida o'zining asosiy diqqatga sazovor sharsharalari - Jim-Jim va Tvin bo'lgan Kakadu milliy bog'i joylashgan.

Milliy bog' evkalipt chakalakzorlari, mangrov botqoqlari va tropik o'rmonlarni himoya qiladi. Avstraliyada ayniqsa Buyuk Hartyer Rifi milliy dengiz parki diqqatga sazovordir. Park boshqaruvi sayyohlikni rivojlantirishga to'sqinlik qilmasdan, atrof muhitga zarar yetkazmaslik uchun uning holatini nazorat qilishga qaratilgan. Kimberley platosida Greyke Gorj, Uindiyana Gorj va Tanel Creek milliy bog'lari joylashgan. Bog'larda sayyohlar tosh qoldiqlari, turli xil hayvonlar va aborigenlar san'ati namunalarni tomosha qilishlari mumkin. Avstraliyaning markaziy cho'lida joylashgan Uluru-Kata-T'yota milliy bog'iga ekoturistlar o'tkazadigan, sayyohlarni o'z tarixi, urf-odatlar va tabiatga munosabati bilan tanishtiradigan mahalliy aholi egalik qiladi (3-rasm).

Rasm-3. Elis Springs maxsus parkida.

Tasmaniya orolining 30% hududi “Butun jahon merosi” obyektlari ro’yxatiga kiritilgan. Orolning eng mashhur marshruti - Overland Trek, Kreydl-Mauntin-Lyek, Sankt-Kler milliy bog’i orqali shimoldan janubga o’tadi. Janubi-g’arbiy Yangi Zelandiya bog’i Yangi Zelandiyaning Janubiy orolida tashkil etilgan. Fjerdland milliy bog’i taxminan 500 km sayohat yo’llarini taklif etadi.

Xeylz Xayvey - Yangi Gvineyadagi eng qiziqarli marshrutlardan birinchisi. Iz sharqiy sohilda joylashgan Las shahridan orol madaniyatining tadqiqot bazasi Goroka shahriga boradi. Ikkinchi an’anaviy yo’nalish – Mauht-Xagen tog’idan Sepik daryosiga borish.

Mikroneziyadagi Eil Molk orolida meduzalar yashaydigan ko’l bor, bu akvalangrlar uchun juda yoqimli yer hisoblanadi.

Avstraliya ekologik turizmda yuqori salohiyatga ega bo’lib, tabiati va endemiklarning katta tarkibi bilan ko’plab ekoturistlarni jalb qiladi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Ekoturistlarning asosiy sayohat oqimlarini tavsiflab bering?
2. Ekoturizm orqali dunyo turizm bozorlariga tavsif bering.
3. Ekologik sayohatlar motivatsiyasini aytib bering.
4. Dunyo sayohat oqimlarini harakatlantiruvchi kuchi nima? ekoturizmmi?
5. Shimoliy Amerika ekologik turizm bozorini tavsiflang.
6. Germaniyadagi ekoturizm bozoriga tavsif bering.
7. Markaziy va Janubiy Amerikadagi ekoturizm bozoriga tavsif bering.
8. Afrikadagi ekoturizm bozoriga tavsif bering.
9. Osiyodagi ekoturizm bozoriga tavsif bering.
10. Avstraliya, Okeaniya ekologik turizm bozoriga tavsif bering.

4- bob. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish

4.1. O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishining xususiyatlari.

Bugungi kunda ekoturizm turistik faoliyatning eng ko'p talab qilinadigan turlaridan biridir. Ushbu yuqori qiziqishning sababi odamning tiklanishiga, uning jismoniy va psixologik holatini yaxshilashga bo'lgan ehtiyojining ortishi.

Shu munosabat bilan biz ekoturizmning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaymiz.

1. Ekologik jihatdan tabiatdan toza foydalaniladi.

2. Ushbu turdagi turizm ko'proq tabiiy va ozroq darajada madaniy va tarixiy boyliklarga yo'naltirilgan.

3. Ekoturizm odamlarning kam o'rganilgan joylari bo'ylab sayohat qilishni o'z ichiga oladi.

Turizmning ekologik jihatdan qulay yoki qulay emasligi turizm sanoatining atrof-muhitga (atmosfera, suv resurslari, tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosi) ta'siri darajasi va xarakteri bilan belgilanadi.

Ekologik jihatdan qulay hisoblangan turizm turlari atrof muhitga zarar yetkazmaslik, tabiiy muhitni muhofaza qilish va tiklash bo'yicha aniq chora-tadbirlarga ega bo'ladi, ekologik jihatdan qulay bo'lmagan holda - turizm sanoatining turlari tabiiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ekoturizmning ko'plab ta'riflari mavjud, ularning har biri ma'lum muhim jihatlarni ochib beradi. Birgalikda ushbu ta'riflar yangi sayyohlik sanoatining maqsad va vazifalari to'g'risidagi g'oyalarning xilma-xilligi va evolyutsiyasini to'liq tavsiflaydi.

➤ Ushbu kontseptsiyaning eng taniqli ta'riflaridan biri "Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi" (TMQI) tomonidan berilgan ta'rifdir: ekoturizm bu tabiatni va madaniy diqqatga sazovor joylarni o'rganish va nisbatan ta'sirga uchramagan tabiiy hududlardan bahramand bo'lishda atrof-muhit oldidagi javobgarlikni anglagan holda tashkil etilgan sayohat. Ekoturizm

tabiatni muhofaza qilishga yordam beradi, atrof-muhitga kam ta'sir ko'rsatadi, mahalliy aholining faol ijtimoiy va iqtisodiy faolligini va ularning ushbu faoliyatdan olinadigan manfaatlarini ta'minlaydi.

➤ Aslida, ekologik turizm faoliyati mazmunini aks ettiruvchi eng yaxshi ta'rif - bu nufuzli rus mutaxassisi T.K.Sergeeva tomonidan taklif qilingan ta'rif. Ekologik turizm orqali u mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzini saqlab, iqtisodiy faoliyatga muhalik ta'sir qilmaydigan noyob tabiiy hududlarga tashrif buyurishni tushunadi. U bunda turizm jarayonining barcha tashkilotchilarining ekologik madaniyati darajasini oshirish va mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilash, ekologik sayohatlar va dasturlarni amalga oshirishda ekologik standartlar va texnologiyalarga rioya qilishni ham nazarda tutadi.

O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish tamoyillari:

➤ Sayyohlar bilan tabiiy rekreatsion hududlarning aloqa qilish ehtiyojlarini oshirish, rag'batlantirish (mamlakatning nisbatan tabiiy bo'lmagan hududlariga maqsadli sayohat qilish orqali amalga oshiriladi);

➤ Sayyohlar, shuningdek, turoperatorlarning atrof-muhitga salbiy ta'sirni oldini olish, tabiatni muhofaza qilish va mamlakatning noyob ekotizimini saqlashga ko'maklashish uchun harqaror pozitsiyani shakllantirish;

➤ Sayyohlik sanoatining barcha turlarini ekologik madaniyat bilan birgalikda rivojlantirishni ta'minlash;

➤ Mintaqaviy byudjetni ko'payishiga va ushbu hududlar aholisining turmush darajasini yaxshilashga yordam beradigan yuqori rentabelli ekoturizm tadbirlarini tashkil etishga ko'maklashish;

O'zbekistonda ekoturizm majmualarining rivojlanishining o'ziga xos xususiyati sayyohlarning ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini tabiiy-iqlim va boshqa tabiiy-geografik sharoitlar bilan mustahkam aloqasini aniqlashidir. Shuning uchun ekoturizm kompleksi tabiiy-rekreatsion-turistik resurslarga ega

bo'lgan mintaqalarda aniq shakllanadi va rivojlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, tabiiy-rekreatsion-turistik resurslarga quyidagilar kiradi: infratuzilma, tabiiy, tarixiy, ijtimoiy-madaniy va boshqa turistik obyektlar. Ular ma'naviy, madaniy, fiziologik (sog'liqni tiklash va mustahkamlash) ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'ladi.

Ma'lum bo'lishicha, O'zbekistonning deyarli har bir mintaqasi o'zining u yoki bu turdagi tabiiy-rekreatsion-turistik resurslarga ega bo'lib, ulardan obyektiv zarurat bo'yicha rekreatsiya va ekoturizm maqsadlarida foydalanishi mumkin. Darhaqiqat, aynan shu narsa O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlari cho'l zonasi, plato, tog' va tizmalar, tog' etaklaridagi o'rmon mintaqalarining tabiiy xususiyatlari, ijtimoiy tuzilish, tarixi kabi o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Shu munosabat bilan mintaqaning tabiiy-rekreatsion-turistik resurslari nafaqat turistik mahsulotni shakllantirishda, balki barcha mintaqaviy turizmni rivojlantirishni rejalashtirishda ham zarur shartdir. Bu shuni anglatadiki, mintaqaning tabiiy-rekreatsion-turistik resurslarining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning qiymatini, miqdorini va mavjudligini hisobga olgan holda rekreatsiya va ekoturizm majmuasini ustuvor tarmoqlardan biri (ixtisoslashuv tarmoqlari) sifatida tasniflash imkoniyati mavjud. Ma'lum bir mintaqaga yoki aksincha ularni mintaqaga iqtisodiyotining ikkilamchi sohalariga taalluqli ekanligi aniqlanadi.

Mintaqaning ekoturizm salohiyatini tahlil qilishda yana bir muhim omil - mintaqaning o'tkazuvchanlik qobiliyatini - "mintaqa rezina emas" ligini hisobga olish kerak. Ya'ni tabiiy-rekreatsion-turistik resurslarining quvvatning ta'rifi aniq va asosli bo'lishi kerak, chunki me'yoridan ortiqcha yuk tabiiy muhitga haddan tashqari aralashish bilan zanjirli reaksiya natijasida ekologik falokatlarga olib kelishi mumkin. Mintaqaning yuk ko'tarish qobiliyati mahalliy jismoniy va ijtimoiy-iqtisodiy muhitning yuqori chegaralarini doimiy

monitoringini talab qiladi.

Sayyohlar uchun eng jozibali manba bu suv resurslari. Masalan, suv omborlarida faol dam olishni tashkil qilish va aholining sog'lig'ini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar mavjud, shu bilan birga, turli mamlakatlarda ularning ba'zi yirik daryolari, ko'llari, suv omborlariga nisbatan e'tiborsiz munosabatda bo'linib, ularning tabiiy xususiyatlariga tezda ta'sir ko'rsatadi. Natijada turli xil kasalliklarning tashuvchisi bo'lib, tabiiy muhitni yo'q qilish, suv resurslarini ifloslanish o'choqlarini vujudga keltiradi. Shuning uchun suv havzasi va suv omborlarining qirg'oq zonasi landshaftidagi yuklarning maqbul va chegara normalari ishlab chiqilmoqda. Ushbu standartlar mamlakat va hududga qarab farq qiladi.

Ekoturizmga yo'naltirilgan hududning o'tkazuvchanlik qobiliyatini individual standartga asoslangan formuladan foydalanib hisoblash mumkin, odatda kishi boshiga kvadrat metrdan ko'rsatilgan. Biroq ushbu standartni hisoblash qiyin, chunki u ish samaradorligining kamida uchta o'zgaruvchisini qamrab oladi. Bular: moddiy, psixologik va atrof-muhit. Ushbu o'rtacha o'rtacha standart har bir hudud uchun belgilanadi. Bunda ekoturistlar olib boradigan turli xil faoliyat turlarini ham hisobga olish kerak. Kundalik tashriflarning umumiy soni ketma-ket uchta formuladan foydalanib hisoblanadi:

1. Imkoniyatlar (Sayyohlar foydalanadigan hudud)
/ (O'rtacha individual standart)

2. Qaytish darajasi (hudud sayyohlar uchun ochiq bo'lgan kuniga soat soni) /
(O'rtacha tashrif davomiyligi)

3. Kundalik tashriflarning umumiy soni = o'tkazish ×
aylanish tezligi.

Demak, tabiiy-rekreatsion-sayyohlik resurslarining foydalilligi ularning dam olish, davolanish, kasbiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, qulaylik, estetik va axloqiy fazilatlarga

funksional yaroqliligida namoyon bo'lishini hisobga olish kerak.

Yordamchi dastur mazmuni nuqtai nazaridan ularni shartli ravishda uchta o'zaro bog'liq va ayrim hollarda ajratish qiyin bo'lgan guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Kurort omillari.
2. Sog'lomlashtirish va ekoturizm omillari.
3. Ma'naviy va madaniy omillar.

Tabiiy yoki ijtimoiy-iqtisodiy bo'lishidan qat'i nazar, ekoturizm resurslari odamlarning jismoniy, aqliy va ma'naviy va axloqiy mavjudligini yaxshilash uchun zarurdir. Bilimi o'rganilib, shu kungacha qo'llanilib kelinayotgan mashhur ajdodimiz, mashhur tabib Abu Ali Ibn Sino (Avitsena) shunday deb yozishi bejiz emas: "Tabiat to'play olgan har bir narsa, ko'rinmas holda tananing tabiatiga kiradi ... Chunki inson va uning muhiti bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir." Ekoturizmning rivojlanishi, o'z navbatida, sportning va turizmning sog'lomlashtirish turlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Mo'tadil zonaning qulay iqlimi bilan tabiiy sharoitlar majmuasi uyg'unlashishi mamlakatimizni dunyodagi ekoturizm va dam olish markazlaridan biriga aylantirishi mumkin.

4.2 O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishining mintaqaviy xususiyatlari.

O'zbekiston tabiiy, madaniy, tarixiy salohiyatga ega bo'lib, bu ekoturizmni imkoniyatlar spektri sifatida rivojlantirishga imkon beradi.

Respublika egallagan umumiy maydoni 448,9 ming km² ni tashkil etadi, shundan 78,7% i tekisliklarda, 21,3% i tog' va tog' etaklarida joylashgan. 2020-yil 31 dekabr holatiga ko'ra Respublika aholisi 34586,2 ming kishini tashkil qiladi.

O'zbekiston sharqda - Qirg'iziston, shimoli-sharqda, shimoliy va shimoli-g'arbda - Qozog'iston, janubi-g'arbda - Turkmaniston, janubda - Afg'oniston va janubi-sharqda - Tojikiston bilan chegaradosh.

O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish tabiiy resurslarni saqlash va ulardan oqilona foydalanish vazifalari bilan mamlakat va uning mintaqalari taraqqiyoti barqarorligi muhim omili sifatida o'zaro bog'liqdir. Aynan shuning uchun 2018-yilda tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish uchun 413 218,3 million so'm mablag ajratilgan.

O'zbekistonda 8000 dan ortiq tabiat yodgorliklari va 38 million gektar ov va baliq ovlanadigan joylar mavjud. Hayvonot dunyosiga 97 turdagi o'txo'rlar, 424 turdagi qushlar, 58 turdagi sutemizuvchilar va 83 turdagi baliqlar kiradi. O'simlik dunyosida 4100 o'simlik turi, 3000 dan ortiq yovvoyi o'simliklar mavjud bo'lib, ularning 9% endemikdir.

Mamlakatimizning geografik holati uni yanada qiziqarli va rang-barang qildi, ayniqsa ekoturizm faoliyatini rivojlantirish uchun, Sport, ko'ngil ochish - dam olish tabiatning go'zalligi, uning notinch daryolari, baland tog'lari va keng dasht va cho'llari bilan birlashtirilganda ekoturizmning eng mashhur faol yoki ekstremal turlariga aylanmoqda. O'zbekiston ekoturistlarining ushbu barcha ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega.

Masalan, Xorazm viloyatida faol dam olish sohasida keng imkoniyatlar mavjud. Bu yerda siz kuyaking va rafting bilan shug'ullanishingiz mumkin va Amudaryoning bo'ronli oqimlari buning uchun yaratilganga o'xshaydi.

Aytish mumkinki, turizmning innovatsion turi speleologiya bo'lishi mumkin. Masalan, Butentau g'orli shahri - bu turistik turlari sevuvchilar uchun juda qiziqarli joy.

Mamlakatimizning janubiy viloyatlari "o'zbek" ekoturizmiga o'zgacha lazzat bag'ishlamoqda. Ulardan biri Qarshi shahri bo'lib, u Qashqadaryo havzasida, Pomir-Oloy tog' tizimining g'arbiy chekkasida joylashgan bo'lib, u yerda siz kiyaking, rafting va speleologiya bilan ham faol shug'ullanishingiz mumkin.

Qashqadaryo viloyati bugungi kunda ekoturizmning turli xil turlari - etno-turizm, agroturizm, ekstremal, ekologik va hattoki astronomik turizmni rivojlantirish nuqtai nazaridan e'tiborni

kuchaytirmoqda. Hukumatning "Qashqadaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori bilan tadbirlar rejasi allaqachon tasdiqlangan. Bunga ko'ra G'ilon va Qul qishloqlarida etnik turizm rivojlanib, har birida 5 ta mehmon uyi quriladi. Shuningdek, mintaqada Amir Temur jangchilari uchun harbiy mashg'ulotlar lagerini qayta tiklaydigan etnoqishloq paydo bo'ladi. Varganza va Xazrati Bashir qishloqlari aholisi agroturizm bilan shug'ullanadi. Ushbu yo'nalishni targ'ib qilish uchun Anor festivali tashkil etiladi. Tatar, Zarmast va Vari qishloqlari ekstremal turizmga ixtisoslashgan bo'ladi. Ularning har birida 5 ta mehmon uylari, 5 ta lagerlar va 10 ta uylar bo'ladi. Sarchashma va Suvtushar qishloqlarida ekoturizm rivojlanadi. Kitob kenglik stantsiyasi hududida astronomik turizmni targ'ib qilish rejalashtirilgan.

Surxondaryo viloyati - respublikaning eng janubiy mintaqasi bo'lib, u uch tomondan: shimoldan, g'arbdan va sharqdan tog' tizmalari bilan o'ralgan, janubiy chegara esa Markaziy Osiyodagi eng katta daryo - Amudaryodan o'tadi. Bu yerda respublikamizning Afg'oniston bilan janubiy chegarasi joylashgan. Surxondaryo viloyati haqida gapirganda, tog' yo'llari bo'ylab sayr qilish, ot yo'llari, baydarka va raftin, kabi sayyohlikning qiziqarli va ommabop turini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Qoraqarag'ay novdalarida tandirda dimlangan Qashqadaryo qo'zichog'i Surxondaryo uslubida nafaqat butun O'zbekiston bo'ylab, balki uning chegaralaridan tashqarida ham o'ziga xos ta'mi bilan mashhur.

Shunday qilib, janubiy viloyatlarda ham ijtimoiy-madaniy ekoturizm uchun katta imkoniyatlar mavjud. Ushbu turdagi ekoturizmning o'ziga xos xususiyati - ma'lum bir hududda yashaydigan, ammo hech qanday aralashuvsiz madaniyat, urf-odatlar, turmush tarzi, e'tiqodlari, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarning turistlarini tanishtirish va o'rganishdan iborat.

Mamlakatimizning janubiy mintaqalarida siz oshpazlik vositalaridan reklama yoki boshqa marketing vositalaridan foydalanib u yerni gastroekoturizm brendiga aylantirishingiz mumkin.

Huxuro odatda faqat tarixiy va madaniy turizm doirasida bo'lib chiqiladigan ijtimoiy va madaniy ekoturizm salohiyatiga ega. Shu bilan birga, ushbu hudud ekoturizmning ekstremal, sport turlari bilan bir qatorda o'ziga xos va ekzotik turizm va ekoturizm turlari, masalan, xo'roz urushtirish (Lotin Amerikasida mashhur bo'lib, har-yili minglab sayyohlarni jalb qiladi) va qo'y kurashi, sahroda tuya safari kabi imkoniyatlarga ega.

Gastroekoturizm haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekistonning sharqiy viloyati - Farg'ona vodiysi ham o'zining nafis va betakror oshxonasi bilan mashhur. Farg'ona vodiysining uzunligi 300 km va kengligi 170 km bo'lib, ushbu tog' orolig'idagi vodiy Chotqol, Qurama, Oloy, Oto'ynak tizmalarining baland tog'lari bilan o'ralgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, Farg'ona vodiysi Toshkent va Mirzacho'l viloyatlari qatori ekoturizm sohasida ham keng imkoniyatlarga ega. Biroq, ushbu mintaqalarda aholi zichligi kabi muammo mavjud. Albatta, sanoat faolligi va aholi soni u yoki bu tarzda O'zbekistonning sharqiy va shimoli-sharqiy qismlaridagi ekologik vaziyatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Qishloq turizmi dunyodagi eng tez rivojlanayotgan ekoturizm turlaridan biridir. O'zbekiston uchun bu ekoturizm turi juda yangi, ammo o'zbek xalqining o'z vataniga bo'lgan muhabbati va qishloq xo'jaligida ishlash ko'nikmalari qishloq turizmini tezda o'zlashtirishga imkon beradi. Ushbu turdagi ekoturizm Jizzax va Navoiy viloyatlarida, Nurota tizmasining shimoliy yon bag'irlari hududida eng muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Mehmon uylari eski Forish, Uxum, Hayat, Mejrum (Majrum), Sentyab kabi qishloqlarda tashkil etilgan. Ushbu uylarning mehmonlari tog' uchastkalarida maftunkor sayr

qilishadi, Nurota biologik qo'riqxonasining o'simlik va hayvonot dunyosi bilan tanishadilar. Ot va eshaklarni ijaraga olish imkoniyati mavjud. Ushbu mintaqaning diqqatga sazovor joylaridan alohida petrogliflarni, Fazilman tog' ko'lini, shuningdek Mejrum qishlog'idagi sharqiy biotaning ulkan namunasini qayd etish mumkin. Odatda, sayyohlar Nurota tizmasining shimoliy yon bag'irlarida joylashgan qishloqlardagi mehmon uylariga tashrif buyurganlaridan so'ng, Aydarko'lning bevosita atrofida joylashgan uy-joy lagerlariga boradilar. Bu yerda ular Aydar-Arnasoy ko'l tizimining tabiati bilan, lagerga yaqin bo'lgan Qizilqum cho'lining qumlari bilan tanishishlari mumkin. Ushbu hududlarning tepalari bo'ylab Dunglek qishlog'iga qarab tuya safari sayohatga yanada joziba baxsh etadi. Ushbu sayohatlar dasturiga cho'l aholisi hayoti va ularning an'anaviy turmush tarzi bilan tanishish ham kiritilishi mumkin.

Nurota-Aydar-Qizilqum mintaqasida qishloq turizmini rivojlantirish orqali o'ziga xos etnografik madaniyat markazini yaratish mumkin. Va yetarli miqdordagi mablag' bilan ba'zi bi qishloqlar bazasida sayyohlarni qabul qilish uchun maxsus "ovul-shaharcha" tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shahar atrofida bog' yaratish uchun, kelajakda sayyohlar ko'chat o'tqazishi, parvarish qilishlari va mevalarni yig'ishlari mumkin bo'lgan sabzavot bog'lari yaratilishi ham joiz. Bunday shaharcha eski texnologiyalarni (loy, tosh) hisobga olgan holda, ammo yangi texnologiyalar yordamidan ramka, shiftlar, devorlarni yanada mustahkam holda qurish mumkin.

Uy-ro'zg'or buyumlari: eski dazmollar, yigiruvchi g'ildiraklar, sopol idishlar, kerosin lampalar, kostryulkalar, kostryulkalar kabi turli xil eksponatlar bilan etnografik muzeyni tashkil qilish uchun alohida xonani ham ajratish mumkin. Muzeyga kirish eshigi oldida aravani qo'yish mumkin.

Yaqin atrofdagi qishloqlarning ko'plab aholisi ushbu sayyohlik shaharchasida qo'shimcha ish bilan ta'minlanadi. Ushbu barcha etnografik qishloq-ovul haqida umumiy taassurot

tabiiy osmon ostidagi muzeyga o'xshaydi. Bundan tashqari, siz ushbu shahardan to tog' so'qmoqriga qadar ekoso'qmoqlarni ta'min qilishingiz va sayyohlarga ot yoki eshakka minishni taklif qilishingiz mumkin. Bunday etnografik markazda sayyohlar landirda pishiriq tayyorlashni, sut mahsulotlari (sariyog', suzma, kurt) tayyorlashda ishtirok etishlari va o'rganishlari mumkin. Mahalliy aholi musiqiy chiqishlarni ham tashkil qilishi mumkin. Mahalliy hunarmandchilikning tiklanishi nafaqat butun sayyohlik mahsulotini boyitibgina qolmay, balki ularning rivojlanishini ham rag'batlantiradi. Ammo shunga qaramay, mamlakatimiz hududining o'ziga xosligi va ko'p qirraliligi qisman tabiat relyefining shakli bilan belgilanadi: u yerda tog'lar, tekisliklar, dashtlar, tepaliklar va cho'llar mavjud, ya'ni bu hududdagi tabiiy boyliklar hisoblanadi.

Speleokoturizm sohasida ulkan va hatto noyob manbalar mavjud. Surxondaryo tog'larida Chul-Bayr tog'ining tizmasida butun Osiyodagi eng chuqur g'or - Boy-Buloq joylashgan. Kaptarxona g'ori Hisor tog'larining janubi-g'arbiy tizmalari tizimiga kiruvchi Mingchuqur tog'larining janubiy yon bag'irida joylashgan. Kiyikkamar g'ori Zarafshon tog'larining janubiy yon bag'irlarida joylashgan. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanida har xil shakldagi va o'lchamdagi 20 dan ortiq g'orlar mavjud - uzunligi 4 dan 25 m gacha. Samarqanddan 25 km janubi-g'arbiy qismida Zarafshon tog'larining shimoliy yonbag'rida Hurrati Dovud g'orlari, Surxondaryo viloyatida joylashgan Bo'jalipok g'ori, sekundiga taxminan 20 litr oqim tezligi bo'lgan katta buloq borligi uchun g'ayrioddiy hisoblanadi. Qashqadaryo viloyatining Qizilsu qo'riqxonasi hududidagi Kal'ai-Sheron tekisligida (Arslon darasi) joylashgan Amir Temur g'ori kabi bir qancha ekoturistik obyektlarning imkoniyatlardan to'la qonli foydalanilsa ekoturizm yanada rivojlanishiga erishiladi. Darchaqiqat, mamlakatimiz tabiiy, tarixiy va me'moriy yodgorliklarga boy. Tog' ekorekreatsiyasi tobora ommalashib bormoqda.

Tog'li zonaning istiqbolli ekoturizm tizimi O'zbekiston aholisining asosiy qismini butun-yil davomida dam olishning barcha turlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishi kerak. Rekreatsion talabni shakllantirish markazlariga (tekis sug'oriladigan zonaga) va nisbatan tog'li hududlarning geografik joylashuviga qarab kunlik, qisqa muddatli (haftalik, 1,5-2 oralig'ida), uzoq muddatli (yillik - ta'til va ta'til paytida) tashkil etish mumkin.

Toshkent viloyati ekoturizm salohiyati yuksalgan mamlakatimizning yana bir hududidir. Toshkent viloyatining o'ziga xos xususiyati va afzalligi maqbul tabiiy resurslar, shuningdek 768 ta madaniy yodgorliklar (shu jumladan arxeologik va me'moriy yodgorliklar), shuningdek 110 dan ortiq ekologik va sayyohlik obyektlarining mavjudligidir.

Toshkent viloyatining asosiy ekoturizmi va rekreatsion boyligi bu tog'li hududlarning resurslari, gidro resurslari (suv omborlari, ko'llar, daryolar, sharsharalar)dir. Viloyat hududi Sirdaryodan G'arbiy Tyan-Shan tog'lariga qadar cho'zilgan. Mintaqaning shimoli-sharqiy va sharqiy qismida eng chiroyli tog' tizmalari Qorjontov, Chotqol, Ugom, Piskom, Qurama tog'larini joylashgan bo'lib, tog' yonbag'irlarida ko'plab dorivor o'simliklar, terak va yong'oqzorlar o'sadi. Tog'lar oralig'ida, chuqur daralar bo'ylab tez oqadigan tog' daryolari ham mavjud bo'lib, bular Chotqol, Ohangaron, Bildirsoy, Piskom, Ugam va boshqalardir. Qirg'oqlarida turli xil butalar va dorivor o'tlar o'sadi.

Toshkent viloyatining ayrim hududlari o'zlarining bokira tabiatini saqlab qolishdi, bu esa bu yerda turistik faoliyatning og'riqsiz turi - ekologik turizmni rivojlantirishga imkon beradi.

4.3. O'zbekistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida ekoturizmni tashkil etish istiqbollari.

O'zbekistonda Amudaryo davlat biosfera qo'riqxonasidan pastda 8 ta davlat qo'riqxonasi, 2 ta milliy park, noyob hayvonlar sonini ko'paytirishga ixtisoslashgan respublika " Jayron ekomarkazi " va 12 ta davlat buyurtma maskanlari (Dengizko'l,

(Qipsoq, Qoraqir, Arnasoy, Saygachiy, Sudochie, Muborak, Qarnobcho'l, Qo'shrobot, Nurobod, Qumsultan, Xadicha) mavjud. Respublika o'z iqlimi bilan barcha to'rt faslning go'zalligini namoyish etadi.

O'zbekiston Respublikasining muhofaza etiladigan hududlari:

1. Hisor tog' qo'riqxonasi.

Hisor qo'riqxonasi 1994-yilda Qizilsu va Miraki qo'riqxonalarining birlashishi natijasida tashkil topgan va hozirgi kunda uning hududi 80986 gektarni tashkil etadi. Hudud tog'li bo'lib, ko'plab daralar, karst g'orlari, soylari, sharsharalari, kichik suv oqimlari bilan ajralib turadi. Tashkil etishdan maqsad tog' ekotizimlarini, qor qoplonini saqlab qolishdir. Asosiy o'simlik turlarining umumiy soni kamida 800-900 tani tashkil qiladi. Sutemizuvchilardan cho'chqa, bo'ri, tulki keng tarqalgan, oq tinoqli ayiq, qor leo va boshqalar mavjud. Hisor qo'riqxonasi juda qiziq. Dinozavrlarning izlari bo'lgan tosh bor. Shimoliy qismida Seversov va Botirboy muzliklari kabi bir necha kichik muzliklar mavjud. Archa o'rmonlarida keng bargli turlar, jumladan, turkiston chinori, zirk, it gullari keng tarqalgan.

2. Nurota davlat qo'riqxonasi.

Nurota davlat qo'riqxonasi O'zbekiston Respublikasining janubi-g'arbiy qismida, Nurota tizmasining markaziy qismida joylashgan. Qo'riqxonaning asosiy ixtisosligi - yong'oq mevali, archa tog' va o'rmon ekotizimlarini saqlash va Seversov qo'chqorining noyob populyatsiyasini himoya qilish.

Qo'riqxonaning maydoni 17752 gektarni tashkil etadi, shundan 2529 gektari o'rmon bilan qoplangan. Qo'riqxonani yonda qurib ketmaydigan o'nta katta-kichik daryolar kesib o'tadi.

Nurota qo'riqxonasi hududida 600 ga yaqin o'simlik turlari o'sadi, Qushlarning ko'chib yurish yo'llaridan biri Nurota tizmasi orqali o'tadi. Sutemizuvchilar ham nisbatan ko'p. Qo'riqxonani O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobiga kiritilgan sudralib yuruvchilarning 3 turi, qushlarning 18 turi, sutemizuvchilarning

4 turini o'zida jamlagan holda muhofaza etadi.

3. Surxon tog' o'rmon qo'riqxonasi.

1987-yilda Ko'hitang davlat qo'riqxonasi Paygambar Orol qo'riqxonasi bilan birlashtirilib, Surxon davlat qo'riqxonasiqa aylantirildi. Ushbu qo'riqxonaning Ko'hitang zonasi tog'li o'rmon ekotizimi sifatida tavsiflanadi. To'qay va tog' ekotizimlari, Buxoro kiyiklari, morxo'r echkisi himoya ostida. Qo'riqxonada tarixiy va madaniy yodgorliklar mavjud bo'lib, Boysuntovning janubiy qismida taniqli Teshik-Tosh g'orida neandertal bolasining to'liq bo'lmagan skeletlari topildi. Ayni paytda Ko'hitangda 570 o'simlik turi ro'yxatga olingan.

O'zbekiston Respublikasining Qizil kitoblariga kiritilgan sudralib yuruvchilarning 5 turi, qushlarning 6 turi, sutemizuvchilarning 7 turi bu hududda mavjud.

4. *Zarafshon vodiysi-to'qay qo'riqxonasi.* Zarafshon davlat qo'riqxonasi Zarafshon daryosi bo'yida joylashgan ikkita alohida (yuqori va pastki) hududlardan iborat. Uning hududi Cho'pon-Ota balandliklaridan boshlanib, o'ng qirg'oq bo'ylab tor chiziq bo'ylab Zarafshon bo'ylab 47 km cho'zilgan. Qo'riqxonani tashkil etishdan maqsad - yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan va go'zal Zarafshon qirg'ovulini, qimmatbaho dorivor buta - oblepixon tiklash va-asrash. Qo'riqxonada yuzdan ortiq qush turlari va oltita baliq turlari ro'yxatga olingan.

Oddiy quyon, bo'rsiq, shoqol, o'rmon mushugi yashaydi. Qo'riqxonaning nisbatan kichik hududida 6 oiladan 300 ga yaqin o'simlik turlari yashaydi.

5. *Qizilqum to'qay-qumli qo'riqxonasi.* Qo'riqxonani Amudaryoning qirg'oq qismida tashkil etilgan. Maydon 10311 gektarni tashkil etadi, shundan 5144 gektari o'rmon bilan qoplangan, 6964 gektari qumli zonada va 3177 gektari daryo qayirida joylashgan. Qo'riqxonaning o'rmon maydonlari faqat tabiiy plantatsiyalardir.

Qo'riqxonani biologik xilma-xilligi bilan to'qay-qumli ekotizimni, to'qay o'rmonlarining aborigeni - Buxoro kiyiklarini

saqlab qolish maqsadida tashkil etilgan, ularning soni 1991-yildan beri 200 boshga yetgan. Ayni paytda, 2008-yildagi aholini ta'riflashga olishning so'nggi ma'lumotlariga ko'ra, 110-130 dan ortiq shaxslar qo'riqxonada yashaydilar. Qizilqum qo'riqxonasida 150 dan ortiq o'simliklar o'sadi, shundan 3 turi O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga kiritilgan.

6. *Zomin tog' archa qo'riqxonasi.* Qo'riqxonasi O'zbekistonning Jizzas viloyatida joylashgan. Zomin qo'riqxonasini tashkil etilish tarixi 19-asrning 60-yillari oxirida rus tabiatshunosi A.P. Fedchenko nomi bilan bog'liq. Turkiston tizmasining g'arbiy qismini o'rganib chiqdi. Qo'riqxonani tashkil etishdan maqsad o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosi bilan noyob tabiiy archa o'rmonlarini saqlab qolishdir. Qo'riqxonaning maydoni 10,5 ming gektarni tashkil etadi, shundan 4161 gektari o'rmon bilan qoplangan. Qo'riqxonada bir necha yuz o'simlik turlari o'sadi.

Dengiz sathidan 1760-3500 m balandlikdagi tog' archa o'rmon tizimlari, oq tirnoqli ayiq, qora laylak muhofaza qilinadi.

7. *Kitob geologik qo'riqxonasi.* Kitob davlat qo'riqxonasi Karafshon tizmasining janubi-g'arbiy qismida 1300 m dan 2650 m gacha balandliklari oralig'i joylashgan bo'lib, Kitob davlat geologik qo'riqxonasida jahon ahamiyatidagi stratigrafik qatlamlar ham bor.

Flora 500 dan ortiq turini o'z ichiga oladi. Hayvonot dunyosi sutemizuvchilarning 21 turini va qushlarning 120 turini boshqalarni o'z ichiga oladi.

8. *Chotqol tog' o'rmon biosfera qo'riqxonasi.* Chotqol biosfera qo'riqxonasi 1947-yilda tashkil etilgan. Uning maydoni 35,2 ming ga. Qo'riqxonasi bir-biridan o'tish yo'llari bilan ajratilgan ikkita alohida hudud bilan ifodalanadi - Boshqizil va Maydantal.

Qo'riqxonaning florasi 40 dan ortiq daraxt va buta shakllari bilan ifodalanadi.

Hayvonot dunyosi Sibir tog' echkisi, kiyik, yovvoyi cho'chqa, oq tirnoqli ayiqlar, tulkilar, toshbaqalar, Menzibir sug'uri, cho'chqalar, qor qoplonlaridan iborat.

9. Quyida Amudaryo davlat biosfera qo'riqxonasi.

Baday-To'qay qo'riqxonasi 1971-yilda Qoraqalpog'iston Avtonom Respublikasida tashkil etilgan. Uning maydoni 6497 gektarni tashkil etadi. U Amudaryoning quyi oqimida, Beruniy va Kegeyli tumanlarida, daryoning o'ng qirg'og'ida joylashgan.

Qo'riqxonaning maqsadi to'qay ekotizimlari va Buxora kiyiklarini saqlab qolishdir. Hozirgi vaqtda tabiat va unga qo'shul hududlarda kiyiklar soni 300 dan ortiqni tashkil qiladi. Qo'riqxonada jami 167 o'simlik turi mavjud bo'lib, ulardan 2 tasi O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobiga kiritilgan. Hayvonot dunyosi: baliqlarning 26 turi, amfibiyalarning 2 turi, sudralib yuruvchilarning 13 turi, qushlarning 91 dan ortiq turlari, sutemizuvchilarning 15 turi, shu jumladan Amudaryo qirg'ovuli, shoqol, to'qay mushugi, yovvoyi cho'chqa.

O'zbekistonning milliy tabiiy bog'lari.

Zomin milliy tabiiy bog'i.

Zomin milliy tabiiy bog'i ko'pincha Zomin tog' archa qo'riqxonasi bilan aralashib ketadi. Va, albatta, ular himoya qilinadigan flora va fauna jihatidan bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Zomin milliy bog'ining asosiy farqi uning sayyohlar va dam oluvchilar uchun qulayligi. Zomin sanatoriyasi ham shu yerda joylashgan. Qo'riqxonada barcha iqtisodiy faoliyat taqiqlangan.

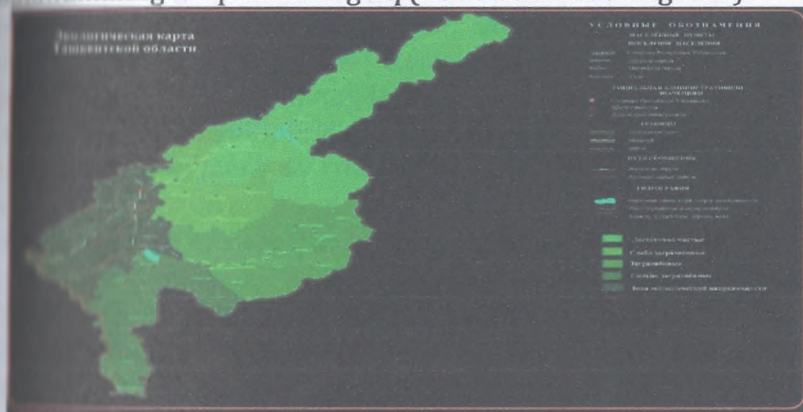
Zomin milliy tabiiy bog'i 24110 gektar maydonni egallaydi va shimoldan janubga 30 km, sharqdan g'arbga 17 km ga cho'zilgan. Istirohat bog'i O'zbekiston Respublikasi Jizzax viloyati Zomin tumani hududida, Zomin viloyat markazidan 25 km va Jizzax shahridan 55 km uzoqlikda, Turkiston tizmasining shimoliy yon bag'irlarida joylashgan. Sharqda bog' hududi Tojikiston Respublikasi bilan chegaradosh, janubda u baland tog' platosi bilan, g'arbda esa Etechechu daryosi vodiysi bilan, shimolda esa Duxoba qishlog'i.

Ugam-Chotqol milliy tabiiy bog'i.

Ugam-Chotqol milliy tabiiy bog'i milliy bog'larning eng

hattasi va ekoturistlar uchun jozibalidir. 1990-yilda Chotqol hamasi daralarida tashkil etilgan. Bog'ning hududi antropogen ta'sirga ega emas va mintaqaning ekotizimini saqlab qolishda katta ahamiyatga ega, uning maydoni 574,6 ming gektarni tashkil etadi va Toshkent shahridan 60 km uzoqlikda joylashgan Tashkent shahrida, Chirchiq daryosining chap qirg'og'ida joylashgan. Bu yerdagi iqlim va floraning xilma-xilligi balandlikning farqi bilan bog'liq (1000 dan 4000 m gacha).

Rasm 4. Toshkent viloyatining ekologik xaritasi.

Toshkent viloyati ekologik xaritasining 4-rasmidan eng jozibal hududlar mintaqaning tog' oldi va tog' zonalari, shu jumladan tabiatni muhofaza etish zonalari ekanligini ko'rish mumkin. Bu yerda sayyohlar qorli tog' cho'qqilariga ham, tog' dastklariga ham, o'rmonlar va o'tloqlarga ham duch kelishlari mumkin. Olcha, o'rik, olma daraxtlari va yong'oqlarni 1000 dan 1200 metrgacha balandlikda, archa, yovvoyi olcha, qayin, chinor o'sadigan 1200 metrdan baland o'rmonlarni, 1800-2000 metr balandlikda archa o'rmonzorlarini va 2500 ming metrdan yuqori qismida subalp o'simliklarini sayyohlar ko'rib qoyil qolishlari mumkin. Parkning hayvonot dunyosi xilma-xil bo'lib, bunga sut emizuvchilarning 40 ga yaqin turi kiradi: bu oq tirnoqli ayiq, maral, yovvoyi cho'chqa va bo'ri, bo'rsiq, tulki va tog' echkisi, qor qoploni, shuningdek, ikki yuzdan ortiq qush turlaridan: lochin,

boyo'g'li va boshqalar kiradi. Bu fotanimalizm va ornitologik sayohatlarni tashkil etish uchun qulay sharoit yaratadi. Bog'larda yigirmadan ortiq baliq turlari uchraydi: Marinka, Turkiston baliq'i, Chotqol tosh osti baliq'i va Chorvoq suv omboridagi forel. 1947-yilda bog'ning janubiy qismida joylashgan Chotqol biosferasi qo'riqxonasi tashkil etildi, uning maydoni 45739 ga. U ikkita bo'limdan iborat: Maydantol va Boshqizil.

Maydantol uchastkasi Chotqol tizmasining shimoliy yon bag'irlarida 1200 - 3800 m balandlikda kirish qiyin bo'lgan hududda joylashgan. Boshqizil esa janubi-g'arbiy yon bag'irlarida 1100 - 3247 m balandlikda joylashgan bo'lib, ularning orasidagi masofa 30 km dan ortiq, qo'riqxonada hududida archa o'rmonlari, alp o'tloqlari, kserofitik tog' o'tloqlari va dashtlar joylashgan. U g'orlari va sharsharalari bilan mashhur. Maydantol hududining janubiy qismida joylashgan Teraksoy bo'yida noyob qadimiy tosh rasmlarini ko'rishingiz mumkin.

Darhaqiqat, milliy bog' va qo'riqxonaning tabiati beqiyos va tabiiyki, turizmni kompleks rivojlantirish uchun turistik resurslar juda ko'p. Ammo aniqlik kiritish kerak: "Himoyalangan hududlarda nima qila olasiz?"

Quyidagi 2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, milliy bog'lar ekoturizmni rivojlantirish uchun eng qulay va istiqbolli hisoblanadi.

2-jadval

Himoyalangan tabiiy hududlarda quyidagilarga yo'l qo'yiladi:

Qo'riqxonada	Milliy bog'
1. Ilmiy izlanishlar olib borish (qo'riqxonada ma'muriyati bilan kelishilgan holda).	1. Baliq ovlash.
2. Bolalar va kattalar uchun ekologik ta'lim doirasida ekologik ekspeditsiyalar o'tkazish.	2. Qo'ziqorinlar va mevalarni yig'ish.
	3. Ekologik marshrutlarga o'zingiz tashrif buyurish (agar sizda yo'llanma bo'lsa).
	4. Rasmga olish.

1. Ekologik marshrutlarga yo'riqnomalar bilan tashrif buyurtish.	5. Planerlarda qatnashish.
2. Hasmga olish.	6. Korporativ, oilaviy va boshqa sayohatlarda qatnashish.
3. Planerlarda qatnashish.	7. Ekskursiyalarda, bayramlarda qatnashish.
4. Ta'lim turizmi va ekologik ta'lim doirasida korporativ, oilaviy va boshqa sayohatlarni amalga oshirish.	8. Ko'ngilli bo'lib tabiatni-asrashga yordam berish.
7. Ekskursiyalarda, bayramlarda qatnashish.	9. Bolalar va kattalar uchun ekologik ekspeditsiyalarda ishtirok etish.
10. Ko'ngilli bo'lib tabiatni-asrashga yordam berish.	10. Maxsus jihozlangan joylarda olov yoqish.

Shu bilan birga, bugungi kunda Ugam-Chotqol milliy bog'ida ekoturistik muammolar mavjud bo'lib, Ugam-Chotqol milliy bog'i joylashgan joyning chegaraviy xususiyati ularni tezkor yechimlarni talab qiladi. Bu kabi muammolarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: Bog'ning keng hududida harakat qilishda yordam beradigan qo'llanmalarning yetishmasligi; Bog'ning eng qiziqarli va chiroyli joylarini ko'rish imkonini beradigan ekoturizm yo'nalishlarining rivojlanishining past darajasi (asosiy yo'nalish: Toshkent - Ugam - Chotqol milliy bog'i - Chotqol daryosi - Obi Rahmat); Nafaqat alpinizm, chet tillari, balki tarix, botanika, zoologiya, ekologiya, tabiiy-geografik tushunchalarni biladigan malakali gid-instruktorga bo'lgan katta ehtiyoj; Turistik infratuzilmaning past darajada rivojlanganligi kabi.

tashrif buyuradi. 2006 yilda parkga 2 million 870 295 kishi tashrif buyurgan bo'lsa, 2019 yilda bu ko'rsatkich 3 000 000 kishidan oshdi, to'qqizta mehmonxona (2238 xona), do'konlar, yoqilg'i quyish shoxobchalari va ko'pchilik turar joylar parkning konsessionerlari tomonidan ishlatiladi, ularning korxonalari eng yuqori davrida (yozda) parkda 3700 kishini ish bilan ta'minlaydi, ulardan tashqari AQSh Milliy park xizmatining 800 doimiy va mavsumiy xodimlari ishlaydi. Bog'ga kirish chiptasi 25 dollarni tashkil etadi, bu faqat kirish chiptalarini sotishdan tushadigan mablag 75 million dollarni tashkil etadi. Darhaqiqat, O'zbekistonda ekoturizm va butun sayyohlik sanoatining rivojlanishi ushbu sohaning iqtisodiyotdagi rolini oshirish iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishni, shu jumladan 2025 yilda turizm eksportining 951 milliondan 2,2 milliard AQSh dollarigacha ko'payishini ta'minlaydi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. "Ekologik toza" va "ekologik bo'lmagan" tushunchalarning mohiyatini aniqlang.
2. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishda tabiiy rekreatsion-turistik resurslarning o'rnini qanday?
3. O'zbekiston ekoturizmga yo'naltirilgan hududning tashish imkoniyatlarini tahlil qiling.
4. Mintaqalarning ekoturizmning har xil turlari bo'yicha ixtisoslashuvini aniqlash bilan O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishining mintaqaviy xususiyatlarini tavsiflang.
5. O'zbekistonning muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarini tavsiflang va tasniflang.
6. O'zbekistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida ekoturizmni tashkil etish istiqbollari va imkoniyatlarini aniqlang.

I bob. Ekoturizm turlari. Ekoturizm obyektlarining tasnifi va umumiy xususiyatlari

1.1. Ekologik turizmning asosiy yo'nalishlari va turlari.

Ekologik turizm deganda tabiatga yo'naltirilgan turizm tushuniladi. Aynan shu narsa ekologik turizmni biznes yoki kongress turizmi, madaniy turizm, ta'lim turizmi kabi turlardan ajratib turadi. Ekologik turizmning barcha turlarini hududiy ma'lumotnoma" bo'yicha ikkita asosiy guruhga bo'lish nuqtadga muvofiqdir:

qo'riqlanadigan hududlar va suv zonalari chegaralarida ekologik turizm.

Bunday turlarni ishlab chiqish va amalga oshirish ekologik turizmning klassik yo'nalishi hisoblanadi.

Tegishli ekskursiyalar- ushbu atama tor ma'noda ekologik hisoblanadi;

Qo'riqlanadigan hududlar va suv zonalari chegaralaridan tashqarida ekologik turizm.

Ushbu guruhga ekologik yo'naltirilgan turlarning juda keng doirasi - qishloq xo'jaligi turlaridan tortib qulay laynerlarda kruizlar kiradi (4-jadval).

Sayohatning ma'lum bir maqsadi (dam olish yoki ma'lum bilimlarni olish) tarqalishiga ko'ra, quyidagi **ekologik turizm** turlarini ajratish mumkin:

- ilmiy;
- ma'lumotli;
- dam olish.

Faqatgina **ilmiy** ekologik turizm sayyohlarning nisbatan kichik qismi egallaydi. Biroq, ushbu turdagi ekologik turizm ilm uchun ham, ekologik turizmning o'zi rivojlanishini samarali tajalashtirish uchun ham zarur bo'lgan uzoq va kam o'rganilgan joylar to'g'risida ma'lumot olishga imkon beradi.

Ekologik sayohatlarning asosiy turlari va ularning maqsadlari

Ekologik tur turi	Asosiy maqsadlar
Ilmiy va ma'rifiy ekskursiyalar	Ornitologik, botanika, landshaft-geografik, arxeologik, etnografik va boshqa tadqiqotlar
Sarguzashtlar uchun ekskursiyalar	Yurish, suv, ot, tog' sayohati
Yozgi talaba amaliyoti	Kirish, ishlab chiqarish, diplom oldidan va boshqalar
Yozgi lagerlar va talabalar dasturlari	Mahalliy tarix, botanika, zoologik, arxeologik, geologik va boshqalar.
Dam olish kunlari sayohatlari	Ekskursiyalar, dam olish
Ichki yoki xalqaro turlar	Atrof-muhit konferentsiyalariga, simpoziumlarga sayohat qilish, do'stlaringiz va qarindoshlaringizni ziyorat qilish, ish safarlariga borish va h.k.

Yaqinda ko'ngilli sayyohlardan yuqori malakani talab qilmaydigan ilmiy dala tadqiqotlarini o'tkazish uchun ko'proq foydalanilmoqda. Ularning ko'plari, masalan, Kosta-Rikada noyob toshbaqa turlarining tuxumlarini yig'ish yoki Rossiya qo'riqxonalarida tuyoqlilar sonini hisoblash kabi ekzotik mashg'ulotlar bilan ochiq havoda dam olishni birlashtirishdan mamnun.

Deyarli har bir ekologik sayohat kognitiv maqsadlarga ega. Obyektlar kognitiv ekologik turizm sayyohlar uchun eng qiziqarli biologik turlarga aylanmoqda: fillar, sherlar, Sharqiy Afrika va

o'rtadagi boshqa yirik yirtqich va tuyoqlilar turlari.

Ekoturistlarni jonsiz tabiatning diqqatga sazovor joylari, geomorfologik, gidrologik va boshqa obyektlar (tog'lar va daralar, g'orlar, ko'llar va daryolar) o'ziga jalb qiladi. Bunday sayohatlarda dam olish ekologik turizm elementlar realizatsiya qilinadi. Bularga sport turizmi, alpinizm, chang'i, ot minish, suv va piyoda sayohatlar va boshqa faol va passiv dam olish turlari kiradi.

Tabiatan ekologik turizmga juda yaqin ekstrimal turizm. Ushbu hudud odatda qiyin sharoitlarda (ko'pincha odamning mavsumiy imkoniyatlari chegarasida) qilingan va qatnashchilar va jihozlarning maxsus tayyorgarligini talab qiladigan sayohatlar va ekskursiyalarni o'z ichiga oladi. Odatda, bu sport maqsadli, ammo aslida bunday turizm juda hissiy ekologik turizmdir.

Ekologik turizm obyekti ekzotik o'simliklar jamoalari yoki biosferalar bo'lishi mumkin, masalan, tropik o'rmonlar, gulli yong'i tundra va bahorgi cho'l. Ammo ko'pincha ekoturistlarni asosan noyob landshaftlar jalb qiladi. Shuningdek, piyoda yurish, qushlarni tomosha qilish, kino va fotosuratlar, ekosafari, lager, tog'larga sayohat va alpinizm, baliq ovi, qayiqda sayohat, botanika ekskursiyalari, arxeologik va paleontologik turizm, speleoturizm, ekzotik kapalaklarni kuzatish mashhur.

Geografik asosda quyidagi ekologik marshrutlar ajratiladi: tekislik, tog', dengiz, qirg'oq, daryo va kompleks.

Shuni yodda tutish kerakki, ekologik sayohatlar uchun talab aniq mavsumiy tebranishlar va to'yinganlik fenomeni mavjudligi bilan tavsiflanadi. Ekologik marshrutda bo'lgan sayyohlarni jalb qilish uchun ularga o'zgartirilgan yoki mutlaqo yangi dastur taklif qilinishi kerak.

Dastur yoki sayohatni barqaror deb hisoblash mumkin, agar:

• marshrutlar va malakali ko'rsatmalar sayyohlarni qiziqarli va ekologik jihatdan qulay tabiiy va madaniy landshaftlarga olib borsa;

- ekskursiya dasturi o'quv ekologik yo'llar, tabiatshunoslik o'lkashunoslik muzeylari, ekotexnika xo'jaliklariga tashrif buyurishni va mahalliy ekologik muammolar bilan tanishishni o'z ichiga oladi;

- sayyohlik dasturi tabiatni boshqarishning an'anaviy, aborigen shakllarini o'rganish bilan birgalikda toza tabiiy obyektlar va bokira tabiat bilan tanishishni nazarda tutadi;

- sayyohlar foydalanadigan transport atrof-muhitga zarar yetkazmasa (avtoturizm, masalan, turizmning ekologik shakllariga tegishli emas);

- sayyohlarning ovqatlari ekologik jihatdan toza va sog'lom bo'lib, turistlarning ratsionida mahalliy mahsulotlar mavjud;

- sayyohlar axlatni marshrutga tashlamaydilar, balki keyinchalik ekologik ishlov berish uchun yig'adilar. Hozirgi munosabat bilan ekologik ekskursiyalar tashkilotchilari qayta ishlatiladigan oziq-ovqat mahsulotlariga ustunlik berishadi;

- to'xtash joylari, bivualklar va ayniqsa gulxanlar faqat maxsus jihozlangan joylarda o'rnatiladi;

- sayyohlar qo'ziqorinlarni, mevalarni, gullarni, dorivor o'simliklarni, har qanday tabiiy esdalik sovg'alarini faqat aniq belgilangan joylarda va ma'lum bir vaqtda terishadi;

- ovning barcha turlaridan faqat fotosurat bilan ov qilish mumkin (ov sayohatlari ekologiyaga qarshi);

- sayyohlar joylashgan mehmonxonalar, lagerlar yoki boshpanalar va kulbalar atrofdagi landshaftning normal ekologik barqaror rivojlanishini buzmasligi va tashqi ko'rinishini buzmasligi uchun;

- mehmonxonalar va kempinglar ekologik toza materiallardan quriladi, kanalizatsiya va chiqindilar tozalanadi, boshqa chiqindilar yo'q qilinadi;

- mahalliy aholi sayyohlik biznesi bilan shug'ullanadi va an'anaviy iqtisodiyot shakllarini rivojlantirish imkoniyatini qo'lga kiritadi;

- sayyohlar mahalliy madaniy an'analarni hurmat qiladi,

ularni o'rganishga va tushunishga intiladi;

• sayyohlar o'zlari uchun mavjud bo'lgan vositalar yordamida mahalliy ekologik muammolarni hal qilishda qatnashadilar;

• turdan tushgan mablag' (ularning bir qismi) mahalliy byudjetda qoladi.

Bugungi kunda eng istiqbolli va talabga javob beradigan **ekologik turizmning yo'nalishlari** bular: tabiiy-ma'rifiy, reabilitatsiya, qishloq va ekologik-etnografik turizm.

Tabiiy va ta'lim turizm – ekologik turizmning eng qiziqarli yo'nalishlaridan biri - tabiat bilan aloqa qilish paytida insonlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, bu haqda ma'lumot olish. Ushbu sohaga quyidagilar kiradi: alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda sayyohlarga taqdim etiladigan turistik dasturlar; birgalikda "tabiatshunos sayohatlar" deb nomlanadigan sayohatlar; va "ko'ngilli yordamchilar ta'tillari" deb nomlangan xalqaro yoki milliy ko'ngillilar harakati tomonidan taklif qilingan turlar.

Tabiatshunos bilan sayohatlarga botanika, zoologik, ornitologik, geologik, paleontologik sayohatlar va boshqalar kiradi. Botanika mutaxassislari, zoologlar, ornitologlar va boshqalar tabiatshunos bilan ekskursiyalarni o'tkazishda bevosita ishtirok etadilar. Ixtiyoriy harakat doirasida bo'lib o'tadigan sayohatlar turistlarning ilmiy ekspeditsiyalarda yordamchi sifatida qatnashishini, shuningdek, turistik klublar va tabiatni muhofaza qilishga mas'ul bo'lgan davlat tashkilotlari tomonidan tashkil qilingan xizmat safarlarini o'z ichiga oladi. Ushbu yo'nalishdagi eng mashhur aksiyalar - Everest (Nepal) va Inca Trailga xalqaro ekspeditsiyalaridir. Ekspeditsiyalarning maqsadi bu yerda sayyohlar qoldirgan axlatlarni tozalashdir.

Reabilitatsiya turizm – so'nggi yillarda tobora ko'proq o'liborni tortadigan yo'nalish; ekologik turizmning yosh va o'ta istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Reabilitatsiya turizmi ekologik turistik faoliyatning eng muhim yo'nalishiga mos keladi. Ekologik

turizm nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki rekreatsiya bilan shug'ullanadigan tabiiy hududlarni ham yaxshilashga hissa qo'shishi kerak. Masalan, Kung Krabaen markazi tomonida amalga oshirilgan rehabilitatsiya dasturi. Tailand ko'rtani (Tailand). Markazga tashrif buyuruvchilarga tashriflarini oshirish uchun kichik mangrov daraxtini ekish tavsiya etiladi. Natijada nisbatan qisqa vaqt ichida ekoturistlar 160 gektarga yaqin mangrov o'rmonini tikladilar.

Qishloq turizm sanoatlashgan Yevropa mamlakatlarida ham rivojlanmoqda. Ushbu hududning rivojlanishi ba'zi shahar aholisining katta shaharlarda hayotni kuzatib boradigan hadda tashqari yuqori emotsional va ekologik stressdan vaqtincha xalot bo'lish, qishloq hayotining pastoral jozibasini va farovonligiga qaytish istagi bilan rag'batlantiriladi. Yevropada qishloq turizmini rivojlantirishda yetakchi davlatlar Germaniya, Frantsiya, Italiya.

Ekologik va etnografik turizm. Ushbu tendentsiya odamlarning nafaqat bezovtalanmagan tabiatni ko'rishni, balki ming yillar davomida atrofdagi tabiat bilan uyg'unlikda yashagan odamlarning turmush tarzi va urf-odatlarini bilan tanishtish istagiga asoslangan.

5.2. Ekoturizm obyektlarining asosiy turlari

Ekologik turizmning asosiy obyektlari noyob tabiiy komplekslar, shu jumladan qo'riqlanadigan hududlar, ya'ni:

- milliy va tabiiy bog'lar, davlat qo'riqxonalari, tabiat yodgorliklari;
- dendrologik bog'lar va botanika bog'lari;
- sog'lomlashtirish joylari va kurortlari;
- qo'riqxonalar (ma'lum cheklovlar bilan).

Milliy bog'lar hududlari (suvlari) tabiiy komplekslar va maxsus ekologik, tarixiy va estetik ahamiyatga ega bo'lgan obyektlarni o'z ichiga olgan va tabiatni muhofaza qilish, ta'lim,

tabiiy va madaniy maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallangan va tartibga solinadigan tabiatni muhofaza qilish, ekologik ta'lim va turizm tadqiqot muassasalari.

Milliy bog'lar hududida joylashgan yerlar, suvlar, mineral resurslar, o'simlik va hayvonot dunyosi milliy bog'lardan foydalanish (egalik qilish) uchun federal qonunlarda nazarda tutilgan huquqlar asosida beriladi. Milliy bog' atrofida cheklangan tabiatni boshqarish rejimiga ega bo'lgan qo'riqlanadigan zona yaratiladi.

Milliy bog'larning asosiy vazifalari:

- tabiiy majmualarni, noyob va ma'lumot beruvchi tabiiy joylar va obyektlarni saqlash;
- tarixiy va madaniy joylarni saqlash;
- aholining ekologik tarbiyasi;
- tartibga solinadigan turizm va dam olish uchun sharoit yaratish;
- tabiatni muhofaza qilish va ekologik ta'limning ilmiy usullarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ekologik monitoringni amalga oshirish;
- buzilgan tabiiy, tarixiy va madaniy majmualarni va obyektlarni tiklash.

Milliy bog'lar hududlarida ularning tabiiy, tarixiy, madaniy va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda alohida muhofaza qilishning tabaqalashtirilgan rejimi o'rnatiladi. Milliy bog'lar hududlarida turli xil funktsional zonalarni ajratish mumkin, jumladan:

- qo'riqxonalar, uning doirasida har qanday iqtisodiy faoliyat va hududdan rekreatsion foydalanish taqiqlanadi;
- tabiiy muhofaza qilish komplekslari va obyektlarini saqlab qolish uchun shart-sharoitlar ta'minlanadigan va qat'iy tartibga solinadigan tashrif buyuriladigan hududlarda alohida muhofaza qilinadigan;
- ekologik ta'limni tashkil etish va milliy bog'ning diqqatga sazovor joylari bilan tanishtirish uchun mo'ljallangan ta'lim

turizm;

- dam olish uchun mo'ljallangan, dam olish uchun mo'ljallangan;

- tarixiy va madaniy obyektlarni muhofaza qilish, ularning saqlanishi uchun sharoitlar yaratilgan;

- turar joylarni va boshqa turistik xizmatlarni joylashtirish uchun mo'ljallangan, tashrif buyuruvchilar uchun madaniy, maishiy va axborot xizmatlarini ko'rsatadigan mehmonlar xizmat ko'rsatish;

- milliy bog'ning ishlashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan iqtisodiy faoliyat amalga oshiriladigan iqtisodiy maqsadlar.

Milliy bog'larning hududlarida o'simlik va hayvonot dunyosining tabiiy majmualari va obyektlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan va milliy bog'ning maqsad va vazifalariga zid bo'lgan har qanday faoliyat taqiqlanadi, shu jumladan:

- foydali qazilmalarni qidirish va o'zlashtirish;

- tuproq qoplami va geologik chiqindilarning buzilishiga olib keladigan tadbirlar;

- gidrologik rejimning o'zgarishiga olib keladigan faoliyat;

- milliy bog'lar hududida bog'dorchilik va yozgi uylar bilan ta'minlash;

- magistral yo'llar, quvurlar, elektr uzatish liniyalari va boshqa kommunikatsiyalarni qurish, shuningdek milliy bog'larning faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan iqtisodiy va turar joy obyektlarini qurish va ulardan foydalanish;

- yakuniy kesish, uzluksiz kesish, qatronlar yig'ish, tijorat ovi va baliq ovlash, yovvoyi o'simliklarni sanoat usulida yig'ish, o'simlik va hayvonot dunyosining yashash sharoitlarini buzilishiga olib keladigan tadbirlar, biologik kolleksiyalarni yig'ish, ularni iqlimlash maqsadida tirik organizmlarni kiritish;

- milliy bog'larning ishlashi bilan bog'liq bo'lmagan mexanizatsiyalashgan transport vositalarining harakatlanishi va to'xtab turishi, uy hayvonlarini umumiy foydalanish yo'llari va suv yo'llaridan tashqarida va maxsus belgilangan joylardan

tashqarida haydash, suv oqimlari va suv omborlari bo'ylab o'rmonlarni rafting qilish;

- ommaviy ajratilgan joylardan tashqarida ommaviy sport va ko'ngilochar tadbirlarni tashkil etish, sayyohlik joylarini tashkil qilish va yong'inlarni yoqish;

- tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni eksport qilish.

Milliy bog'lar hududida turizm va dam olishni tartibga solish, agar tashrif buyuruvchilarga xizmat ko'rsatishni tashkil etish bo'yicha xizmatlar bog'larning maqsadlariga zid bo'lmasa va tabiiy majmualar va obyektlarga zarar yetkazmasa, milliy bog'lar direktsiyalari tomonidan berilgan litsenziyalar orqali amalga oshiriladi. Litsenziya egalari milliy bog'lar direktsiyalari bilan tegishli shartnomalarda belgilangan shartlarda yer uchastkalarini, tabiiy obyektlarni, binolarni va inshootlarni ijaraga olishlari mumkin.

Tabiiy bog'lar – Bular tabiatni muhofaza qilish bo'yicha rekreatsiya muassasalari bo'lib, ularning hududlari (suvlari) tabiiy komplekslar va muhim ekologik va estetik ahamiyatga ega obyektlarni o'z ichiga oladi va tabiatni muhofaza qilish, ta'lim va rekreatsiya maqsadlarida foydalanishga mo'ljallangan. Tabiat bog'larida quyidagi vazifalar mavjud:

- tabiiy muhitni, tabiiy landshaftlarni saqlash;

- dam olish uchun sharoit yaratish (shu jumladan ommaviy dam olish) va rekreatsion resurslarni saqlash;

- tabiiy bog'lar hududlaridan rekreatsion foydalanish sharoitida tabiatni muhofaza qilish va ekologik muvozanatni saqlashning samarali usullarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Davlat qo'riqxonalari – tabiiy komplekslarni yoki ularning tarkibiy qismlarini saqlab qolish yoki tiklash va ekologik muvozanatni saqlash uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan hududlar (suv zonalari).

Ekologik turizmning har xil turlarini tashkil etish jarayonida odatda quyidagi obyektlar ko'rib chiqiladi:

1. Obyektlar **agroturizm**, birinchi orinda **qishloq** uylari.
2. **Ekologik yo'llar** va ekologik marshrutlar. Bu turli xil tabiatni muhofaza qilish joylarida yaratilgan yekoturizm obyektlarining eng keng tarqalgan turlari.
3. **Markazlarga tashrif buyuring** – bu ekologik yo'llar, qo'riqxonalar va milliy bog'lar bo'yicha maxsus ma'muriy va axborot markazlari.
4. Etno-turizm obyektlari.
5. Obyektlar **shahar tashqarisida qisqa muddatli dam olish**.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Ekologik turizmning qaysi turlarini bilasiz?
2. Ekstremal turizmning xarakterli xususiyatlari?
3. Ekologik turizmning asosiy obyektlari?
4. Toshkent viloyatidagi mehmon uylari haqida gapirib bering?
5. Milliy bog'lar uchun qanday asosiy vazifalar mavjud?
6. O'z hududingizda ekoturizmga oid saytlarning ro'yxatini tuzing.

6-bob. Ekologik turizmning har xil turlarini tashkil etish

6.1. Rekreatsiya resurslarining xususiyatlari

Turizm va dam olishning rivojlanishida rekreatsiya resurslarining o'рни katta. Shuning uchun har qanday hududni rekreatsiya maqsadida ishlatish imkoniyatlarini aniqlash uchun u hududga ega bo'lgan rekreatsion va turistik resurslarni aniqlash va baholash zarur. Rekreatsiya resurslari - bu tabiiy muhitning tarkibiy qismlari va ijtimoiy-madaniy tabiat hodisalari bo'lib, ular ma'lum xususiyatlari (o'ziga xosligi, o'ziga xosligi, estetik jozibasini, terapevtik va sog'lomlashtiruvchi qiymati) tufayli dam olishning har xil turlari va shakllarini tashkil qilish uchun ishlatilishi mumkin. tadbirlar. Rekreatsiya resurslari madaniy odatiy yashash muhitidan farqli o'laroq va har xil tabiiy va madaniy muhitlarning kombinatsiyasi bilan tasviflanadi.

Ikki mezonga javob beradigan deyarli har qanday joy rekreatsiya manbai sifatida tan olinadi:

- 1) joy odamga tanish bo'lgan yashash joyidan farq qiladi;
- 2) ikki yoki undan ortiq tabiiy ravishda har xil muhitning kombinatsiyasi bilan ifodalanadi.

Rekreatsiya resurslariga quyidagilar kiradi.

- tabiiy komplekslar va ularning tarkibiy qismlari (relyef, iqlim, suv havzalari, o'simlik, hayvonot dunyosi);
- madaniy va tarixiy diqqatga sazovor joylar;
- infratuzilma, mehnat resurslarini o'z ichiga olgan hududning iqtisodiy salohiyati.

Rekreatsiya resurslari turli mezonlarga ko'ra tasniflanishi mumkin. Biz ulardan faqat bir nechtasini yoritamiz. Rekreatsiya resurslarini rekreatsiya faoliyati jarayonida ishtirok etishi tabiatan har xil bo'lishi mumkin:

- 1) vizual ravishda qabul qilinadi - landshaftlar, diqqatga sazovor joylar (jozibali fazilatlar);
- 2) to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarsiz foydalanish;
- 3) to'g'ridan-to'g'ri dam olish jarayonida sarflanadi.

Landshaftni kompleks baholash landshaftning asosiy tarkibiy qismlarining o'rtacha qiymatlaridan iborat. Uch balli reyting tizimi yordamida rekreatsion rivojlanish uchun hududning quyidagi gradatsiyasi o'rnatiladi:

- noqulay - 1,0-1,4 ball;
- nisbatan qulay - 1,5-2,4 ball;
- qulay - 2,5-3,0 ball.

Landshaft salohiyatining olingan qiymatlari asosida hudud rekreatsion rivojlanish uchun qulayligi darajasiga qarab rayonlashtiriladi. Hududni ekologik rayonlashtirish xuddi shu tarzda amalga oshiriladi. Kelajakda hududni landshaft va ekologik baholashni birlashtirganda rekreatsion hududlarning yangi chegaralari o'rnatiladi.

Shuni ham unutmaslik kerakki, tabiiy landshaftlar sayyohlar uchun kuchli jozibali omil hisoblanadi, shuning uchun landshaft va rekreatsion imkoniyatlarni baholashda landshaftning estetik fazilatlarini hisobga olish kerak.

Bir qator xususiyatlar barcha rekreatsiya manbalari uchun muhimdir.

Rasmiyatlilik. Ekskursiya joyi yoki odamlar dam oladigan joy go'zal bo'lishi kerak. Go'zallik tushunchasi asosan sub'ektivdir, ammo ba'zi bir umume'tirof etilgan me'yorlar mavjud (misol landshaft resurslarini tavsiflashda keltirilgan).

Turli xillik. Dam olish zonasida turli xil tabiiy komplekslar va madaniy dam olish maskanlari joylashgani ma'qul. Bitta turda turistik maqsadlar jihatidan har xil bo'lgan tadbirlarni birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

O'ziga xoslik. Obyekt qanchalik kam bo'lsa, shunchalik qimmatroq bo'ladi. Jahon miqyosida (Misr piramidalari, Baykal ko'li), milliy miqyosda (Naroch ko'li), mintaqaviy miqyosda (Svityaz ko'li) va mahalliy miqyosda (Prujani uchun "Yovoyl" agriturizmi) noyob bo'lgan obyektlar ajralib turadi.

Shuhrat. Bu o'ziga xoslikning belgisidir va bu noyoblik keng aholi orasida qanchalik yaxshi ma'lum.

Turistik obyektga transportning kirish imkoniyati.

Ushbu kontseptsiya sayohat xarajatlari, transport turi, sayohat vaqti, transport harakatining chastotasi, uning qulayligi va boshqalarni o'z ichiga oladi, bu obyekt joylashgan hududga ham, sayyohlar guruhi yig'iladigan joyga ham bog'liq.

Xizmat ko'rsatish shartlari, hududning rekreatsion tahratuzilmasi bilan belgilanadi. Bular sayyohlik va tibbiy-og'irlashtirish muassasalarining mavjudligi, ularning imkoniyatlari, qulayligi, sifat holati, profil va boshqa xususiyatlar, avtomobil transporti tarmog'i va unga xizmat ko'rsatuvchi muassasalarning (temir yo'l stantsiyalari, portlar, stantsiyalar, saqlash xonalari va boshqalar mavjudligi), aloqa tashkilotlari, holiya Institutlari, kommunal xizmatlar va boshqalar mavjudligi va sifati.

Tabiiy majmualarga antropogen yuk normalarini hisobga olish ham katta ahamiyatga ega, chunki tabiiy boyliklarning sayodsiz ekspluatatsiyasi tabiiy komplekslarning ekologik holatiga zararli ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, tabiiy rekreatsiya resurslarining yaroqliligi uchun zarur shart tabiiy muhitning ekologik farovonligi hisoblanadi.

Ba'zilarini ko'rib chiqamiz ***rekreatsion resurslarning turlari.***

Gidrologik rekreatsiya resurslari ilmiy, psixologik, estetik, tibbiy va biologik qadriyatlarga ega bo'lgan yer usti va yer osti suvlarining barcha turlarini o'z ichiga oladi va odamlarning dam olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladi.

Dam olish maskanlari uchun qiziq bo'lgan suv havzalariga dengizlar, katta va kichik daryolar, ko'llar, sun'iy suv omborlari - daryolarda qurilgan katta suv omborlaridan tortib suv bilan to'ldirilgan ko'llar va karerlarga qadar kiradi.

Tuproqning rekreatsiya resurslari - bu rekreatsion ta'riflashuv mintaqalarida tuproq turlarining xilma-xilligi. Ushbu resurs, ayniqsa, agroekoturizm sohasida juda muhimdir.

O'rmonlar, o'tloqlar, botqoqliklar va boshqa landshaft

turlari *landshaft rekreatsiya resurslari*. Dam olish uchun landshaftni baholashning asosiy mezonlaridan biri uning estetikasidir. Tog'li hududlar eng yaxshi deb hisoblanadi. Bundan tashqari, kamayish tartibida quyidagilarni ko'rish mumkin: tepalikli joylar, muloyimlik bilan tepalikli joylar, tekis joylar (eng yoqimsiz).

Floristik rekreatsiya resurslari floraning barcha xilma-xilligini birlashtirish. Floristik rekreatsiya resurslari almashtirib bo'lmaydigan, ammo iqtisodiy jihatdan qayta tiklanadigan narsadir. Rekreatsiya majmuasidagi boshqa rekreatsiya resurslari bilan birlashganda ular har qanday landshaft uchun yuqori darajada jozibadorlikni yaratadilar. Rekreatsiya faoliyati jarayonida bunday resurslarni jalb qilish tabiatan har xil bo'lishi mumkin:

- vizual ravishda qabul qilinadi - landshaftlar, diqqatga sazovor joylar;

- to'g'ridan-to'g'ri sarf qilmasdan foydalanish, masalan, o'rmonga, tog'larga ekskursiyalar;

-to'g'ridan-to'g'ri sarflangan, masalan, rezavorlar, qo'ziqorinlar, yong'oqlarni yig'ish.

O'rmonlarning roli ayniqsa muhimdir, chunki bu havodagi kislorod miqdorining ko'payishiga va uning ionlanishiga yordam beradigan o'rmonlardir.

Dam olish maskanlari juda muhim, chunki ochiq joylarni (o'tloqlar, o'rmon qirralari) egallab, landshaftni xilma-xil qiladi.

An'anaviy ma'noda dam olish uchun bog'lar noqulaydir, ammo ular ko'pincha ekologik turizm uchun ishlatiladi, ayniqsa ular o'rmonning kichik joylarida joylashgan. Bunday botqoqliklar hududning mikroiklim xususiyatlarini pasaytirmaydi, o'tishga xalaqit bermaydi va mahalliy landshaftni xilma-xil qiladi, chunki ular o'simliklar va hayvonlarning o'ziga xos, ancha bezakli to'plami bilan ajralib turadi. Qulupnaylarga boy bo'lgan katta botqoq joylari cheklangan darajada qo'ziqorin, rezavor mevalarni yig'ish va ov qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Umuman olganda, har qanday tabiiy ekotoplardan ekologik joylar va marshrutlarni yaratish uchun foydalanish mumkin, eng ajoyib - bu biologik xilma-xilligi eng katta yoki noyob o'simlik va hayvonot turlari mavjud joylar.

Faunal rekreatsiya resurslari – bu hayvonlar dunyosining bir qancha xilma-xilligini birlashtirgan tabiiy boyliklardir. Ular birgalikda har qanday landshaft uchun yuqori darajada jozibadorlikni yaratadilar.

Rekreatsiya faoliyati jarayonida hayvonot resurslarini jalb qilish tabiiy har xil bo'lishi mumkin:

- jozibadorlik elementi sifatida vizual tarzda qabul qilinadi;
- bevosita havaskorlik bilan ov qilish yoki baliq ovlash obyekti sifatida iste'mol qilinadi. Ikkinchisi ularning to'g'ridan-to'g'ri sarflanishiga olib keladi va shuning uchun ushbu resurslardan oqilona foydalanishni, tiklashni va hatto to'liq qayta tiklab chiqarishni talab qiladi.

Ta'lim turizmining resurslari. Bularga ekskursiyalar paytida ko'rsatilishi mumkin bo'lgan kognitiv ahamiyatga ega narsalar kiradi.

Turizmining tabiiy ta'lim obyektlariga go'zal landshaftlar, shuningdek, alohida diqqatga sazovor joylar: toshli qoyalar, muzliklar, sharsharalar, ko'llar, buloqlar, keksa daraxtlar, hudud uchun xarakterli bo'lmagan daraxtlar, hayvonlar faoliyati izlari (qunduz kulbalari, qushlarning uyalari) va boshqalarga taalluqli bo'lishi mumkin.

Turizmining madaniy bilim manbalariga bog'liqligi:

- tarixiy yodgorliklar - arxeologik joylar, tarixiy voqealar joylari;
- me'moriy yodgorliklar - kremlinlar, cherkovlar, noyob uyalar va boshqalar;
- ko'ngilochar muassasalar - teatrlar, kontsert zallari, xalq ijodiga qadar;
- ajoyib odamlar yashaydigan joylar;
- landshaft va me'moriy yodgorliklar - masalan, eski bog'lar,

eski mulklar;

- muzeylar, badiiy galereyalar, ko'rgazma zallari, hayvonot bog'lari, akvariumlar, etnografik yodgorliklar va boshqa diqqatga sazovor joylar.

6.2. Ekoturizm obyektining kontseptsiyasi va yaratilishi, obyektning xilma-xilligi va mavzusini tanlash mezonlari.

Obyekt- turizmining kontseptsiyasini (mavzusini) tanlashda muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Madaniy landshaft – umuman olganda inson egallagan barcha makon. Quyidagilardan iborat iqtisodiy faoliyatni oldindan belgilab beradigan haqiqiy landshaft xususiyatlari (masalan: o'rmonlar, qishloq xo'jaligi – dashtlar, chorvachilik), turar-joyning (shahar-qishloq) ustun turining tarixi va shakllanadigan, birlashtiruvchi va uzatuvchi afsonalar (kelajak) landshaftning o'zi tasviri (masalan, "Sibir - shamanlar mamlakati" yoki "Osiyo ekkzotik"). Afsonalar ichki va tashqi, shuning uchun siz bilganingizdek, hamma narsa ularning PR-lariga bog'liq.

Yaratilgan ekologik turizm obyekti kontseptsiyasini tanlash

quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

1-bosqich. Hududni loyihalashdan oldin tahlil qilish:

1. Landshaft va rekreatsion salohiyatni har tomonlama tahlil qilish.

2. Hududning ekologik holatini aniqlash.

3. Hududning ekologik salohiyatini hisoblash.

4. Madaniy landshaftni tahlil qilish - hududning madaniy va tarixiy salohiyati.

5. Hududdagi eng qiziqarli va noyob obyektlarni, resurslarni aniqlash.

2-bosqich. Ekoturizm faoliyatining maqsadlarini aniqlash:

1. O'tkazilgan tahlillar asosida istiqbol, g'oyalar, ijodiy tahlillar.
2. Hududni boshqarishning umumiy maqsadlari doirasida ekoturizm maqsadini aniqlash.
3. Boshqa aktyorlarning maqsadlari / manfaatlari.

3-bosqich. Mavjud vaziyat va ekoturizmning rivojlanish salohiyati tahlili:

1. Turizmni rivojlantirish bosqichi.
2. Bozor tahlili.
3. Mumkin bo'lgan yoki allaqachon yuzaga kelgan ekologik muqobilarni tahlil qilish.
4. Ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy sharoitlarni tahlil qilish.
5. Iqtisodiy va siyosiy umumiy asoslarni, xususan milliy ekologik siyosatni, shuningdek muhofaza etiladigan hududlar ta'yinlash avtonom daromad olish shartlarini tahlil qilish.
6. Kerakli xarajatlarni baholash (investitsiyalar, menejment xarajatlari, marketing, o'qitish va maslahatga ehtiyoj).
7. Joy belgilarini, makonning individualligini yaratish.

6.3 Joy belgilarini, makonning individualligini yaratish.

Har qanday ekologik turizm obyektini yaratishda muhim nuqta loyihaning individualligini ta'minlashdir. Bo'shliqlarning individualligidagi sezilarli farq, atrof-muhitning boshqa qismlariga "o'xshashlik", shuningdek o'xshash obyektlardan farqi bilan ta'minlanadi. Obyektning hissiy ekspresivligini ta'minlash kerak.

Bo'shliqlarni shakllantirishda vizual aksanlar ta'kidlanadi - rangviy nishonlar va ular qarshi bo'lgan fon. Biror kishi yorqin, nostandard narsalarga e'tiborni qaratadi va fonga unchalik ahamiyat bermaydi. Kompozitsion aksanlar kosmosda yaxshi ko'rinadigan va yo'nalishni ta'minlaydigan belgilar tizimini yaratadi. Ushbu maxsus joy bilan bog'lanish uchun ular o'ziga xos,

individual ko'rinishga ega bo'lishi kerak.

Joyning barqaror belgilarini yaratish (joy belgilari yoki "joyning ruhi") insonni o'rab turgan muhitning psixologik qulayligini ta'minlash shartlaridan biridir. Atrof-muhit tarkibiy qismlari ma'lum bir uchastka bilan o'zaro bog'liq bo'lganida, bu joyning hissiy tuyg'usini mustahkamlashning eng samarali usuli. Bu saytning me'moriy va landshaft xususiyatlari, jihozlari, obodonlashtirish elementlari, ko'kalamzorlashtirish, gullarni bezatish, monumental san'at asarlari to'plamidir.

Fazo ko'rinishining individualligi uning o'ziga xosligi (asosiy qiziqish uyg'onadi), xilma-xilligi (barqaror qiziqish saqlanib qoladi) bilan tavsiflanadi. Tashqi ko'rinishning o'ziga xosligi odatiy g'oyalardan sezilarli farq bilan ta'minlanadi. Tashqi ko'rinishning xilma-xilligi turli xil shakllari, ularning konfiguratsiyasi, hajmi, rangi, tuzilishi, idrok etish istiqbollari bilan ta'minlanadi.

Bir makonning badiiy qiyofasi uning vizual idrok etishi natijasida odamlar olgan taassurotlaridan hosil bo'ladi. Shu bilan birga, odam qabul qilingan vizual tasvirlarni mantiqiy fikrlash, mavjud bilim va tajriba yordamida tuzatadi, turlicha taassurotlarni yaxlit tasvirga birlashtiradi.

O'z-o'zini boshqarish uchun savollar

1. Rekreatsiya resurslari qanday?
2. Rekreatsiya resurslarining tasnifi?
3. Turizmning madaniy kognitiv resurslari qaysi obyektlardir?
4. Yaratilgan ekologik turizm obyekti tushunchasini tanlash bosqichlari?
5. Har qanday ekologik turizm obyektni yaratishda muhim nuqta nima?

7. bob. Qishloq xo'jaligi turizmi obyektlarining tasnifi va umumiy xususiyatlari

7.1. Agroturizm obyektlarining tasnifi va asosiy navlari.

Qishloq turizmi - bu qishloq joylarda to'plangan dam olish turizmining bir turi. Bu turistik marshrutlarni, dam olish joylarini, qishloq xo'jaligi va xalq muzeylarini, shuningdek yurriqnomalar va ko'rsatmalarga ega turistlarga xizmat ko'rsatish markazlarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Kontseptsiya "**Qishloq turizmi**" bilan ko'pincha aniqlanadi "**Agroturizm**", ammo "**Qishloq turizmi**" ancha kengroq. **Agroturizm** - Bu qishloq joylarida uyushtiriladigan, turar joy, dam olish, ovqatlanish, ekskursiyalar, dam olish va sport tadbirlarini tashkil etish, faol turizm, baliq ovlashni tashkil etish, ov qilish, bilim olish uchun kompleks xizmatlar shakllantiriladigan va ko'rsatiladigan faoliyat turi va ko'nikmalar. Agroturizm yaxlit turistik mahsulot yaratish uchun qishloqning qishloq xo'jaligi, tabiiy, madaniy, tarixiy va boshqa boyliklaridan va uning o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanishga qaratilgan.

Agroturizm turli shakllarda bo'lishi mumkin, lekin har doim uy-ijaraga olishni o'z ichiga oladi. Agroturizmning ikkita asosiy shakli mavjud: to'g'ridan-to'g'ri uy sharoitida xizmat ko'rsatiladigan uy-joylarni ijaraga berish yoki lagerlar va chodirlar kabi uy xo'jaligiga tegishli yerlarda o'z-o'zidan ovqatlanish turar joylari. Agroturizmda uy xo'jaligi (ferma) ham yotoqxona, ham sayyohlar uchun qiziqishning asosiy mavzusi hisoblanadi.

Qishloq joylarda tashrif buyuruvchilar uchun turli xil qo'shimcha xizmatlar tashkil etiladi. Ushbu xizmatlarga ekoturizm dasturlari kiradi: ot minish va velosipedda sayohat, milliy va landshaft bog'laridagi taniqli yo'llar bo'ylab marshrutlar, tabiatda sayr qilish, rezavorlar va qo'ziqorinlarni yig'ish. Ammo qishloq turizmi (agroturizm) va ekoturizm bo'sh vaqtdan foydalanishning asosiy maqsadlari bilan farq qiladi. Ularning asosiy farqi asosiy sayohat motivlarida.

Qishloq turizmi bo'sh vaqtni statsionar dam olish shaklida o'tkazish shaklidir, ekoturizmning asosiy maqsadi esa yovvoyi tabiat, urf-odatlar va madaniyatni faol ravishda kashf etish, ularni chuqur bilish va idrok etishdir. Qishloq uylari ekoturistlar uchun turar joy va oziq-ovqat uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin.

Ixtisoslashgan adabiyotlarda "eko-agriturizm" ning yangi kontsepsiyasi paydo bo'ldi, bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ekologik usullar bilan etishtiradigan qishloq aholisining dam olishini ta'minlaydi. Bu yerda agroturizm ekologik qishloq xo'jaligi bilan birlashtirilgan.

Agroturizmning har xil turlari va xususiyatlari mavjud bo'lgan taqdirda, uning klassik modeli aholining turizmini tashkil etishda faqat fermerlar yoki ularning oila a'zolari shug'ullanadi, ular bundan qo'shimcha daromad oladilar, ammo ularning ishlab chiqarish profilini o'zgartirmaydilar. Asosiy xususiyati shundaki, mijoz-mehmonga qishloqda turar joy va fermerlarning hayoti va hayoti bilan tanishish taklif etiladi. Bir muncha vaqt sayyohlar tabiat o'rtasida qishloq turmush tarzini olib boradilar, xalq madaniyati, amaliy san'at, milliy qo'shiq va raqslar qadriyatlarini, mahalliy urf-odatlar bilan tanishadilar, an'anaviy qishloq ishlarida, xalq bayramlari va festivallarida qatnashadilar.

Agroturizm mahalliy qishloq xo'jaligi tabiatini boshqarish xususiyatlari, an'anaviy qishloq hayoti bilan tanishishga qaratilgan bo'lib, ekologik toza dehqonchilik usullarini rivojlantirish uchun iqtisodiy shartlarni yaratadi.

Agar turar joy obyektlari tasnifini asos qilib olsak, biz bir nechta odatiy modellarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- **egasi bilan bitta uyda fermer xo'jaliklarida va mulkida turar joy** (qulayliklarga ega alohida xona) - aksariyat mamlakatlarda amal qiladi;

- **kvartiralar** egasi bilan bitta uyda yoki ko'chmas mulk (qishloq xo'jaligi fermasi) hududidagi binolar majmuasida ko'pgina mamlakatlarda amal qilishadi;

- **butun uyni** ijaraga olish - aksariyat mamlakatlarda amalda

bo'lgan;

- **qishloq mehmonxonasidagi xona** - aksariyat mamlakatlarda amalda bo'lgan;

- **tarixiy binolarga** joylashtirish qishloq joylarda yoki kichik shaharlarda - hamma mamlakatlarda qo'llanilmaydi;

- **chodir lagerida turar joy mulk yoki xususiy lager hududida** - agroturizm deb hisoblanadigan barcha mamlakatlarda emas;

- **sport inshootlarida lagerda turar joy,**

fuol sportga ixtisoslashgan (ot sporti, velosiped, tennis, suzish va boshqalar) barcha mamlakatlarda agroturizm deb hisoblanmaydi);

- **stilize qilingan an'anaviy uylarda turar joy,** ammo sayyohlik xizmatlarining to'liq to'plamini taklif qiluvchi va noyob landshaftga ega bo'lgan qishloq joylarida maxsus qurilgan xususiy turistik markazning alohida kottejlarining barcha qulayliklari bilan jihozlangan - bu hamma mamlakatlarda ham qo'llanilmagan;

- ushbu shakllarning turli xil kombinatsiyalari.

Agroturizmni tashkil etish quyidagi vazifalarni hal etish bilan ta'minlanadi: maxsus "sayyohlik qishloqlari" ni yaratish, ekologik toza joylarda joylashgan qishloq uylarida (oilalarda) yashash va ovqatlanish bilan "qishloq turlarini" shakllantirish.

Agroturizm "bir kun" Kanada va AQShda keng tarqalgan. Odamlar qishloqqa dalalar va plantatsiyalarga kelib, kerakli miqdordagi meva yoki sabzavotlarni yig'ib olishlari mumkin. Bir tomondan, bu shahar aholisi uchun dam olish va o'yin-kulgining bir turi bo'lsa, boshqa tomondan ularga pul tejashga imkon beradi (meva va sabzavotlar, o'z-o'zidan yig'ib olinsa, do'konlardan sotib olishdan ancha arzonroq tushadi)) va bu fermerlarga transport va yig'im-terimni amalga oshirish uchun pul xarajatlarni oldini olishga imkon beradi. Masalan, AQShda Kollouin bayramidan oldin yoshlar shahar tashqarisida kompaniya yoki oila a'zolari bilan piknik uchun borishni va

maydonda ommabop dam olish uchun sevimli oshqovoqni tanlashni afzal ko'rishadi.

Boshqa tomondan, kam rivojlangan (tropik) mamlakatlarda xususiy uylar sayyohlar uchun turar joy vositasiga aylanishga qodir emas, ammo bu yerda turistik potentsial (iqlim, tabiiy, landshaft, tarixiy va madaniy va boshqalar salohiyati mavjud) boshqacha yondashuvdan foydalaniladi - kurort zonalarida tashqarida qishloqlarda yirik xususiy turistik markazlar yaratilmoqda. Masalan, Shri-Lankada, okean qirg'og'idan olisda, orolning markaziy tog'li qismida "madaniy markaz" deb nomlangan: turistik xizmatlarning to'liq to'plamini taklif qiluvchi zamonaviy turistik kompaniya, turar joy bilan an'anaviy uy sifatida stilize qilingan. Shu bilan birga, sayyohga yovvoyi tabiat bilan aloqa qilish, qishloq hunarmandlari va hunarlari, an'anaviy hayot va milliy madaniyat elementlari bilan tanishish ta'minlanadi. Ushbu formatni qishloq turizmi deb ham hisoblash mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, quyidagilar uchun juda muhimdir:

a) qishloq joylarda bo'sh yoki shartli ravishda bo'sh uy xo'jaliklarining mavjudligi Dastlab mehmonxonalar sifatida yaratilmagan, ammo ularni yashash joyiga aylantirish uchun mos bo'lgan (ba'zi mamlakatlarda - qishloq saroylari, monastirlarning tarixiy binolari va boshqalar), chodir lagerlarini joylashtirish uchun mulklar, kottejlar, maydonlar. sayyohlar;

b) maxsus agroturizm obyektlarini qurish

- turistlar uchun turar joy binolari ("milliy qishloqlar", "ovchilar / baliqchilar uylari", "madaniy markazlar", lagerlar va boshqalar) qishloq mehmonxonalari sifatida ishlaydi.

O'zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish milliy dasturida agroekoturizmni rivojlantirishning quyidagi yo'nalishlari ko'zda tutilgan:

- manzarali hududda joylashgan mavjud qishloq aholi punktlari asosida an'anaviy xalq me'morchiligiga ega sayyohlik

qishloqlarini yaratish;

- qishloq uylarida turar joy va ovqatlanish bilan qishloq sayohatlari tashkil etish orqali qishloq aholisi zaxiralaridan foydalanishni faollashtirish;

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish kooperativlari negizida agroturizm majmualarini yaratish;

- O'zbekiston Respublikasining tabiiy salohiyati, tashqi muhit faoliyati bilan tanishish uchun sharoit yaratish, shu jumladan: chodirlarda turar joy bilan turistlik sayohatlarni tashkil qilish, olovda ovqat tayyorlash; aholining turli yoshi va ijtimoiy guruhlari, shu jumladan qiziqishlariga ixtisoslashgan guruhlar uchun ekologik ma'rifiy va ekologik ma'rifiy sayohatlarni tashkil etish (noyob landshaftlar, o'simlik va hayvonot dunyosi, o'simlik va hayvonlarning noyob va yo'qolib borgan turlari bilan tanishish va boshqalar);

- tabiiy sharoitda o'simlik va hayvonot dunyosi vakillari uchun fotosurat ovi.

7.2. Qishloq uylari.

Qishloq uylari – asosan ekoturizmda ishlatiladigan bu atama agroturizm obyektlari - agroturistlarning yashash va dam olish joylariga nisbatan ishlatilgan.

Odatda, bu an'anaviy qishloq uylari yoki an'anaviy uslubda tayyorlangan zamonaviy binolar. Qishloq uylarining bir nechta sinflari mavjud, ularning tasniflash mezonlari qulaylik darajasi. Eshassiy istaklariga qarab, sayyoh an'anaviy qishloq uyidan turar joy majmuasiga qadar barcha qulayliklarga va ko'ngil ochish markaziga joy tanlashi mumkin.

Qishloq uylarida sayyohlar bir muncha vaqt qishloq hayot tarzini olib boradilar, piyoda yurish va otda sayr qilish va mahalliy aholi bilan muloqot qilish orqali mahalliy tabiat, madaniyat va urf-odatlar bilan tanishadilar.

Ha'zi uylarda faol dam olish imkoniyati mavjud. An'anaviy dam olish turlaridan tashqari, qishloq uylarida sayyohlarga

mahalliy aholi bilan umumiy asosda qishloq xo'jaligi ishlari taklif qilinishi mumkin.

Qishloq uylari to'rt sinfga bo'lingan. Ushbu gradatsiyadagi qulaylik ko'rsatkichning kattaligiga mutanosib ravishda oshadi. Masalan, birinchi darajali uy - kam xizmat ko'rsatadigan kamtarin mulkni anglatadi. Odatda, bu yozgi uylar, qishloqlardagi yozgi dam olish uylari.

Ikkinchi sinf - bu maishiy xizmat va xizmatlarning ma'lum bir to'plamiga ega bo'lgan uy.

Uchinchi sinf ko'plab xizmatlar ko'rsatiladigan qulay uyga mos keladi.

Va nihoyat, eng yuqori sifat to'rtinchi toifadagi qishloq uylarida namoyish etiladi: yuqori darajadagi qulaylik va estetika, ko'plab xizmatlar bilan ta'minlangan.

Qishloqda ta'til ko'p sayyohlar tashrif buyuradigan kurort emas. Bu yerda, ayniqsa, shahar aholisi uchun zarur bo'lgan tinchlantiruvchi va tasalli muhit mavjud. Ko'p odamlar Yangi yil yoki Rojdestvo bayramlarini nishonlashni, bunday sharoitda do'stlar bilan dam olishni afzal ko'rishadi. Bu oilalar va kichik guruhlar uchun juda yaxshi.

Ko'pgina hollarda, tinch muhitni atrofdagi sayyohga, xoh tog'lar yoki o'rmonlar bo'lsin, daryolar, ko'llar yoki dengiz bo'lsin, ijobiy ta'sir ko'rsatadigan ruhiy ta'sir qo'llab-quvvatlaydi. Aytgancha, ko'pincha joy tanlash uchun asos qishloq joylarda dam olish uchun aniq tanlangan hududning landshaftlari va ekologiyasi.

Turistlarga qulaylik yaratish uchun egalari, ko'pincha turli xil toifadagi uy sharoitlari va xizmatlari, mazali va tabiiy taomlar bilan bir qatorda, qo'shimcha xizmatlarning barcha turlarini taklif qilishadi: masalan, rezavorlar va qo'ziqorinlarni yig'ish, ekskursiyalar yoki piyoda yurish, qolganlarini boyitadigan tog'larda va boshqa ko'p narsalar. Egalarining "o'zlarining" sayyohlariga individual yondashishiga alohida e'tibor beriladi. Bu yerda siz ziyofatda norozi yuzni topa olmaysiz, qishloq uyi egasining eng yaxshi makiyaj - unga yuz marta yuzlab qaytib

beladigan tabassum, ham moddiy mukofot, ham doimiy mijoz sifatida.

7.3. Agroturizm va uning tabiiy muhitga ta'siri.

Agroturizm - sayyohlarning dam olish va yoki qishloq xo'jaligi ishlarida qatnashish maqsadida qishloq joylarida vaqtincha bo'lishini nazarda tutadigan turizm turi; yaxlit turistik mahsulotni yaratish uchun qishloqning tabiiy, madaniy, tarixiy va boshqa boyliklaridan foydalanishga va uning o'ziga xos xususiyatlariga yo'naltirilgan turistik sanoat sohasi.

Birinchi shart: turistlar uchun turar joy binolari, yakka yoki istisoslashgan, qishloq joylarda yoki sanoat va ko'p qavatli binolar bo'lmagan kichik shaharlarda joylashgan bo'lishi kerak.

Avvalo, qishloq turizmidan qishloq hayotining xotirjamligi va muntazamligi, toza havo, sukunat va tabiiy mahsulotlar, qulay yashash sharoitlari, uy sharoitlari, o'rtacha narxlar, tabiatga yaqinlik hissi, yangi tajribalar orttirish, tanishish ta'minlanadi mahalliy urf-odatlar, bolalar uchun o'yin-kulgi va kattalar uchun bosh vaqt o'tkazish imkoniyatlari.

Agroturizmning rivojlanishi qishloq iqtisodiyotini oshiradi. Qishloqlarning iqtisodiy tuzilishi takomillashtirilmogda, mehmondo'stlik sohasiga aloqador tarmoqlarning rivojlanishi rag'batlantirilmogda, ilgari depressiv va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirish uchun istiqbolsiz deb hisoblangan qishloqlar iqtisodiyotga jalb qilingan. Bayramlar va bayramlar paytida (ayniqsa, Navro'z) sayyohlar turli musobaqalarni ko'rishlari, turli madaniy tadbirlarda qatnashishlari mumkin (5-rasm).

O'zbekistonning deyarli barcha hududlarida qishloq turizmini rivojlantirish uchun zarur resurslar mavjud. Bu tog' o'ldi va tog' landshaftlaridan tortib, dasht va cho'l zonalariga qadar turli xil tabiiy sharoitlar, bu yerda qishloq aholi punktlari qo'shni qishloq yerlari - dalalar, bog'lar, uzumzorlar, yaylovlar bilan hamma joyda joylashgan va ushbu qishloqlarning yaqinida joylashgan barcha turdagi tabiiy yodgorliklar, yodgorlik joylari, me'moriy va arxeologik yodgorliklar ular bilan tanishish uchun

qo'shimcha ekologik va madaniy obyektlar sifatida ishlatilishi mumkin.

Ushbu o'zaro to'qnashuv va o'zaro ta'sirdan qishloq va ekologik turizm nafaqat foyda keltiradi. Mamlakatimizga tashrif buyuruvchilarni nima o'ziga jalb qiladi? Chet ellik sayyohning nazarida nima shunchalik g'ayrioddiy ko'rinadi? Birinchidan, bu O'zbekistonning o'ziga xos sayyohlik brendlari: o'ziga xos ko'p qavatli tabiat, noyob sharq me'morchiligi, teraklar va tul qatorlari bilan o'ralgan manzarali qishloqlar, toshli uylar, eshaklar, tuyalar, sharqona taom, mehmondo'stlik, dasturxon, choy.

Rasm. 5. Qishloq uyida.

Tabiiy va agro-turistik tarkibiy qismlarni birlashtirish nuqtai nazaridan Jizzax viloyatining Zomin tumanida turizmning rivojlanishi haqida gapirish mumkin. Zomin sanatoriysi atrofida ma'lum darajada rivojlangan an'anaviy sanatoriy va kurort turizmidan tashqari, hozirgi vaqtda viloyat mintaqani turizmning boshqa sohalarida, shu jumladan ekoturizm va qishloq turizmi elementlari bilan faol dam olishni faol ravishda targ'ib qilmoqda. Hozirda Duoba, Peshagar, Xatap, Beshbuloq, O'rikli kabi qishloqlarda sayyohlarga "kelin-salom", "asal bayrami", "dombra shou", "qimiz shou", "beshbarmoq" turli xil dasturlari taklif

etilayotgan mehmon uylari tashkil etilmoqda. Milliy taomlarni birgalikda tayyorlash (kuzon-patir, kurt-davo, kuzon-kobob, kuzon-non) va boshqalar. Bundan tashqari, siz Zomin milliy bog'ining diqqatga sazovor joylari (noyob archa o'rmonlari) bilan tanishishingiz mumkin, sharshara, Sherbuloq chashmasi, ko'p yillik yong'oq daraxti "Bobo - Yongoq", Peshagar g'orlari.

Ba'zan har qanday bayramlar, tadbirlar va festivallar uchun agraturizm marshrutlarini vaqt ajratish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bahorgi Navro'z bayramida, sayyohlarga tanlovlar, raqslarning barcha turlari taklif etish bunday turlarni o'tkazishga qiziqishni orttiradi. Bunday festivalning tajribasi bir vaqtlar Surxondaryo viloyatining kuchli etnografik va tabiiy tarkibiy qismlariga ega bo'lgan Boysun tog'larida o'tkazilgan edi. Va mintaqaning arxitektura va arxeologik joylari, ayniqsa, Eski Termiz sayyohlik uchun munosib joylar ro'yxatini to'ldiradi. Kupkari o'yinlari har yili deyarli har bir qishloqda, ba'zan esa bir necha marta o'tkaziladi, bu yerda siz sayyohlarni hatto bir kunga ham taklif qilishingiz mumkin.

Agroturizm ichki turizm sohasida ham, kichik biznesni rivojlantirishda ham katta imkoniyatlarga ega. Turizmning bu turi qishloq joylarda yangi ish o'rinlari yaratishga imkon beradi, ma'lum darajada qishloq infratuzilmasini rivojlantirishni rag'batlantiradi, mahalliy aholining madaniy-ma'rifiy darajasini ko'taradi va rivojlantiradi. Sayyohlik kompaniyalari fermerlar, mahalla qo'mitalari va boshqa mahalliy hokimiyat vakillari bilan muzokaralar olib borish orqali qishloq turizmini tashkil qilishi va rivojlanishi mumkin va, albatta, tashqi sarmoyalarsiz, yaxshi soliq va huquqiy asoslarsiz, shuningdek malakali kadrlarsiz ish olib bo'lmaydi.

Agroturizm faoliyati jarayonida atrof-muhit o'zgarishi muqarrar ravishda yuz beradi. Hozirgi vaqtda atrof-muhitni muhofaza qilish va uni yaxshilash muammosi ko'plab tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Agroturizmning atrof-muhitga ta'siri to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita va rag'batlantiruvchi hamda

ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. Agroturizm atrof-muhit bilan o'zaro aloqasiz rivojlana olmaydi, ammo agroturizmni rivojlantirishni boshqarish va aniq rejalashtirish yordamida salbiy ta'sirni kamaytirish va ijobiy tomonni oshirish mumkin. Agroturizmning ijobiy ta'siri tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish va tiklash, milliy bog'lar va qo'riqxonalar yaratish, qirg'oqlar va riflarni muhofaza qilish, o'rmonlarni saqlash va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Agroturizm faoliyati quyidagi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin: tabiatdagi istalmagan o'zgarishlarga, chiqindilarga va hokazo. Rekreatsiya faoliyatining rivojlanishi aholi sonining ko'payishiga, avtoturistlar sonining keskin ko'payishiga aylanadi. Agroturizm, qoida tariqasida, tabiiy resurslarni aniqlash, muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi vaqtda Yevropaning aksariyat mamlakatlari tabiiy va tarixiy qadriyatlarni sertifikatlashdan o'tkazdilar, bu turizmni rivojlantirish va milliy boylikni himoya qilishning to'g'ri yo'llarini belgilashga imkon berdi.

Agroturizmning salbiy ta'siri, avvalambor, mamlakatlarning tabiiy boyliklariga yoki ommaviy dam olish va sayohat joylariga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, agroturizm mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzini, uning madaniyati va etnografik xususiyatlarini tiklash va saqlashga hissa qo'shishi kerak, barqaror agroturizmni rivojlantirish faqat hududlarda maxsus agroturist (landshaft) bog'larini yaratish bilan mumkin. Tabiatni muhofaza qilish zonalariga qo'shni, bu yerda mahalliy aholining sayyohlarni qabul qilish xizmatlari va maishiy mahsulotlarni amalga oshirish bo'yicha faoliyati imtiyozlar va imtiyozlarga ega bo'ladi.

BMTTD O'zbekistonda qishloq turizmini rivojlantirish dasturini amalga oshirmoqda. O'zbekistonning deyarli barcha mintaqalarida agroturizm uchun katta imkoniyatlar mavjud. O'zbekiston asosan qishloq xo'jaligi mamlakatidir. Qishloq

turizmi, dam olishning yangi turi sifatida, O'zbekistonning turistik segmentida kiruvchi turistik oqimlardan foydalangan holda katta rol o'ynashi mumkin. Qulay ekologik-iqlim sharoiti, zarur infratuzilma, an'anaviy mehmondo'stlik bilan o'ziga xos etnografik madaniyat - bularning barchasi mamlakatimizda mavjud va agroturizm uchun ishlatilishi mumkin.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Agroturizm nima?
2. Turizmning bu turi nimaga qaratilgan?
3. Agroturizmning asosiy shakllari haqida nimalarni bilasiz?
4. Agroturizmda sayyohlar uchun turar joy binolari?
5. "Bir kunlik" agroturizm haqida gapirib bering. Bunday dam olish O'zbekistonda mavjudmi?
6. Qishloqda dam olish nima?
7. Parkent tumanidagi agroturizm to'g'risida qisqacha xabar noma yozing.

8-bob. Ekologik yo'llar va marshrutlar

8.1. Ekologik yo'llar va marshrutlarning tasnifi

Ekologik so'qmoq – bu turli xil ekologik tizimlar va boshqa tabiiy obyektlar, estetik, ekologik va tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan me'moriy yodgorliklar orqali o'tadigan maxsus jihozlangan marshrut, bu sayyohlar og'zaki (yo'riqnomalar yordamida) yoki yozma (stendlar, bildirishnomalar va h.k.) obyektlarni o'z ichiga oladi.

Ekologik yo'lni tashkil etish ekologik tafakkur va dunyoqarashni tarbiyalash shakllaridan biridir. Umuman olganda, bunday atama darhol o'rnatilmagan. Birinchi marta "tabiat izi" tushunchasi AQShda paydo bo'ldi. XX asrning boshlarida o'rmonchi Benton Makkey "piyodalar qo'riqxonasi" ni - Appalachi tizmasi bo'ylab izni tashkil etishni taklif qildi. 1922-yilga qadar shimoliy g'arbdagi Meyndan janubi-sharqda Jorjiyaga qadar Appalachi tog'lari bo'ylab piyoda yurish yo'li tayyor bo'ldi, uning uzunligi 3300 km. Va darhol u AQSh sharqidagi ko'plab amerikaliklar uchun sevimli dam olish va tabiat bilan aloqa qilish joyiga aylandi.

Keyinchalik, shunga o'xshash yo'llar Amerikaning milliy bog'larida paydo bo'la boshladi. Appalachiga mos keladigan katta yo'llarning eng mashhuri - Rokki tog'laridagi kontinental so'qmoq va AQShning g'arbiy qirg'og'idagi Tinch okean yo'llari.

Xuddi shu yo'llar dunyoning boshqa mamlakatlarida ham yaratila boshlandi: Kanada, Fransiya, Buyuk Britaniya, Shvetsiya, Shveytsariya, Keniya, Hindiston, Yaponiya va boshqalar.

Rossiyada, inqilobdan oldin ham, 1916-yilda, Qrimda, Sudakdan 7 km uzoqlikda, toshlar bo'ylab piyoda yo'li qurilgan. Bu Golitsinskaya deb nomlangan, chunki qurilish knyaz L. Golitsinning ko'rsatmasi bilan amalga oshirilgan. Yo'l shu tarzda yotqizilganki, sayohatchi ko'plab tabiiy narsalar bilan tanishishi mumkin: Qorul-Aba tog'ining tepasi, u yerdan ko'p rangli Qora dengiz qoyalari ko'rinishi ochiladi, ko'plab quvurlarga ega bo'lgan ulkan organni eslatuvchi Sokol tog'ining yon bag'irlari,

Tortid madaniyati obyektlari topilgan arxeologik joy, "Adam's Lodge" tor darasi, va hatto havo yomg'iri - yon bag'irlari orasidagi vertikal bo'shliqdan chiqadigan sovuq havo oqimi kabilar.

Biroq, Golitsin izi (shu bilan birga, Appalachi, Tinch okeani va shunga o'xshashlar kabi), avvalambor, bilim va rekreatsiya maqsadlarini ko'zlaydi, ya'ni tabiat bilan aloqa qilish, tabiiy obyektlarga qoyil qolish va faol dam olish uchun mo'ljallangan.

Endilikda turli mamlakatlarda yo'llar boshqacha nomlanadi: tabiat izi, tabiiy tarix izi. XX-asrning 50-yillarda "tabiatni o'rganish yo'li" tushunchasi paydo bo'ldi. Sobiq SSSR hududida ta'lim va ta'lim yo'llarining keng tarqalishi XX-asrning 60-yillarning boshlarida boshlangan. Ular Tartu tabiatni muhofaza qilish to'garagi - 1958-yil 13-martda sobiq SSSRda tabiatni muhofaza qilish nazariyasi va amaliyoti bo'yicha sovet mutaxassisi J.Eilart boshchiligida tashkil etilgan sobiq SSSRdagi birinchi talabalar tabiatni muhofaza qilish birlashmasi tomonidan tashkil etilgan. Hozirga qadar Estoniyaning deyarli butun hududi, shu jumladan milliy bog', landshaft qo'riqxonalari, dam olish maskanlari va oddiy o'rmonzorlar diqqat bilan rejalashtirilgan o'quv yo'llari tarmog'i bilan qoplangan.

Bunday tabiat yo'llarining uzunligi ularni bir yoki bir necha kun ichida o'tkazish uchun mo'ljallangan. Xulosa shuki, bunday iz "biz tabiatni o'rganamiz" yoki "tabiat bizni o'rgatadi". Boshqacha qilib aytganda, yo'lni yaratishdagi asosiy g'oya, avvalambor, ekologik ta'lim va muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarga tashrif buyuruvchilarni o'qitish edi. Shuning uchun "ekologik so'qmoq" atamasi tez-tez ishlatila boshlandi.

Tabiat yo'llarining asosiy maqsadi odamlarning tabiatda o'zini tutish madaniyatini tarbiyalashdir. Shunday qilib, u atrof-muhitni muhofaza qilish funksiyasini bajaradi. Bunday yo'llar yordamida ekskursiyachilarning atrofda tabiat (o'simlik va hayvonot dunyosi, hududning geologik tuzilishi va boshqalar) haqidagi bilimlari chuqurlashadi va kengayadi, biologik va boshqa tabiiy jarayonlarning qonuniyatlarini tushunish

yaxshilanadi. Bu odamlarning atrof-muhitni muhofaza qilish uchun mas'uliyatini oshiradi, tabiatga va o'z vataniga muhabbat tuyg'usini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Ushbu turdagi bilim yo'lini yaratish uchun bir qator muhim boshlang'ich nuqtalar mavjud. Bunday yo'llarni intensiv ravishda tashrif buyuradigan dam olish maskanlari yoniga qo'yish eng maqbuldir. Bu sayyohlarning asosiy oqimini ma'lum bir yo'nalish bo'ylab yo'naltirish va tabiiy muhitga antropogen yukni kamaytirish imkonini beradi. Tashrif buyuruvchilar tabiiy tarix haqidagi bilimlarini kengaytirishi mumkin.

Yo'llar ta'lim, tarbiya va tarbiya muammolarini hal qilish bilan birga tabiatni muhofaza qilishga ham hissa qo'shadi. Tashrif buyuruvchilar oqimini tabiat uchun nisbatan xavfsiz yo'nalishlarda taqsimlab, o'ziga xos regulyator vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, so'qmoq ma'lum bir hududdagi ekologik rejimga rioya qilish imkoniyatini beradi, chunki u tashrif buyuruvchilar miqdori va belgilangan qoidalarga rioya qilish ustidan nazoratni osonlashtiradi.

Shunday qilib, ekotreyllarni yaratishning asosiy maqsadlarini ikki guruhga birlashtirish mumkin.

1. Ekologik ta'lim: - ekologik marshrutga tashrif buyuruvchilar uchun tabiiy muhitda ufqlarini kengaytirish bilan faol dam olishning kombinatsiyasi;

- odamlar o'rtasidagi va inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning umumiy madaniyatining bir qismi sifatida ekologik madaniyatni shakllantirish.

2. Atrof-muhit - tabiiy hududga tashrif buyuruvchilarni ma'lum bir yo'nalish bo'yicha lokalizatsiya qilish.

Ekologik yo'llar bo'yicha ekologik ta'lim va tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyati shundaki, u didaktik emas, balki tabiiy muhitda ma'lumot va xulq-atvor me'yorlarini oson o'zlashtirishga asoslanadi. Bunga marshrutda bo'lganingizda dam olish va bilimlarning organik kombinatsiyasi orqali erishiladi.

Ekologik iz tasnifi. Ekologik marshrutlarning funksional va tematik xilma-xilligi.

Ekologik yo'llar turli mezonlarga ko'ra, birinchi navbatda marshrut uzunligi yoki davomiyligi bo'yicha tasniflanadi. Ushbu mezonlarga ko'ra umumiy qabul qilingan tasnif mavjud emas, chunki ular juda nisbiy. 4-5 km uzunlikdagi yo'l Losiny Ostrov atigari kichik milliy park uchun va Belovejskaya Pushcha ulkan milliy bog'i uchun tasniflanadi. Shahar sharoitida ekotreyllarning o'rtacha uzunligi bir necha yuz metrdan bir necha kilometrgacha o'zgarishi mumkin.

Yovvoyi tabiatda ularning uzunligi o'nlab, hatto yuzlab kilometrlarga etishi mumkin. Qo'shma Shtatlardagi mashhur Appalachi yo'lining uzunligi 3300 km. Rossiyada shunga o'xshash yo'llar Baykal ko'lida (Buyuk Baykal yo'li - GBT) yaratilmoqda, Kamchatka va Uralda loyihalarni ishlab chiqish boshlandi.

O'zbekistonda o'quv-ekologik yo'llarni yaratish hali ham yangi ishdir. Respublikamizdagi birinchi ekoteka 2008-yilda Qoraqalpog'istonning Beruniy tumanidagi 25-sonli maktab jamoasi tomonidan BMTTD / GEFning "To'qayzorlarni asrash va muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar tizimini mustahkamlash" loyihasi ko'magida tashkil etilgan "Amudaryo deltasi" deb nomlangan.

Ekologik iz bir yoki bir nechta yo'llardan iborat bo'lishi mumkin. Ekologik yo'llar va ekologik turistik marshrutlar (yoki shunchaki sayyohlik marshruti) o'rtasidagi farqni ajratish kerak. Ikkinchisida lagerlar, sayyohlik lagerlari va boshqa dam olish hududlari uchun joylar mavjud bo'ladi. Sotib olingan vaucherlarga muvofiq bu yerda baliq yoki qo'ziqorin va rezavor mevalarni yig'ib olishga ruxsat berilishi mumkin.

Marshrutni rejalashtirishga muvofiq, ekologik yo'llar bo'lishi mumkin **chiziqli, yarim dumaloq, halqa va radial** (ikkinchi holatda, oldinga va orqaga yo'l xuddi shu yo'ldan yuradi). Landshaftni idrok etish va ma'lumot olish nuqtai nazaridan to'rtinchisidan birinchi uchta turi (chiziqli, yarim

dumaloq va dumaloq) afzalroqdir. "Yo'riqnoma" yo'nalishlarni yaratishni nazarda tutadi:

- **chiziqli qurilish** (iz bir nuqtadan boshlanib, boshqa nuqtada tugaganda);

- **halqa qurilishi** (bir joyda boshlanadigan va tugaydigan yo'llar);

- **radial qurilish** (siz ketadigan joyga xuddi shu tarzda qaytadigan yo'llar).

Yo'llarni ajratish mumkin **o'tish qiyinligi va taqdim etilgan ma'lumotlarning murakkabligi**.

Marshrutlar ajratish **mavjud axolini yosh toifasi bo'yicha**. Yoshlar guruhi (maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilari) uchun, shuningdek, 60 yoshdan oshgan sayohatchilar uchun yurishlar yoshlar va o'rta yoshdagi odamlarga qaraganda qisqa va yurish oson bo'lishi kerakligi aniq. Bundan tashqari, tashrif buyuruvchilarning kutilayotgan yoshga qarab, ekotreyldagi axborot obyektlari mavzusi va mazmuni o'zgaradi.

Biroq, u yoki bu yo'lni faqat ma'lum bir toifadagi sayohatchilar foydalanishi haqiqatdan ham haqiqiy emas. Shuning uchun ekologik yo'llarni yaratishda ular ko'pincha "o'rtacha tashrif buyuruvchi" tomonidan boshqariladi, turli yoshdagi va boshqa toifadagi ekskursiyalar uchun variantlar ishlab chiqiladi.

Ekotreyllarni tasniflashning bir qator boshqa mezonlari mavjud, masalan, **o'tish yo'li**. Shahar yo'llarining aksariyati faqat piyodalar uchun, kamdan-kam hollarda velosipedchilar uchun mo'ljallangan. Tegishli tabiiy sharoitlar mavjud bo'lganda, suv sayyohlari, chang'ichilar, velosipedchilar, ot minishni yaxshi ko'radiganlar va boshqalar uchun marshrutlar yaratilishi mumkin. Harakat usullari marshrutda bir-birini almashtirishi mumkin.

Ekologik yo'llar ham qarab tasniflanadi **ish vaqti** --yil bo'yi, mavsumiy (yoz, qish) va mavsumdan tashqari.

Tabiat yo'llarini tasniflashning asosiy mezonlariga ko'ra quyidagi turlari bor:

bilim-yurish,

ta'lim-turistik va ta'limiy ekologik.

Ular bir turning o'ziga xos xususiyatlari bor.

Ta'lim yurish yo'llari, yoki "hafta oxiri" yo'llari o'rtacha 4-8 km uzunlikka ega. Iloji bo'lsa, yolg'iz sayohatchilar guruhlarga birlashadilar va yo'l boshchining yoki yo'l boshchining hamrohligida tabiat, tarixiy va madaniy yodgorliklar bilan tanishib, butun marshrutni bosib o'tadilar.

Bunday marshrutlarda tabiiy muhit va odamlar o'rtasidagi munosabatlar, iqtisodiy faoliyatning tabiatga ta'siri masalalari ko'tariladi, tashrif buyuruvchilar uni himoya qilish uchun qanday choralar ko'rilayotganligi to'g'risida tasavvurga ega bo'ladilar.

Ikkinchi tur – ta'lim va sayyohlik yo'llari. Ularning uzunligi o'rtacha bir necha o'ndan bir necha yuz kilometr gacha o'zgarib turadi. Ushbu turdagi yo'llar ko'pincha qo'riqxonalarining qo'riqlanadigan zonalarida yoki milliy bog'larning turizm zonasida yotqiziladi. Safarning davomiyligi 1-2 kundan butun ta'tilgacha bo'lishi mumkin.

Ta'lim va sayyohlik yo'nalishlari ham birinchi turdagi yo'llar singari yo'riqnoma bilan yoki mustaqil ravishda o'tishi mumkin. Ikkinchi holda, yo'llar yerga diqqat bilan belgilanadi va sayyohlar guruhlari nafaqat bukletlar bilan ta'minlanadi, balki marshrutni boshlashdan oldin maxsus ko'rsatmalardan ham o'tadilar. Bunday yo'riqnomaning asosiy tarkibiy qismlari tabiatdagi sayyohlar uchun xavfsizlik choralari va o'zini tutish qoidalari. Bundan tashqari, sayyohlarning har bir guruhi yo'lda tasodifan duch kelgan tabiatni muhofaza qilish qoidalarini buzuvchilar bilan qanday kurashish haqida eng oddiy bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Uchinchi tur – ta'limiy ekologik yo'llar. Bu ekologik ta'lim bo'yicha ixtisoslashgan marshrutlar. Ularning uzunligi kamdan-kam 2 km dan oshadi, chunki o'quv safari uch soatdan ortiq

davom etmasligi kerak. Bunday yo'llar asosan maktab o'quvchilari, litseylar, turli oliy o'quv yurtlari talabalari, shu jumladan pedagogik o'quv yurtlari uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga, ular har qanday sayohatchi uchun qulay (qiziqarli va tushunarli) bo'lishi kerak. Odatda, guruh yo'riqnoma rahbarligi ostida marshrutni kuzatib boradi.

Bu nafaqat alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududning xodimi, balki o'qituvchi ham bo'lishi mumkin. Agar marshrutni yaratishda maktab o'quvchilari yoki talabalarning o'zlarini qatnashgan bo'lsa, unda ulardan biri, kamida vaqti-vaqti bilan yo'l bo'ylab ta'lim ekskursiyalarini o'tkazishi juda ma'qul. Mustaqil tashrif buyuruvchilar uchun yo'l yo'nalish belgilari, axborot stendlari bilan jihozlangan axborot risolalari tayyorlanishi lozim.

Ixtisoslashtirilgan ekologik yo'llar harakatlanish imkoniyati cheklangan odamlar (nogironlar kolyaskalari uchun) yoki ular atrofidagi dunyoni anglash (ko'rish qobiliyati past bo'lganlar, ko'rlar, karlar) uchun ishlab chiqilgan. Ekotreylning bu turi hozirgi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida keng tarqalmoqda.

Ko'cha piyodalari yo'llari, metro kirish joylari, boshqa shaharsozlik elementlari, jamoat transportidagi eshiklar asta-sekin nogironlar foydalanishi uchun moslashtirilmoqda (ular zinapoyalarga parallel ravishda panduslar o'rnatadilar, nogironlar aravachasi o'tishi uchun binoga kirish kengligini ko'paytiradilar). Xuddi shu tarzda, ekologik yo'lni loyihalashda, bu nogironlarga to'liq yoki uning bir qismiga kirish mumkinmi yoki yo'qmi degan savol doimo ko'rib chiqiladi.

8.2. Marshrutni tanlash mezonlari

Har qanday muhofaza etiladigan tabiiy hududda ekoyo'llar tizimini yaratishni boshlashdan oldin nafaqat unda joylashgan tabiiy sharoitlar va ajoyib obyektlarni, balki mavjud rekreatsion foydalanish xususiyatlarini (eng faol tashriflar davri, turlari, dam

oluvchilar faoliyati va boshqalar) o'rganish kerak. Ushbu shartlarga eng mos keladigan yo'lning uzunligi, maqsadi va turini tanlash ko'p jihatdan bunga bog'liq.

Keyin marshrutlarni tanlashning asosiy mezonlarini hisobga olgan holda izlar tarmog'ining dastlabki sxemasi tuzilishi kerak. Mezonlarning to'plami va ularning reytingi, ya'ni ularning har biriga berilgan ahamiyat mahalliy sharoitga qarab o'zgaradi. Ammo har qanday sharoitda uchta asosiy mezon o'zgarmas bo'lib qoladi:

jozibadorlik, mavjudlik va axborot mazmuni.

Yo'llarning jozibadorligi tashrif buyuruvchilar uchun uchta komponentdan iborat: tabiatning go'zalligi, o'ziga xosligi va silma-xilligi. Marshrut o'tadigan hududdagi landshaft va alohida obyektlarning manzarali go'zalligi, boshqa omillar qatorida yo'l loyihasini tuzishda ham albatta hisobga olinishi kerak.

Har bir so'qmoq boshqalaridan farq qilishi kerak. Ushbu o'ziga xoslik, u ayniqsa jozibali tabiiy obyektlar (asrlar davomida yashovchi daraxtlar yoki g'alati tanasi bo'lgan daraxtlar, vodiylar, huloqlar va suv havzalari yon bag'irlarida toshlarning qiziqarli chiqishlari va boshqalar) yonida maxsus yotqizilganligi bilan erishiladi.

Bundan tashqari, har bir so'qmoq uchun uslubni ishlab chiqish mumkin, bu lagerlar, iz markerlari va boshqalarni yaratishda ishlatiladi.

So'qmoq monoton bo'lmasligi kerak. Marshrutni tanlash va hududni obodonlashtirish jarayonida ochiq va yopiq joylarni almashtirish kerak, xarakterli landshaftlarni almashtirish kerak **skotonlar**, ya'ni o'rmonzor, ko'l qirg'og'i, teras-jarlik tipidagi o'tish chiziqlari va boshqalar.

Sayohatchilar uchun eng jozibali marshrutni tanlash orqali, **ekologik talablarga rioya qilish zarur**. Yo'nalishni shunday rejalashtirish kerakki, iloji bo'lsa, u Qizil kitobga kiritilgan noyob o'simlik va hayvonot turlari uchraydigan joylarni chetlab o'tsin.

Mavjudligi tashrif buyuruvchilar uchun - marshrutni

tanlashda asosan talablarni belgilaydigan asosiy talablardan biri. Yo'lning boshlanishi ma'lum bir park yoki qo'riqxonaga kirishga nisbatan yaqinroq joylashgan bo'lishi va yaxshi kirish yo'llari unga olib borishi kerak. Ushbu talab har qanday ma'lumotni idrok etish uslublari bilan bog'liq, Tashrif buyuruvchilar yo'lda birinchi qadam qo'yilguncha jismoniy va psixologik charchoqni sezmasliklari kerak.

Yo'lning o'zi o'tishi juda qiyin bo'lmasligi kerak (juda tik qiyaliklar, to'xtash joylari orasidagi uzoq o'tish, uzoq vaqt ochiq quyosh ostida bo'lish - ularning barchasi bo'lmagani ma'qull). Haddan tashqari jismoniy faollik landshaftdan zavqlanishga sezilarli darajada xalaqit berishi mumkin. Shuningdek, u yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga yordam bermaydi.

Axborotlilik, ya'ni geografiya, biologiya, ekologiya va boshqa ilmiy fanlar sohasida odamlarning bilim ehtiyojlarini qondirish qobiliyati ekologik so'qmoq va odatiy turistik marshrut o'rtasidagi asosiy farqdir. Mavjud yo'llarning aksariyati tabiatan aniq biologikdir. Shu bilan birga, ekologik-geografik, tarixiy jihatlarini va insonning tabiat bilan o'zaro ta'sirini ochib beradigan bunday yo'llarni yaratish ham kam emas.

Ekologik marshrutni tanlashda landshaftning barcha xususiyatlarini hisobga olish kerak: uning geografik va ekologik nuqtai nazardan nafaqat bilim potentsiali, balki u tashrif buyuruvchiga qoldiradigan umumiy taassurot kabilar. Shunday qilib, tekshiruv punktlarini tanlashda odam sezgi organlari bilan nimani anglashiga e'tibor beradi: landshaft shakllari, ranglari va ularning mavsumiy o'zgarishi, hidlari, tovushlari (suv tushayotgan shovqin, buloq shovqini, qushlarning sayrashi va boshqalar).

Rejalashtirilgan kartografik baza qoida tariqasida, marshrutni tekshirishdan foydalaniladi. Rejada marshrutning asosiy burilish nuqtalari va yo'lning har ikki tomonidagi situatsion elementlar (boshqa yo'llar bilan kesishmalar, soyabonlar, diqqatga sazovor daraxtlar, soylar, ko'priklar va

hoshqalar) ko'rsatilgan. Marshrut bo'ylab tadqiqot chizig'ining bog'ligi aniq vaziyatga bog'liq, ammo, qoida tariqasida, o'rmonda har bir tomonga taxminan 30-50 m masofada joylashgan va taqriban ko'rish imkoniyatiga teng.

Burilish nuqtalarini qoziqlar bilan mahkamlash va gondeziya uchun goniometrik asboblardan (teodolit, kompas) yoki GPS qabul qilgichlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bog' aniq teodolit goniometrik tadqiqotidir. Buning uchun ma'lum ko'nikmalar va keyinchalik kamerani qayta ishlash talab etiladi. Russol o'lchovi unchalik aniq emas, ammo aniqlik odatda o'rmon sharoitlari uchun yetarli. GPS qabul qiluvchilar 15 m gacha bo'lgan RMS xatosini berishi mumkin, ammo ularning uzoq yo'nalishlar sharoitida past aniqligi ulardan foydalanish qulayligi va ish tezligi bilan qoplanadi.

8.3. Ekologik yo'l uchun kompleks loyihani ishlab chiqish.

G'oyadan ekologik yo'ning muntazam samarali ishlashiga qadar quyidagilar zarur:

- 1) ekologik yo'ning kompleks loyhasini ishlab chiqish;**
- 2) ekologik yo'lni jihozlash** (ish joyini mustahkamlash, ashorot stendlarini o'rnatish va hk) dizayn ishlanmalari asosida;
- 3) resurslarni taqdim etish** ekotekni saqlash uchun (ekskursiya dasturlarini ishlab chiqish, qo'llanmalarni nashr etish, marshrut elementlarini o'z vaqtida ta'mirlash va yangilash);

Shunday qilib, dastlab uni rivojlantirish kerak. **Ekoso'qmoq integratsiyalashgan loyiha rejasining** tarkibi:

1. Ekoso'qmoq tushunchasi (marshrut chizig'ining qitqacha tavsifi, maqsadlari, maqsadlari, tashrif buyuruvchilarning maqsadli guruhlari, ma'lumotlarning tayynganligining asosiy mavzulari, uzunligi, sayohat rejimi, tashriflarning o'rtacha davomiyligi, mavsumiyliigi, tashrif qoidalari).

2. Marshrutning hozirgi holatini baholash.

3. Marshrutni tashkil qilishning ishchi loyihasi.

- yo'ning marshrutini o'z ichiga olgan hududning topografik rejasi (Masshtab1: 2000 va undan kichikroq);

- marshrutning bosh rejasi(Masshtab1: 1000 yoki 1: 500), dam olish maskanlari, ko'rish joylari, ma'lumot stendlari joylashgan joyni ko'rsatib, yo'l konstruksiyasining sxemalari, sanitariya va dam olish tadbirlari rejasi. Ma'lumotlarning bir qismi alohida chizmalarga o'tkazilishi mumkin;

- kichik me'moriy shakllarni (KMSH) aniq joylashtirish rejasini, zinapoyalarni batafsil rejalashtirishni, tomosha qilish maydonchalarini va boshqalarni ko'rsatadigan katta hajmdagi yo'ning alohida qismlarining qismlari (1: 200, 1: 100);

- axborot stendlari va IAF ro'yxati;

- stendlarning axborot qismining eskizlari;

- stendlar va KMSH dizaynlashtirilgan rasmlari.

4. Axborot materiallari. Ekologik marshrut bo'yicha ekologik ta'limni tashkil etish uchun zarur.

5. Xarajatlar smetasi marshrutni tartibga solish uchun (shu jumladan kichik me'moriy shakllarning narxi va marshrutni chiziqli takomillashtirish uchun xarajatlarni hisoblash) zarur axborot materiallarini nashr qilish.

Ushbu Rejaning asosiy bloklari dizaynerlarning texnik xususiyatlariga qarab turli darajadagi tafsilotlar bo'yicha ma'lum bir marshrutni loyihalashtirishga kiritilishi mumkin.

Tayyorgarlik va sanitariya tadbirlarining tarkibi yo'l qurilishi yo'lni tozalash, tepaliklarni tekislash, teshiklarni to'ldirish, qurigan va o'layotgan daraxtlarni tozalash, "tahdidli daraxtlar", yo'l bo'ylab o'sayotgan va qarovsiz daraxtlarni parvarishini o'z ichiga oladi.

Agar so'qmoqning uzunligi qisqa bo'lsa, ushbu ishlarni bajarish uchun maxsus loyiha talab qilinmaydi, ammo kelajakdagi marshrutning uzunligi o'nlab kilometrni tashkil etsa, u holda axlat, shamol, antropogen qoldiqlar va ularni olib

tashlash yoki yo'q qilish tartibini aniqlash zarur (o'tin va boshqa kesilgan qoldiqlarni yoqish joylari, kesilgan o'tinni saqlash joylari).

O'lik va o'layotgan daraxtlar o'rmon patologik tekshiruvidan so'ng olib tashlanadi. Ekologik sabablarga ko'ra alohida o'lik daraxtlarni qoldirish mumkin, masalan, qushlar uchun uyalar joyi sifatida, lekin ularning biologik xususiyatlarini hisobga olish kerak. Eman va qarag'ay boshqa o'lik daraxtlarga qaraganda ancha ishonchli.

Tahdid daraxtlari - bu yo'l tomon og'ishga kuchli moyil bo'lgan daraxtlar. Nishab burchagi kritik darajasi xavfsiz emas. Ba'zi holatlarda, marshrutni tekislashda xavfsiz bo'lmagan daraxtlarni olib tashlash yaxshidir.

Shuningdek, marshrut bo'ylab yosh nihollarga o'sishda g'amxo'rlik qilish tavsiya etiladi: qurigan butalarni kesish, yo'lga kesilgan novdalarni kesish.

Maxsus ish turi - kuzatish punktlari va maydonchalardan barcha turlarning ko'rinish imkoniyatini oshirish maqsadida ortiqcha o'sib chiqqan daraxtlarni kesish hisoblanadi. Yo'nalish bo'ylab qoraqarag'aylarning mustahkam devorlari marshrutning bir qismini g'amgin va qorong'i tunnelga aylantirishi mumkin. Shubhasiz, qimmatbaho o'simliklarni kesish o'rmon xo'jaligi ma'murlari bilan kelishilgan holda amalga oshirilishi kerak.

Yo'lni tartibga solish tugagandan so'ng, uni tuzish kerak. Ekologik so'qmoq pasporti - uni tashkil etishga qonuniy huquq beradigan rasmiy hujjat. Pasportda quyidagi fikrlar ko'rsatilgan:

- 1) so'qmoq o'tgan hudud (joylashish);
- 2) yo'lga yurish uchun sayohat va masofa;
- 3) yerdan foydalanuvchi;
- 4) yo'lni yaratish to'g'risida hokimiyatning qarori;
- 5) so'qmoqning maqsadi, uning tavsifi, asosiy obyektlari;
- 6) marshrut yo'nalishi (azimutlar, nishonlar, ular orasidagi masofa ko'rsatilgan);
- 7) ekologik yo'ldan foydalanish tartibi;

- 8) so'qmoqni saqlash uchun zarur choralar;
- 9) so'qmoqni himoya qilish uchun javobgarlar;
- 10) homiylik qiluvchi muassasalar;
- 11) mas'ul shaxslarning sanalari, imzolari;
- 12) arizalar:
 - a) marshrut xaritasi;
 - b) ekskursiya obyektlarining tavsifi.

8.4. Ta'lim muassasalarida o'quv va tarbiyaviy ekologik yo'llarni rivojlantirish va tartibga solish.

Ta'lim muassasasidagi ekologik yo'l ikkita asosiy vazifani bajarishi kerak. Bu bilim olish, tabiat va tabiat hodisalarini kuzatish bilan bir qatorda tajribalar o'tkazish va hattoki tajribalarni o'rnatish uchun joy. Shu bilan birga, u ekologik ta'lim funksiyalarini bajaradi va tabiiy muhitda to'g'ri xulq-atvorni o'rganish uchun joydir. Ekologik yo'l doirasida o'qituvchilar o'quvchilar bilan tabiiy sharoitda tarbiyaviy ishlarda tajriba to'playdilar. Ekologik yo'lda tabiatni muhofaza qilish bo'yicha to'g'ri tashkil etilgan tadbirlar o'quvchilarga o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini ochib berish, aqliy va jismoniy mehnatni birlashtirish, o'z ona yurtining tabiatini o'rganish, baholash va tabiatini muhofaza qilish uchun imkon beradi, bu esa ekologiya, biologiya, geografiya, kimyo, fizika bilimlarini amalda qo'llashga imkonini beradi.

Talabalarining o'quv ekologik so'qmoqda ishlash shakllari har xil bo'lishi mumkin. Ular talabalarda tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Talabalarining o'quv muassasalarida o'quv ekologik yo'llaridagi ishlari quyidagi yo'nalishlarda tashkil etilgan bo'lishi mumkin: izlash; inventarizatsiya; ta'lim va ilmiy tadqiqotlar; atrof-muhitni amaliy muhofaza qilish; ta'lim va targ'ibot.

Qidiruv tizim yo'nalishi o'quvchilarning o'quv ekologik so'qmoqni yaratish, uning marshrutini tanlash bo'yicha ishlaridan boshlab rivojlanadi, ekologik so'qmoq uchun material tanlash

ho'yicha individual vazifalar amalga oshiriladi.

Inventarizatsiya yo'nalishi - marshrut bo'ylab tabiiy yodgorliklarni aniqlash va tavsiflash, noyob o'simliklar va hayvonlarning joylashishini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Ta'lim va tadqiqot yo'nalishi so'qmoq yaratish bilan bog'liq tadqiqot mavzusi ustida ishlashni o'z ichiga oladi (marshrut, ta'xtlash nuqtalari) marshrut bo'ylab joylashgan tabiiy komplekslarni o'rganish; fenologik kuzatuvlar; Ushbu ish talabalardan tizimli mashg'ulotlar jarayonida va joylarda amaliy topshiriqlarni bajarishda oladigan ma'lum bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

Tabiatni amaliy muhofaza qilish yo'nalishida talabalar o'qituvchilar rahbarligida mehnat va atrof-muhitni muhofaza qilish ishlarida qatnashadilar, yo'lni jihozlash, tozalash, chumoli topaliklarni panjara qilish, daraxtlar va butalarni ekish, dorivor, noyob o'simliklar va hokazolarni himoya qilish kabilar.

Ta'lim va targ'ibot yo'nalishida so'qmoq bo'ylab ekskursiyalarni tashkil etish, so'qmoqdan foydalangan holda sinfdan tashqari ommaviy ishlarni o'tkazish: ekologik tadbirlar, operatsiyalar, ta'til kunlari, sayyohlik mitinglari, piyoda sayrlar, ekologik va o'lkashunoslik o'yinlari va musobaqalari, shuningdek bosma, radio, televizor orqali ekologik yo'lni targ'ib qilish imkoniyati mavjud. Ushbu yo'nalishda istak va qobiliyatni namoyon etadigan talabalar o'z faoliyat turlari bilan ishtirok etishlari mumkin.

Ta'lim bo'yicha ekologik yo'lning davomiyligi ekskursiyani o'tkazish vaqtiga qarab belgilanadi. Kattalar uchun (yoki o'rta maktab o'quvchilari) mos ravishda ikki, ikki yarim soat, marshrutning uzunligi taxminan ikki kilometrni tashkil qiladi. Kichik maktab o'quvchilari va maktabgacha yoshdagi bolalar uchun 30-40 daqiqalik ekskursiyalar o'tkaziladi. O'rta yosh guruhidagi maktab o'quvchilari marshrutni 40 daqiqadan 1,5 soatgacha bosib o'tishadi. Bu turdagi marshrutlarga marshrut savdizligiga alohida e'tibor berilishi kerak.

Ta'lim muassasalarida quyidagi ekologik yo'llarni ajratish mumkin:

- 1) universitetlardagi ekotreyllar;
- 2) ekologik markazlarda, shu jumladan bolalar uchun ekotreyllar;
- 3) maktabning ekologik yo'llari;
- 4) bolalar bog'chalarida ekologik yo'llar.

Universitetlarda ekologik yo'llar. Odatda ular ekologik, biologik, o'rmon xo'jaligi, sayyohlik mutaxassisliklari bo'yicha universitetlarda tashkil etilgan bo'lib. Ko'pincha, ular universitetlarning shahar tashqarisidagi amaliyot bazalarida joylashgan. Garchi bunday ekologik yo'llarda shahar obyektlari ham mavjud bo'lsada, ammo har qanday holatda ham ekologik yo'llar ta'lim muassasasiga tegishli hududda joylashgan bo'ladi. Shunday qilib, ushbu yo'llar kirish cheklangan obyektlar hisoblanadi. Yo'lning uzunligi bir necha yuz metr dan 5-8 km gacha bo'ladi.

Bunday ekologik yo'llarning mavzusi o'rganish profiliga bevosita bog'liqdir. Ushbu yo'llarning axborot berish darajasi mavzu bo'yicha yuqori darajadagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Ko'pincha so'qmoq yo'llar darslar yoki o'quv amaliyotlari uchun ishlatiladi.

Odatda bunday yo'llarda juda ko'p ma'lumot stendlari mavjud bo'lmaydi, ammo tabiatni kuzatish va tajriba o'tkazish uchun majburiy saytlar mavjud bo'ladi, ba'zida ular juda qimmat uskunalar bilan jihozlanadi. Bularning barchasi ham guruh, ham individual tashriflar uchun mo'ljallangan.

Ekologik markazlarda ekologik yo'llar. Ushbu turdagi obyektlar bilan ekoyo'lning yo'nalishi va mavzusi markazning profiliga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, bunday muassasalardagi ekologik yo'llar shahar obyektlari hisoblanadi, ammo ekologik yo'llar shahar atrofida ko'pincha katta va muhim muhofaza qilinadigan hududlarda ham mavjud. Bunday ekotreyllar kirish imkoniyati cheklangan obyektlardir.

Yo'nalish uzunligi ekologik markaz hududiga qarab bir necha yuz metrdan 2 km gacha bo'ladi. Axborot berish usuli odatda o'rtacha va katta maktab yoshidagi biologiya va ekologiyani chuqur biladigan bolalarga qaratilgan. Yo'llarning mavzusi ko'pincha ekomarkaz profiliga bog'lanadi, shuningdek, ushbu hududning tabiati bilan tanishishning turli xil variantlari mavjud. Shuningdek, joyning ekzotik o'simliklar va hayvonlari, uy hayvonlari hamda qishloq xo'jaligi o'simliklari bilan tanishish mumkin.

Ushbu turdagi ekologik yo'llar darslarni o'tkazish uchun ham, mustaqil o'tish uchun ham mo'ljallangan. Ushbu yo'lning axborot berish darajasi boy va xilma-xildir. Shu bilan birga, marshrutdan o'tayotganda talabalar xavfsizligiga, axborotni taqdim etishning interaktiv usullariga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek kuzatish va tajribalar o'tkazish uchun joylar yaratish tavsiyalari ishlab chiqilmoqda.

Ushbu turdagi ekotreyllarda "Tabiatning yashil shkaflari" ya'ni ochiq havoda yoki soyabon ostida jihozlangan xonalar bo'ladi. Bunday ofis ba'zi hollarda markaz binosida tashkil etiladi, u holda yo'lning marshruti "yashil ofis" dan chiqishda boshlanadi yoki tugaydi.

Katta muhofaza etiladigan hududlarda tashkil etilgan yo'llarda tabiat muzeyi ko'pincha ekomارشrutining ajralmas qismiga aylanadi. Markaz o'quvchilari so'qmoqni tashkil qilishda ishtirok etishlari shart - bu ekologik ta'limning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Maktabning ekologik yo'llari. Ular to'g'ridan-to'g'ri maktab hududiga joylashadilar (deyarli har doim shahar sharoitida sodir bo'ladi), yoki agar tabiiy obyekt maktabga bevosita qo'shni bo'lsa, u holda uning hududida joylashadi. Ikkinchi holat qishloq joylarda ko'proq uchraydi. Bunday yo'llarning marshruti maktab hovlisidan boshlanadi va tugaydi.

Ekologik yo'llar maktabda biologiya, geografiya va hokazo darslari uchun hamda bolalarni ekologik tarbiyalash uchun mo'ljallangan. Yo'lning uzunligi bir necha o'n metrdan 2 km gacha

bo'ladi. Obyektdan foydalanish turi bepul, shuningdek, guruh (sinf) uchun darslar o'tkazish va mahalliy aholi tomonidan mustaqil tashriflar uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Moddiy ta'minot darajasi bo'yicha ikkita asosiy yo'nalishni ajratish mumkin:

1) biologiya, ekologiya, geografiya va boshqalarni chuqur o'rganadigan maktablar uchun;

2) ixtisoslashmagan maktablar uchun.

Birinchi yo'nalish bo'yicha bolalarning axborot olish darajasi ekologik markazlardagi ekotreyllarga o'xshaydi. Beriladigan axborot o'rta va katta maktab yoshidagi, fanlarni chuqur biladigan bolalar uchun mo'ljallangan. Kuzatish va tajribalar uchun platformalar, tabiatning yashil xonalari mavjud. Interaktiv obyektlar soni ekomarkazlarning yo'llaridan kamroq.

Oddiy maktablarda ko'pincha ekologik ta'limga e'tibor beriladi. Ushbu holda beriladigan axborot boshlang'ich va o'rta maktab yoshidagi bolalar uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Maktabdagi ekoturlarning mavzulari. Agar maktab yonida biron bir tabiiy biotop bo'lsa, unda ekotreyl buni to'liq yoritib beradi. Ammo ko'pincha maktab ekotreyli mavzusi "biotoplar bo'ylab sayohat" bo'lib, bu yerda biotoplar odatda o'zboshimchalik bilan sun'iy ravishda modellashtirilgan bo'ladi. Buni tashkil etishning ikkinchi yo'li ham mavjud bo'lib - bunda shunchaki o'simliklarning har xil turlarini namoyish qilish (ko'pincha minisabzavot bog'i yoki bir xil gul bog'i) bilan amalga oshirish mumkin.

Maktab o'quvchilari ekologik yo'lni tashkil etishda va unga g'amxo'rlik qilishda majburiy ravishda ishtirok etadilar - bu ekologik ta'limning ajralmas qismi. Boshqa bolalar muassasalarida bo'lgani kabi bunda ham marshrut va jihozlarning xavfsizligiga alohida e'tibor berilishi kerak.

Bolalar bog'chalarida ekologik yo'llar. Bunday obyektlar "ekologik yo'llar" deb nomlanadi. Ularning uzunligi 10 m dan 300 m gacha bo'ladi. Maksimal uzunligi 500 m gacha bo'lishi mumkin.

Ular to'g'ridan-to'g'ri bolalar bog'chasi hududida joylashgan

bo'lishi mumkin. Agar bolalar bog'chasining hududi tabiiy maydonga qo'shni bo'lsa, yo'llar ular bo'ylab yotqizilishi mumkin. Bu yo'llar maxsus foydalanish obyekti bo'lib, kirish cheklangan bo'ladi. Bolalar bog'chalarida ekologik yo'llardan faqat o'qituvchi hamrohligida guruh bo'lib o'tishi tavsiya etiladi.

Yo'nalish sxemasi o'ziga xos bo'lib, uning quyidagi variantlari mavjud: yo'l, aylanma yo'l, o'yin maydonchasi. Yo'l chiziqli yoki radial tartibni nazarda tutadi, dam olish va o'yinlar uchun mo'ljallangan alohida joylar mavjud bo'lgan bu variant - ekologik yo'l bolalar bog'chasi hududidan tashqarida joylashganda ishlatiladi. Doira bo'yicha marshrut eng mashhur, qulay variantdir. Aylanma yo'l variantidan ekologik yo'l bolalar bog'chasi hududidan o'tayotganda foydalaniladi, shuningdek, bu yo'lda dam olish va o'yin maydonlari mavjud bo'ladi. Bundan tashqari, ekologik yo'l butun boshli bitta o'yin maydonchasida tashkil etilganda displey moslamalarini uning perimetri bo'ylab joylashtirish imkoniyat mavjud bo'ladi.

Ekologik yo'llarning asosiy vazifasi bolalarni tabiat hodisalari, o'simliklar va hududga xos tabiiy biotoplar bilan tanishtirish, shuningdek ekologik ta'limdir. Yo'nalish va jihozlarning xavfsizligiga alohida e'tibor berilishi kerak. Ko'rgazma obyektlari zaharli o'simliklar, katta tikanli o'simliklar bo'lishi mumkin emas. Barcha sabzavot, meva va rezavor o'simliklar faqat o'qituvchi ishtirokida namoyish etilishi kerak. Yirtqich va xavfli hayvonlar ko'rgazma obyekti bo'la olmaydi. Yo'l botqoqli hududga yoki suv omboriga erkin chiqishga ega bo'lmasligi kerak. Yo'lda hattoki kichik sun'iy suv ombori ham to'siq bilan o'ralgan bo'lsagina namoyish etilishi mumkin.

Axborot berish usuli maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan bo'lib, bunda marshrutning asosiy qatnashchilari hali o'qishni bilmasliklari inobatga olinadi. Shu sababli, barcha ma'lumot taxtalarida juda ko'p sonli rasm va piktogrammalar mavjud bo'lib, matn to'liq bo'lmasligi mumkin. Eng oddiy "tajribalar" ni o'tkazish uchun saytlar, interaktiv va kognitiv o'yin

uskunalari, ishlab chiqish saytlari mavjud bo'lishi mumkin. Bolalar qishloq xo'jaligi o'simliklari bilan tanishadigan mashhur element mini-sabzavot bog'idir. Shuningdek, bolalar har doim o'qituvchi nazorati ostida o'simliklarni parvarish qilishda ishtirok etishlari mumkin.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Ekologik yo'llar va marshrutlarning tasnifi?
2. "Tabiatni o'rganish so'qmog'i" tushunchasi qachon paydo bo'lgan?
3. Ekotreyllarni yaratish maqsadlari va ularning tasnifi?
4. Ekologik yo'l marshrutlari va ekologik sayyohlik marshrutlari o'rtasidagi farqlar?
5. Marshrutni tanlash mezonlari qanday?
6. Ekologik so'qmoqning pasporti qanday maqsadlarda kerak?

9- bob. Himoyalangan hududlar ichidagi ekoturizm

9.1. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning xalqaro tasnifi.

Qo'riqlanadigan tabiiy hududlar (qo'riqlanadigan hududlar)– milliy bog'lar, qo'riqxonalar, YuNESKO biosfera qo'riqxonalari, qo'riqlanadigan tabiiy landshaftlar, tabiiy bog'lar va boshqalarni umumiy nomi. Hozirgi vaqtda ekologik turizmni rivojlantirishning asosiy manbasini tashkil etadi. Butun dunyodagi QTH-lar o'z hodimlarida ma'muriy, ilmiy, xavfsizlik, ekologik turizmning asosiy inshootlarini amalga oshirishga qodir yordamchi tuzilmalarga ega; ta'minlash: tabiiy resurslardan barqaror rekreatsion foydalanish, ekologik ta'lim, mahalliy aholini sayyohlik jarayoniga jalb qilish, rekreatsion tabiiy hududlarni to'g'ri muhofaza qilish, sayyohlarni himoya qilish va boshqalar.

"Milliy bog'" tushunchasining birinchi ta'rifi 1933-yilda Londonda imzolangan. Afrikaning hayvonot va o'simlik dunyosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyasida quyidagicha ta'rif berilgan: **milliy bog'** – bu davlat nazorati ostiga qo'yilgan, chegaralarini o'zgartirish yoki biron bir qismini rad etish mumkin bo'lmagan vakolatli qonun chiqaruvchi organlarning qaroridan tashqari; yovvoyi hayvonlar va yovvoyi o'simliklarni ko'paytirish, muhofaza qilish va saqlash hamda estetlk, geologik, tarixiygacha, arxeologik, tarixiy yoki boshqa har qanday ilmiy qiziqish obyektlarini umumiy aholi manfaati, foydasi va dam olishlari uchun himoya qilish uchun mo'ljallangan maydon. Hududda ov qilish va o'simlik dunyosini yo'q qilish yoki yig'ish taqiqlanadi, faqat ruxsatnoma yoki ko'rsatma ostida yoki park ma'muriyati nazorati ostida amalga oshiriladigan bunday harakatlar bundan mustasno.

1940-yilda Vashingtonda G'arbiy yarim sharning tabiatni muhofaza qilish, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyasida yangi ta'rif kiritildi: «**Milliy bog'** - bu **noyob go'zallik, flora va faunaning landshaftlarini muhofaza**

qilish va saqlash uchun ajratilgan hudud. Milliy ahamiyatga ega, ular agar davlat nazorati ostiga olinadigan bo'lsa, aholining keng doirasiga foyda keltirishi va qondirishi mumkin."

Sayyoramiz tabiatiga salbiy antropogen ta'sirining o'sishi sababli ta'rifda atrof-muhitni muhofaza qilish zaruriyati va ahamiyatiga e'tibor qaratildi. Tabiatni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish xalqaro ittifoqining (TTRMQXI) X Bosh assambleyasining rezolyutsiyasida (Dehli, 1969) quyidagi ta'rif taklif qilingan: milliy bog' - bu bir yoki bir qator ekotizimlar joylashgan nisbatan katta maydon. Iqtisodiy faoliyat sezilarli darajada o'zgarmaydi, markaziy davlat hokimiyati organi tomonidan iqtisodiy faoliyatni oldini olish yoki chiqarib tashlash (iloji bo'lsa) choralarini ko'radi. Hayvonlar va o'simliklarning turlari, geomorfologik obyektlar va maxsus ilmiy, o'quv yoki rekreatsion ahamiyatga ega tabiat manzaralari yoki tabiat manzaralari mavjud. Uning (milliy park) ajratilishiga olib kelgan ekologik, geomorfologik va estetik xususiyatlarni saqlab qolish bo'yicha tadbirlarni samarali amalga oshirish, bu yerga tashrif buyuruvchilarga ilhom, ta'lim, dam olish va madaniy maqsadlar uchun ma'lum sharoitlarda kirishga ruxsat beriladi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning milliy tizimlari hududning tabiiy resurslarining boyligi va xilma-xilligi, aholi zichligi, urbanizatsiya darajasi, hududning sanoat rivojlanish tarixi va madaniyati, aholining tabiatga an'anaviy munosabati va boshqalar bilan bog'liq ravishda sezilarli farqlarga ega.

Qo'shma Shtatlardagi muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarning milliy tizimining o'ziga xos xususiyati ularning juda xilma-xilligidir: faqat 80-yillarning boshlarida kiritilgan mamlakatning milliy bog'lari tizimida 20 dan ortiq toifadagi muhofaza etiladigan tabiiy hududlar bor.

Avstraliyadagi muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar tizimining o'ziga xos xususiyati - bu shtatlarning tabiiy resurslarga bo'lgan imtiyozli huquqlari bilan bog'liq bo'lgan

aloqida shtatlarning QTX tizimlari o'rtasidagi farq. Boshqaruv mas'uliyati milliy bog'lar xizmati va tegishli davlat va hududiy idoralar o'rtasida taqsimlangan. Xizmatlar o'rtasidagi aloqa va harakatlarni muvofiqlashtirish maxsus organ - Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha Vazirlar Kengashi tomonidan amalga oshiriladi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning turli xil milliy tizimlari, birgalikdagi ishlarni tashkil qilishdagi qiyinchiliklar, ayniqsa tabiatning tez tanazzulga uchrashi fonida harakatlarni birlashtirish zarurati 80-yillarning boshlarida boshlandi. Ushbu davrda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning asosiy toifalari aniqlandi va ularni boshqarish vazifalari shakllantirildi. O'sha vaqtdan boshlab xalqaro nomenklatura bo'yicha quyidagilar:

muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning toifalari hisoblanadi.

I. Ilmiy rezerv - qat'iy nazorat qilinadigan rezerv - ilmiy tadqiqotlar, atrof-muhitni kuzatish va tarbiyalash maqsadida hamda atrof-muhitni kuzatish va tarbiyalash maqsadida tabiiy muhitning ekologik jihatdan namunalariga ega bo'lish uchun tabiatni muhofaza qilish va tabiiy jarayonlarni dahlsiz holatda saqlash maqsadida yaratilgan evolutsiyon holat.

II Milliy bog' - ilm-fan, ta'lim va dam olish maqsadida milliy va xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan ajoyib tabiiy va landshaft maydonlarini muhofaza qilish uchun yaratilgan. Bog'lar nisbatan katta tabiiy hududlar bo'lib, ularda inson faoliyati natijasida jiddiy o'zgarishlar bo'lmaydi va tijorat maqsadlarida qazib olish ishlariga yo'l qo'yilmaydi.

III. Tabiiy yodgorlik - milliy ahamiyatga ega tabiiy diqqatga sazovor joylarni alohida qiziqish uyg'otishi yoki o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lishi sababli ularni himoya qilish va saqlash uchun yaratilgan. Ular nisbatan kichik hududlarni o'ziga xos belgilarni himoya qilishga qaratilgan holda qamrab oladilar.

IV. Boshqariladigan yovvoyi tabiat qo'riqxonasi - tabiatni muhofaza qilish uchun odamlarning o'ziga xos ishtiroki zarur bo'lgan alohida turlarni, turlar guruhlarini, biotik jamoalarni yoki haqiqiy ekologik xususiyatlarni saqlash uchun zarur bo'lgan tabiiy sharoitlarni ta'minlash uchun yaratilgan. Ba'zi manbalardan nazorat ostida foydalanishga ruxsat berilishi mumkin.

V. Muhofaza qilinadigan landshaftlar - inson va yerning uyg'un o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi, milliy ahamiyatga ega tabiiy landshaftlarni saqlab qolish uchun yaratilgan, shu bilan birga bularning odatiy turmush tarzi va iqtisodiy faoliyatining bir qismi sifatida dam olish va turizm shaklida jamoat foydalanish uchun imkoniyatlar yaratiladigan maydonlar.

VI. Resurs zaxirasi - mintaqaning tabiiy boyliklarini kelajakda foydalanish uchun saqlab qolish va tegishli bilimlar va rejalashtirish asosida maqsadlari aniqlanmaguncha, resurslarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ekspluatatsiya tadbirlarini oldini olish yoki o'z ichiga olish uchun tashkil etilgan.

VII. Tabiiy biotik hudud - antropologik qo'riqxonasi - tabiat bilan uyg'unlikda yashovchi xalqlarning turmush tarzi zamonaviy texnologiyalardan ta'sirlanmaydigan bo'lib qolishi uchun yaratilgan; mahalliy aholi tomonidan resurslarni qazib olish an'anaviy tarzda amalga oshiriladi.

VIII. Boshqariladigan ko'p qirrali foydalanish zonasi - boshqariladigan resurs maydoni - suv, o'rmonlar, yovvoyi tabiat, yaylovlar va ochiq havoda dam olish salohiyatining barqaror ko'payishini ta'minlash uchun yaratilgan; shu bilan birga, tabiatni muhofaza qilish asosan iqtisodiy faoliyatni ta'minlashga qaratilgan (garchi ushbu sohalar doirasida aniq ekologik muammolarni hal qilish uchun maxsus zonalarni ham belgilash mumkin bo'lsa).

Milliy bog'larning asosiy, geografik jihatdan cheklangan va tegishli vazifalari aniqlandi. Asosiy vazifalar quyidagilardir:

- sayyoramizning asosiy biotik komplekslarining vakili

namunalari sifatida ekotizimlarni saqlash;

- tabiiy muhitning ekologik xilma-xilligini saqlash;
- hayvonlar va o'simliklarning genetik resurslarini saqlash;
- madaniy me'ros obyektlari va obyektlarini saqlash;
- tabiatning go'zal burchaklarini saqlash.

Hududiy cheklangan vazifalarga quyidagilar kiradi:

- aholini o'qitish;
- ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va tabiiy muhit holatini kuzatish;

- turizm va dam olishni tashkil etish.

Tegishli vazifalar quyidagilarni o'z ichiga olgan:

- sog'lom muhit va qulay ekologik muvozanatni saqlash;
- ekotizimlarning unumdorligini saqlash, eroziyaga qarshi kurash, oqava suvni saqlash va boshqalar.

1971-yilda YUNESKO Bosh konferensiyasida - "Inson va biosfera" dasturiga asos solindi. Dasturning maqsadi qishloq aholisining tabiat bilan uyg'un hayot kechirishini ta'minlash mexanizmini shakllantirishdir. Dasturning eng muhim farqlash xususiyati - o'zgaruvchan dunyo haqiqatlariga moslashuvchan munosabat, kursni doimiy ravishda tuzatish. Xalqaro muvofiqlashtiruvchi qo'mitaning birinchi yig'ilishidayoq bunday dasturni amalga oshirishning dastlabki bosqichi insonning turli xil tabiiy tizimlarga ta'sirini baholashi kerakligi ayon bo'ldi.

Dunyo bo'ylab ekotizimlarning mos yozuvlar namunalari saqlab qolish uchun muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarning global tarmog'ini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar 1972-yilda Stokgolmda BMTning atrof-muhit bo'yicha konferensiyasida berilgan.

"Biosfera hududlari" tushunchasi 1976-yilda YUNESKO yig'ilishida shakllangan. Shu bilan birga, dunyoning 8 mamlakatida 59 ta shunday hududlar tashkil etilganligi haqida xabar berilgan edi.

1983-yilda biosfera hududlari bo'yicha birinchi xalqaro kongress bo'lib o'tdi, unda ilmiy tadqiqotlar, atrof-muhit

monitoringi, o'qitish, ta'lim, mahalliy jamoalar bilan o'zaro aloqalarni o'z ichiga olgan biosfera hududlarini rivojlantirish bo'yicha batafsil harakatlar rejasi ishlab chiqildi.

1985-yilda MAB qo'mitasi butun loyihani qayta baholash va yangi biosfera hududlari bo'yicha takliflarni uchta qo'shimcha funksiyalarni bajarish sharti bilan qayta ko'rib chiqish uchun ilmiy maslahat quyi qo'mitasini tashkil etdi: saqlash, rivojlantirish va logistika.

1992-yilda Rio-de-Janeyroda Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhitni rivojlantirish va uni muhofaza qilish bo'yicha konferentsiyasi mahalliy aholining faol ishtirokida bo'lib o'tdi. Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiya nafaqat atrof-muhit muammolarini, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ham global tahlil qilish zarurligini ta'kidladi.

1995-yilda Ispaniyaning Sevilya shahrida bo'lib o'tgan YUNESKO konferentsiyasi paytida "Sevilya strategiyasi" qabul qilindi, unda biosfera hududlarini barqaror rivojlantirish va boshqarish shartlari aniqlandi. Konferentsiyada qabul qilingan "Biosfera hududlari to'g'risidagi nizom" da nomzodlarni ko'rsatish, tasdiqlash, tarmoqni shakllantirish, davriy ko'rib chiqish va biosfera hududlarini YUNESKOning Biosfera hududlari tarmog'idan chiqarish jarayonlari belgilangan.

Zamonaviy tushunchalarga ko'ra, biosfera hududi bir nechta zonalarni o'z ichiga oladi:

- atrof-muhit kuzatiladigan asosiy maydon;
- ilmiy tadqiqotlar, ta'lim olib boriladigan, ekologik turizmga ruxsat berilgan bufer zonasi;
- o'tmish zonasi yoki hamkorlik chegarasi bo'lmagan hududlar.

Aynan shu zonada mahalliy aholi, atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotlari, olimlar, madaniyat arboblari, xususiyl tadbirkorlar va boshqa sheriklar yaqin hamkorlikda ishlashlari kerak.

1983-yilda JST va YUNEP tomonidan turizm va atrof

muhitni muhofaza qilish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik to'g'risidagi qo'shma deklaratsiyani tayyorlandi va imzolandi. Ushbu deklaratsiyaning imzolanishi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda turizmni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Turizm va dam olishga ixtisoslashtirilgan bog'larning ayrim toifalarini aniqladi, jumladan:

- peyzaj bog'lari - sayr qilish, ekologik turizm va ilmiy ekologik va landshaft tadqiqotlari uchun maxsus tashkil etilgan turli xil tabiiy zonalar va landshaftlarning tipik vakillari;

- sport bog'lari - maxsus tashkil etilgan maydonlar, shu jumladan o'quv va havaskor saralash turizmi uchun o'quv binolari va maydonlari, shuningdek, ta'lim va sport turizmi tadbirlari (toqqa chiqish, sayyohlar yig'ilishlari, musobaqalar, seminarlar va boshqalar);

- baliq ovi va ov parklari - litsenziyalar bilan tartibga solinadigan ov va rekreatsion baliq ovlarini o'tkazish, shuningdek ilmiy ekologik, zoologik, ixtiologik tadqiqotlar va tadbirlarni o'tkazish uchun maxsus ajratilgan hududlar;

- akvaparklar - bu suv sayyohligi (yaxtalik, suzish, qayiqda suzish, suv toifalariga sayohatlar, diqqatga sazovor joylar va boshqalar) uchun jozibali suv maydonlari asosida, ilmiy ekologik va landshaft tadqiqotlari va iqtisodiy faoliyatning ayrim turlari (suv olish, suv transporti);

- qishloq xo'jaligi bog'lari - an'anaviy qishloq xo'jaligi faoliyati va ularni sayyohlarga namoyish etish uchun mo'ljallangan maxsus joylar.

Sayyohlik maqsadida maxsus yaratilgan bog'lar orasida tematik bog'lar ham bor. Ulardan eng mashhurlari: "Disney dunyosi", "Dengiz dunyosi", "Futuroskop", "Disney Land", "Bush bog'i" va boshqalar So'nggi-yillarda tarixiy-etnografik bog'lar va qishloqlar ayniqsa mashhur bo'lib ketdi. Ushbu turdagi tematik parklarda ayrim xalqlarning hayoti va kundalik hayotining o'ziga xos xususiyati yoki muayyan tarixiy davrlarga xos hayot surati takrorlanadi.

Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqining (XTMQI) so'nggi tasnifida qo'riqlanadigan hududlarning oltita toifasi va ikkita kichik toifalari aniqlandi:

Ia. *Strict Nature Reserve* – Qat'iy tartibli qo'riqxona (tabiatni tegmagan maydon) - to'liq muhofaza qilish.

Ib. *Wilderness Area* - asosan yovvoyi tabiatni muhofaza qilish uchun qo'riqlanadigan hudud.

II. *National Park* – Milliy park - turizm bilan birlashtirilgan ekotizimni muhofaza qilish.

III. *Natural Monument* – Tabiiy yodgorlik - tabiiy diqqatga sazovor joylarni muhofaza qilish.

IV. *Habitat/Species Management Area* – Zakaznik - faol boshqarish orqali yashash joylari va turlarini saqlash.

V. *Protected Landscape/Seascape* – Himoyalangan quruqlik va dengiz manzaralari - quruqlik va dengiz manzarasini saqlash va dam olish.

VI. *Managed Resource Protected Area* – Boshqariladigan resurslarga ega bo'lgan muhofaza qilinadigan hududlar - ekotizimlardan tejamkorlik bilan foydalanish.

Ushbu tasnif qo'riqlanadigan hududlarning global tizimini tavsiflash uchun ishlatiladi. U bilan tanishayotganda, har bir muhofaza etiladigan hududlarning har bir toifasi tomonidan bajariladigan funksiyalardagi sezilarli farqni yodda tutish kerak.

Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu funksiyalar orasida amaliy jihatlar muhim o'rin tutadi: turizm va dam olish, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish xizmatlarini saqlash.

Shuni ta'kidlash kerakki, turli toifadagi qo'riqlanadigan hududlarni mintaqalar bo'yicha taqsimlashda katta tengsizlik mavjud. Yovvoyi tabiatni boshqarish bo'yicha uzoq-yillik tarixga ega bo'lgan mintaqalarda (Shimoliy Amerika, Janubiy Amerika, Afrikaning ayrim mintaqalari) milliy bog'lar ustunlik qiladi. Boshqa mintaqalarda, QTX tasniflash ierarxiyasida "pastroq" bo'lgan obyektlar mavjud.

Dunyoda umumiy maydoni 18,8 million km kv. bo'lgan 102 ta qo'riqlanadigan hudud mavjud. Quruqlikda 17,1 million km kv yoki butun yer yuzining 11,5% himoyalangan qismi. Dengiz bilan muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar 1,7 million km kvni yoki dengizlar va okeanlar yuzasining 0,5 foizini egallaydi.

Turli toifadagi QTX turli funksiyalarni bajaradi: ilmiy tadqiqotlar, yovvoyi tabiatni muhofaza qilish, turlarni va genetik xilma-xillikni saqlash, ekologik xizmatlarni ko'rsatish, o'ziga xos tabiiy - madaniy xususiyatlarni muhofaza qilish, turizm va dam olish, ta'lim, tabiiy resurslardan barqaror foydalanish, an'anaviy saqlash va madaniy muhit.

Himoyalangan hududlarning deyarli barcha toifalarida hukmronlik qiladigan turlarni va genetik xilma-xillikni himoya qilish funksiyasi universal deb hisoblanishi mumkin. I, II va III toifalar uchun ekologik xizmatlarni qo'llab-quvvatlash qat'iy majburiydir. Himoyalangan hududlarning to'rtta shakli (I, II, III, V va VI) tabiiy resurslardan mahalliy aholi manfaatlariga uchun barqaror foydalanishga e'tibor berishlari kerak. Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish beshinchi toifadagi obyektlarga, ya'ni qo'riqlanadigan quruqlik va dengiz landshaftlariga berilmaydi.

9.2. Qo'riqxonalar va milliy bog'larda ekologik turizmni rivojlantirish xususiyatlari

Tabiatni oqilona boshqarish tabiatni muhofaza qilish zonalarida ekologik turizm faoliyatini tashkil etish va o'tkazish uchun eng muhim shartlardan biridir. Tabiatni asrashga o'zaro bog'liq bo'lgan kamida ikkita shart yordam beradi: a) ekologik turizm tadbirlarini vakolatli tashkil etish va o'tkazish - park ma'muriyati tomonidan bajariladigan vazifa; b) turistlar tomonidan muayyan xatti-harakatlar normalari va qoidalariga rioya qilish.

Hududning rekreatsion salohiyati me'yorlariga rioya qilish turistik faoliyat barqarorligining muhim shartlaridan biridir.

Hududning rekreatsion salohiyati - bu hududni mavjudligini

inobatga olgan holda, ma'lum darajada digressiya (degradatsiya) bosqichiga olib borishi mumkin bo'lgan hududning barcha hududlarining umumiy rekreatsion yuki. Dam olish yuki - bu butun vegetatsiya davrida bir gektar hududga to'g'ri keladigan sayyohlar soni.

Dam olishning o'rmon ekotizimlariga salbiy ta'siri quyidagi yo'nalishlarda tasniflanadi:

- yo'lda dam olish - yo'llar, binolar, sport inshootlari va boshqalarni qurish uchun qo'riqlanadigan hududni olib qo'yish;

- konda dam olish - qo'ziqorin va rezavorlar, gullar, dorivor o'simliklarni yig'ish, ov qilish, baliq ovlash va hk.;

-lagerda dam olish - chodirlar qurish, o't yoqish, o'tin tayyorlash, yer qoplamini oyoq osti qilish;

- transportda dam olish - transport vositalarining harakati. Transportda dam olishning salbiy oqibatlarini bu substratni zichlashi, havo va tuproqning chiqindi gazlar, yoqilg'i-moylash materiallari va boshqalar bilan ifloslanishi;

Yo'lsiz dam olish - ko'plab sayyohlarning yo'llarni chetlab o'tishi. Dam olishning bu turi tuproqning gumus qatlamini zichlashishiga, uning tabiiy g'ovakligini buzilishiga, o't qoplamining yo'q qilinishiga, o'sib chiqishiga, o'sishiga va boshqalarga olib keladi, bu esa oxir-oqibat tabiiy ekotizimlar sifatining yomonlashuviga olib keladi.

O'rmon maydonlarining rekreatsion degradatsiyalash bosqichlari ilmiy adabiyotlarda batafsil o'rganilgan va tavsiflangan.

Birinchi bosqich - buzilmagan, botqoqli, ushbu turdagi o'rmonga xos o'simliklarning to'liq to'plami va turli yoshdagi ko'p sonli o'simliklar bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi bosqich - yo'llar paydo bo'ladi, ularning umumiy maydoni hududning 5 foizidan ko'pini egallamaydi va chekka o'simlik turlari o'rmon soyaboni ostiga kira boshlaydi.

Uchinchi bosqich - ta'sir etilgan hududlar 10-15 foizigacha maydonni egallaydi. Soyabonning ingichkalashi (o'rmonning toj

qismi) qayd etiladi, bu yorug'likning ko'payishiga va o'rmonda o'tloq va hatto begona o'tlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

To'rtinchi bosqich - o'rmon ekotizimi - bu yo'llar bilan chegaralangan o'simtalar va o'simliklar o'simtalarining (alohida guruhlari) almashinuvi. Ushbu bosqichda "nokaut qilingan" hududlar 15-2% dan ko'prog'ini egallaydi.

Beshinchi bosqich - "nokaut qilingan" maydon hududning 60-100% gacha ko'payadi. Hududda saqlanib qolgan barcha yotuk daraxtlar mexanik shikastlangan, ularning katta qismida tildizlar yalang'och va yuzaga chiqib turadi.

Dunyoning bir qator muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida dam olishning salbiy oqibatlari uni tartibga solish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish zarurligini keltirib chiqardi.

1992-yilda Jahon sayyohlik tashkiloti YUNEP bilan birgalikda "Turizm va atrof-muhit" mavzusida nashrlarni tayyorlash va nashr etishni boshladi. Ushbu turkumning birinchi nashri: "Turizm maqsadida milliy bog'larni va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni rivojlantirish" mavzusidagi ko'rsatmalar edi. Nashrning asosiy g'oyasi shundan iborat edi: milliy bog'da turizm bilan bog'liq tadbirlar o'zini o'zi moliyalashtirish vositasi va shuning uchun tabiatni muhofaza qilish vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, bu faqat turizmni rivojlantirish turi va darajasi to'g'ri tanlangan taqdirda, ushbu faoliyatni boshqarish o'rnatilsa va, ayniqsa, tegishli hududning "imkoniyatlari" kuzatilsa, mumkin bo'ladi.

Milliy bog'larning tashish hajmi asosan tabiiy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Ular orasida:- turistik tashriflar uchun mo'ljallangan hudud va maydonning umumiy hajmi;

- tabiiy ekotizimlarning mo'rtligi;
- mavsumiy omilni hisobga olgan holda yovvoyi hayvonlarning soni, xilma-xilligi va hududda tarqalishi;
- relyef va boshqalar (tepalik va serhosil yerlar tashrif buyuruvchilarni ruhlantiradi);
- maxsus hayvonlar turlarining odamlarning mavjudligiga

sezgirli (Ugandada gorillani kuzatish loyihasini sinovdan o'tkazishda maksimal chegara o'rnatildi - kunlik bir gorilla podasiga 4 kuzatuvchi).

Parkning imkoniyatlarini oshirishda sayyohlarni butun hududga kengroq yo'naltirish maqsadida yo'llarni maxsus rejalashtirishga yordam berishi mumkin.

Jahon savdo tashkilotining tavsiyasiga binoan sayyohlik faoliyati bilan tanishtirish rejasiga quyidagilar kiradi:

Boshqarishni rejalashtirish

1. Mahalliy resurslar, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, bog'ga tashrif buyuruvchilar haqida ma'lumot to'plash va tahlil qilish.

2. Statistika quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga olishi kerak:

- tashrif buyuruvchilarni ro'yxatdan o'tkazish va foydalaniladigan transport turlari to'g'risidagi ma'lumotlar;

- afzal mashg'ulotlar (hayvonlarni tomosha qilish, yurish, ta'lim, piknik, baliq ovlash va hk);

- hududdan foydalanish muddatlari (uning rekreatsion ortiqcha yuklanishini oldini olish maqsadida);

- sayyohlar keladigan mamlakatlarni ro'yxatdan o'tkazish (xodimlarni tegishli tilga o'rgatish maqsadida);

- tashrif buyuruvchilarning qolish muddati;

- sayohatchilarning qoniqish darajasi va bog' faoliyatini yaxshilash bo'yicha takliflar.

2. Resurslardan foydalanishdagi ziddiyatlarni aniqlash.

Turizm va mahalliy aholining hayotini ta'minlash uchun resurslardan foydalanishda ziddiyatlar mavjudligini oldindan ko'rib chiqish zarur. Istirohat bog'i rahbariyati resurslardan foydalanishni muvofiqlashtirish mexanizmlarini yaratishi va iloji boricha turizmni rivojlantirishni mahalliy madaniyat bilan birlashtirishi kerak.

Maqsadlarni aniqlash. Maqsadlar aniq shakllantirilishi, subyektiv qarorlardan qochish uchun ko'plab manfaatdor tomonlar tomonidan muhokama qilinishi kerak. Bunday holda, quyidagilarni ko'rib chiqish kerak:

-naf oluvchilar, shu jumladan mahalliy aholi, xorijiy investorlar, sayyohlik agentliklari va boshqalar. Turizmni rivojlantirish turi va umuman hudud mo'ljallangan imtiyozlarni oluvchilarga qarab sezilarli darajada farq qiladi, bu esa o'z navbatida turistik resursga bog'liq bo'ladi;

qaramlik - turistlar oqimi kafolatlanmaganligi va turli xil omillarga bog'liqligini hisobga olib, ma'lum bir mintaqa turizmga qanchalik bog'liq bo'lishi kerakligi. Turizmda mahalliy ishtirokning roli qanday bo'ladi;

Miqyos - rivojlanish rejasini turizmning keyingi o'sishini cheklash kerak bo'lgan darajada shakllantirish va bunga erishish yo'llari.

3. Turizmni mintaqaviy kontekstga kiritish. Barcha milliy bog'lar mintaqa uchun yerdan foydalanishning umumiy rejasiga kiritilishi kerak. Shu bilan birga, parkda turizm infratuzilmasini rivojlantirish rejalari mahalliy va mintaqaviy darajada yerdan foydalanish rejalariga mos kelishi kerak. Turizm sohasini kengaytirish rejalashtirilayotgan joyda, davlat e'timotlarini mutanosib ravishda kengaytirishni ko'zda tutish kerak, bu esa har xil turdagi muassasalar o'rtasida hamkorlikni talab qiladi.

4. Turizmni boshqarish rejasini tayyorlash milliy parkning umumiy strategiyasiga mos kelishi kerak. Boshqaruv rejasida inshootlarning uslubi va joylashishi, chiqindi suvlarni tozalash va axlat yig'ish, ochiq joylarni saqlash va boshqalarni hisobga olgan holda qurilish me'yorlari belgilanishi kerak. Boshqaruv rejasi, albatta, turizm va mahalliy hamjamiyat o'rtasidagi resurs ziddiyatlarini hal qilishga qaratilgan talablarni o'z ichiga olishi kerak.

5. Tavsiya etilgan qurilish tartibi. Sayyohlik inshootlarini qurish paytida kuzatilishi kerak bo'lgan asosiy qoida bu atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan qurilish usullari va qurilish materiallaridan foydalanishdir. Sayyohlik obyektlarini qurish paytida park rahbariyati hududni ifloslanishining asosiy

manbalarini ta'minlashi kerak, ularning hajmi sayyohlar oqimining ko'payishi bilan ortadi: kanalizatsiya chiqindilari, qattiq maishiy chiqindilar, pestitsidlar, shovqin bilan ifloslanish va boshqalar.

6. Milliy parkda turizm rivojining doimiy monitoringini olib borish. Milliy parkdagi turistik infratuzilmaning har bir elementi quyidagi asosiy parametrlarni kuzatishning izchil tizimiga ega bo'lishi kerak: tabiiy muhitga ta'sir; resurs ziddiyatlarini hal qilish; bosh rejani amalga oshirish; mintaqaviy hamkorlik; suv ta'minoti; qurilish sifati va boshqalar. Parametrlarning har birini nazorat qilish uchun Milliy bog'ning direksiyasi aniq harakatlar, hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish rejasi va jadvalini ishlab chiqishi kerak.

7. Hududni rayonlashtirish. Xalqaro me'yorlarga ko'ra, rayonlashtirish hududiy resurslarni boshqarishni soddalashtiruvchi vosita hisoblanadi. Har bir muhofaza etiladigan tabiiy hudud uchun tavsiya etilgan zonalar ushbu hududni yaratish maqsadlariga mos kelishi kerak. Asosiy qoidalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

tashrif buyuruvchilarga ruxsat berilmagan qat'iy xavfsizlik "panohi" zonalari;

faqat piyodalarga ruxsat berilgan yovvoyi tabiat zonalari;

turistik zonalar, bu yerda sayyohlar turli xil qabul qilinadigan transport turlari bilan kutib olinadi;

binolar to'plangan zonalarini qurish. Sayohatchixonalar, restoranlar va do'konlar odamlarning qo'riqlanadigan hududga ta'sirini kamaytirish uchun imkon qadar bog'dan tashqarida joylashgan bo'lishi kerak.

8. Parkning turistik infratuzilmasini yaratish. Obyektlar va inshootlar qurilishi parkdagi turizmni rivojlantirish muvaffaqiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan maxsus faoliyat sohasidir. Xalqaro tavsiyalar qator qoidalarni o'z ichiga oladi, ularga rioya qilish ham tabiatni muhofaza qilishga, ham dam olish qulayligini oshirishga yordam beradi:

1 Tuzilmalar imkon qadar tabiiy ekotizimni buzishi kerak.

2 Tuzilmalar iloji boricha ko'zga tashlanmaydigan bo'lishi kerak, atrofdagi tabiatda hukmronlik qilmasligi kerak. Imkoniyat bo'lsa, inshootlar mahalliy materiallardan qurilishi kerak: tosh, yog'och, bambuk, loy g'isht va boshqalar. Asbest, shlak bloklari va boshqalar kabi begona materiallardan foydalanilmasligi kerak, binolar mahalliy uslubga mos bo'lishi va ularning atroflari bilan hamalol aralashishi kerak. Mumkin bo'lgan joylarda binolarni tabiiy jarlik yoki daraxtlar bilan qoplash kerak.

3 Sayyohlar uchun turar-joy binolari kamtarin, ammo qulay, toza, ammo hech kimga tahdidsiz bo'lishi kerak. Bu odatiy turizmga nisbatan ekoturizmga yana bir afzallik beradi: ekoturizm markazida bitta xonani jihozlash qiymati taxminan 4-5 baravar arzon. Ekoturist tosh o'rmondan, zamonaviy shahar hayotining hashamati va qulayligidan uzoqda tabiat va mahalliy madaniyat bilan muloqot qilishdan zavq olish uchun tabiatning ekotik burchagiga keladi.

4 Ekoturizm markazlarining me'moriy dasturida boshqariladigan joylar va kulbalar, tabiatning o'zi boshqaradigan yo'llari, habardorlik markazlari, kuzatuv minoralari va boshpanalari, tegishli, ammo kamtar turar joylar, ovqatlanish joylari, axlatxonalar va boshqalar bo'lishi kerak.

5 Sayyohlik obyektlari park boshqarmasi va ustaxonalari ma'muriy binolari hududidan alohida joylashtirilishi kerak. Bir guruh binolarga eng yaxshi xizmat bir tomondan avtoturargohga ega aylanma yo'l orqali amalga oshiriladi.

6 Parkdagi yo'llar va yo'llar ko'zga tashlanmaydigan bo'lishi kerak iloji boricha ularni bo'shliqlar bo'ylab, daraxtlar, tepaliklar va landshaftning boshqa elementlari oralig'ida yotqizish kerak. Yo'llar hududning konturlariga mos kelishi kerak va to'g'ridan-to'g'ri yotqizilmasligi kerak, lekin eroziyani minimallashtiradigan tarzda, ya'ni ular kichik nishab va yaxshi drenajga ega bo'lishi kerak.

Garchi sayohatchilarni hayvonlarni kuzatadigan joylarga

olib borish uchun yo'llar yotqizilgan bo'lsa ham, ular uyalar joylashadigan joylar kabi joylardan o'tmasligi kerak. Yo'llarda tezlikni cheklash uchun egiluvchan va "pog'onali" joylarni, maxsus avtoturargohlarni loyihalash kerak, shunda hayvonlarni kuzatish uchun boshqa mashinalarning harakatiga halaqit bermasdan chiqib ketishi mumkin edi.

Chekka hududlarda sayyohlar uchun bino va inshootlarni loyihalash va qurishda "ekologik texnologiyalar" dan foydalanishni rag'batlantirish kerak, masalan:

suvni isitish uchun va boshqa ehtiyojlar uchun quyosh energiyasidan foydalanadigan moslamani joylashtirish; yomg'ir suvlarini yig'ish va ulardan foydalanish;

chiqindilarni qayta ishlash;

konditsioner o'rniga tabiiy shamollatish orqali;

Bog'lar, "akvakultura" va boshqalarni yaratish orqali oziq-ovqat bilan o'zini o'zi ta'minlashning yuqori darajasini saqlab qolish.

Agar mablag' cheklangan bo'lsa, qurilish oddiy, ammo bambuk, somon va boshqa mahalliy materiallardan qurilgan lagerlardan boshlanishi kerak. Keyinchalik bu binolarni doimiy binolar bilan almashtirish mumkin.

Milliy parklar va qo'riqxonalar bufer zonalarini quyidagi sabablarga ko'ra barqaror turizmni rivojlantirishda asosiy rol o'ynashi mumkin:

1 Himoyalangan hududlar ekoturizm faoliyatini rejalashtirish, boshqarish va monitoringini o'z zimmasiga olishga qodir.

2 QTX ekologik ta'limda faol ishtirok etmoqda. Ekoturizm ekologik ta'limning samarali vositasi bo'lishi mumkin va keng jamoatchilik e'tiborini tabiatni muhofaza qilish masalalariga qaratishi va muhofaza etiladigan hududlarni jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini oshirishi mumkin.

3. Tabiat qo'riqxonalarini va milliy bog'lar tarmog'i inson faoliyati ta'sir qilmagan ko'plab noyob va eng ajoyib landshaftlar

va ekotizimlarni o'z ichiga oladi.

4. Milliy bog'larda ilmiy bo'limlar mavjud bo'lib, ularning funksiyalari tabiiy ekotizimlarning doimiy monitoringini o'z ichiga oladi. Bu chet ellik talabalar uchun ilmiy turizm va yozgi dala amaliyotini tashkil etish uchun qo'riqlanadigan hududlarning yuqori istiqbollarini belgilaydi.

5. Milliy bog'lar ular joylashgan hududlarning ijtimoiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynaydi. Ekologik ekskursiyalar va turistik tadbirlar ushbu jarayonda qo'riqlanadigan hududlarning rolini sezilarli darajada oshiradi.

6. Ekologik turizmni rivojlantirish orqali qo'riqlanadigan hududlar mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga katta hissa qo'shishi, mintaqaga xalqaro e'tibor va sarmoyalarni jalb qilishda yordam berishi va mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratishi mumkin.

Avvalo, qo'riqxonalariga sayyohlar oqimi cheklangan va qisqa tartibga solinishi kerak. Bu tashrif buyuruvchilarning maqbul to'lfalarini sinchkovlik bilan tanlashni nazarda tutadi (ko'plab qo'riqxonalar uchun ilmiy turizmni rivojlantirish eng tatqiqolli ko'rinadi). Turizmning ommaviy turlari o'rniga qo'riqxonalar uchun oz sonli guruhlar uchun uzoq, ixtisoslashgan (va qimmatroq) sayohatlar uyushtirilishi ma'qulroq ko'rinadi.

Ikkinchidan, ekoturizmni rivojlantirish uchun birinchi navbatda qo'riqxonalarining qo'riqlanadigan zonalaridan foydalanish kerak. Ekoturizm marshrutlarining aksariyati qo'riqxonalariga tutash hududlarda harakatlanishi va asosiy tabiiy diqqatga sazovor joylarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday holda, xadrlalar ushbu sohadagi ekoturizm dasturlarining tashkilotchilari sifatida (ya'ni, turoperatorlarning funksiyalarini qisman o'z zimmasiga olish), tashrif buyuruvchilarni o'z hohishlari va mahalliy aholi orasidan ko'rsatmalar va ilmiy maslahatchilar bilan ta'minlash, ekskursiyalarni tashkil etishni qo'llab quvvatlash, transport xizmatlari, esdalik sovg'alarini sotish va boshqalar orqali daromad olishlari mumkin.

Uchinchidan, agar to'g'ridan-to'g'ri qo'riqxonada ekologik sayyohlik marshrutlarini yaratish mumkin bo'lsa, chunki bu uni yaratish maqsadlariga zid kelmaydi va qo'riqxonada tomonidan ekologik ta'lim sohasida unga qo'yilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'ladi. Aholining qo'riqlanadigan hududida marshrutlarni shunday rejalashtirishni, ularning joylashuvi va foydalanish rejimini ta'minlash zarur, bu tabiiy komplekslarning xavfsizligini va ularning holatini nazorat qilishni ta'minlaydi.

To'rtinchidan, ekoturizmni rivojlantirish uchun qo'riqlanadigan hududda yangi sayohatchixonalar qurilishi talab qilinmaydi (garchi mavjud kordonlar va kulbalarni ba'zi yaxshilanishlari albatta foydali bo'ladi). Ekoturistlar uchun turar joy muhofaza qilinadigan hududlarda emas, balki atrofdagi aholi punktlarida tashkil etilishi kerak (sayohatchixonalar bo'lmagan taqdirda, sayyohlarning oilalarda qolishlari uchun sharoit yaratish mumkin). Ushbu tadbirlar ekoturizmning qo'riqlanadigan hududlarga salbiy ta'sirini minimallashtirishga imkon beradi.

Ekologik turizmning eng muhim tamoyillaridan biri bu uning saqlanib qolinadigan, odamlarning iqtisodiy faoliyati, tabiiy va madaniy komplekslari tomonidan vayron qilinmaganligiga qaratilganligidir. Jahon amaliyotida ekoturizmni rivojlantirishning ikkita asosiy modeli mavjud. Bu "avstraliyalik" model deb ataladi, bu yerda sayohatlar "cho'l" ga aylanadi va "G'arbiy Yevropa" modeli, bu yerda sayohat madaniy, ko'pincha qishloq landshaftida amalga oshiriladi (boshqa landshaftlar shunchaki yo'q yoki juda cheklangan). Biz birinchi model - yovvoyi tabiatga sayohat haqida to'xtalamiz.

Tabiat minimal antropogen yuki bo'lgan joylarda asl, tabiiy holatiga yaqin holatda saqlanib qolgan. Bular, birinchidan, odamlar uchun qiyin bo'lgan joylar (tog'li, tayga, rivojlangan aloqa tarmog'isiz, qiyin iqlim va geografik sharoitlarga ega va boshqalar). Ikkinchidan, bu odamlar sun'iy ravishda muhofaza

qilinadigan tabiiy hududlar bilan cheklangan hududlardir. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar (qo'riqxonalar) turli xil muhofaza qilinadigan holatga ega - davlat qo'riqxonalari, milliy bog'lar, tabiiy bog'lar, tabiat yodgorliklari, dendrologik bog'lar va botanika bog'lari, sog'lomlashtirish zonalari va kurortlari. Ushbu QTXlarning barchasi mamlakatning eng noyob landshaftini va biologik xilma-xilligini, tirik organizmlarning genofondini saqlab qolish, mos yozuvlar va noyob landshaftlarni saqlash, tabiiy resurslarni ko'paytirish, shuningdek, ilmiy talashlar olib borish, rekreatsiya rivojlanishiga ko'maklashishi, sayyohlik va ekologik ta'lim, inson muhitining sifatini yaxshilash va h.k. QTXda ekologik turizm faoliyatini rivojlantirish (tabiiy muhitni saqlab qolish bilan infratuzilmani rivojlantirish). Shu bilan birga, ekoturizm faoliyati milliy bog'lar (MB) chegaralaridagi barcha qo'riqlanadigan hududlarning eng katta taqqibollariga ega.

Milliy bog' – hududi (suv zonasi) tabiiy komplekslar va maxsus ekologik, tarixiy va estetik ahamiyatga ega bo'lgan obyektlarni o'z ichiga olgan va tabiatni muhofaza qilish, ta'lim, ilmiy va madaniy maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallangan ekologik ta'lim va tadqiqot muassasasidir. Shunday qilib, milliy bog'lar - bu tabiatni muhofaza qilish funksiyasi cheklangan iqtisodiy faoliyat bilan, ilmiy va ma'rifiy ekologik faoliyat bilan va eng muhimi, o'z hududlarida (suvlarida) turizmni rivojlantirishning majburiy funksiyasi bilan birlashtiriladigan davlat ko'p funksional muassasalaridir.

Milliy bog'larni yaratilish tarixining o'zi ularning faoliyati ikki tomonlama vazifani hal etishga qaratilganligidan dalolat beradi: birinchidan, noyob tabiiy hududlarni asl shaklida saqlab qolish; ikkinchidan, bu sof tabiatni odamlarga ko'rsatish. Shunday qilib, dunyodagi birinchi MB Yellowstone, 1872-yilda Missuri daryosining yuqori qismida, Rokki tog'larining qoq qismida, AQShning "Yovvoyi G'arbida" noyob tabiiy kompleks - geyzerlar vodiysi tashkil etilgan bo'lib, sayyohlarni saqlab qolish

va namoyish etish uchun. Birozdan keyin Kanadada, Meksikada, Argentina, Avstraliyada, Yangi Zelandiyada, Janubiy Afrikada, Indoneziyada va boshqa bir qator mamlakatlarda bog'lar tashkil etila boshlandi. Yevropada birinchi bog'lar 1909-yilda Shvetsiyada tashkil etilgan; hozirgi kunga kelib dunyoda 2 mingdan ortiq milliy bog' mavjud.

Milliy bog'ning himoyalangan maqomi ushbu hududning ekologik turizmni tashkil etish uchun zarur bo'lgan rekreatsion va ekologik-ta'lim salohiyatining mavjudligini ta'minlaydi. ***Har qanday obyektning (yoki hududning) turistik salohiyati*** ma'lum bir obyekt (hudud) bilan chegaralangan tabiiy va sun'iy jismlar va hodisalar majmuini, shuningdek, turistik mahsulotni shakllantirish va tegishli ekskursiyalar, dasturlarni amalga oshirish uchun mos bo'lgan sharoit, imkoniyat va vositalarni anglatadi. Shunga ko'ra, milliy bog'ning hududi, bir tomondan, saqlanib qolgan tabiiy landshaftlar, ekotizimlar, o'simliklarning alohida jamoalari, hayvonlar populyatsiyasi, qo'riqlanadigan o'simlik va hayvon turlari, alohida tabiiy yodgorliklar va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Boshqa tomondan, milliy bog'lar tashkilot sifatida ekologik turizm mahsulotini shakllantirish va amalga oshirish uchun eng yaxshi sharoit va vositalarni taqdim etadi (tabiiy obyektlarni namoyish qilish va ekologik ta'lim uchun). Milliy bog'da ekologik turizmni rivojlantirish uchun quyidagi sharoit va imkoniyatlar mavjud.

Sanitariya-epidemiologiya sharoitlari, xavfsizligi, qulayligi, turizm maqsadlariga muvofiqligi (botanika, zoologik va boshqalar) bo'yicha hududning qulayligi.

MB hududida turistik va boshqa iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning huquqiy normalariga rioya qilish, bu turizmning atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirishga yordam beradi va shu bilan turizmning resurs bazasidan barqaror foydalanishni kafolatlaydi.

Biologik, landshaft va madaniy-tarixiy xilma-xillikka

nibatdan milliy bog'larni yaxshi bilish qiziqarli ekoturizm (mahsulotlarini ishlab chiqarish, ekoturizmni samarali rejalashtirish va rivojlantirish uchun ishonchli asos bo'lib xizmat qiladi.

Milliy bog'lar turizmni rejalashtirish, turistik xizmatlar ta'riflash sohasida, shuningdek to'g'ridan-to'g'ri ekologik turni shakllantirish, targ'ib qilish va amalga oshirish bo'yicha faoliyat sohasida katta amaliy tajribaga ega.

Milliy bog'da turistik va ekologik dasturlarni amalga oshirish uchun quyidagi vositalar mavjud.

1. Ekologik turizmni tashkil etish uchun yetarli infratuzilma (sayyohatchixonalar, kulbalar, jihozlangan to'xtash joylari, kuzatuv maydonchalari, ekologik yo'llar va boshqalar bilan belgilangan turistik marshrutlar).

2. Atrof muhitga minimal salbiy ta'sirni ta'minlaydigan transport.

3. Ilm-fan, tabiatni muhofaza qilish va ekologik ta'lim sohasida yuqori malakali mutaxassislar shtati; ularning bilimlari va tajribalari, shubhasiz, talabga javob beradi (ekologik qo'llanma xizmatlari).

4. Turli xil axborot va reklama materiallari. Aynan MBlar ichki va xalqaro turizm bozorlarida ishlaydigan turoperatorlar tomonidan ma'lum ahamiyatga ega bo'lgan hududning noyob obyektlari va unda kuzatilgan tabiiy hodisalar to'g'risida ma'lumot olish imkoniyatiga ega.

5. Teglshli sayyohlik jihozlari va ovqatlanish (organik, mahalliy mahsulotlar).

Ma'lum bir hududda sayyohlik faoliyatining kengayishi uning tabiiy va madaniy o'ziga xosligini saqlab qolishi lozimligidan xabardor bo'lish kerak. Bunday holda, bu ko'p qirrali ekologik institut sifatida milliy bog'larning sanab o'tilgan takomiyatlari bo'lib, uning hududida rekreatsion turistik yukni qat'iy tartibga solish, shu jumladan ommaviy turizmni tashkil etish, tabiiy va madaniy majmualarga yo'l qo'yiladigan ta'sir

ko'rsatishi mumkin. Turistik tashkilotlar va milliy bog'lar o'rtasidagi hamkorlik o'zaro manfaatli bo'lishi kerak. Turizmga muhofaza qilinadigan hududlar va muhofaza qilinadigan hududlarga turizm beradigan daromad va reklama kerak. Ammo, shu bilan birga, jiddiy salbiy oqibatlariga yo'l qo'ymaslik uchun muhofaza etiladigan hududlar va turizmni to'g'ri boshqarish kerak.

9.3. Ekologik turizm infratuzilmasi elementlari

Rivojlangan infratuzilma har qanday hududda ekologik turizmni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega va ekologik turizmni rivojlantirish infratuzilmani rivojlantirishga imkon beradi, aholining turmush darajasini yaxshilaydi va atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirishga yordam beradi. Bu ekologik turizmning mohiyati va vazifalari.

Ekoturizm uchun infratuzilmani yaratishda, tabiiy muhit barqarorligini saqlashga alohida e'tibor berilishi kerak. Bu har qanday yashash muhitining infratuzilmasini yaratishda eng qiyin vazifadir. Muammolarni hal qilish uchun hududning tabiiy xususiyatlari, gidrorejimi va uning antropogen o'zgarishi darajasini hisobga olish, bioxilma-xillik dinamikasini kuzatish zarur. Kommunikatsiyalarni yotqizishda, yo'llarni qurishda, tozalash joylarida, to'xtash joylarida jihozlardan tejamkorlik bilan foydalanishga harakat qilinishi kerak. Qurilish loyihasini ishlab chiqish bosqichida, iloji bo'lsa tabiiy ekotizimni buzmasdan, yangi binolarni atrofdagi landshaftga uyg'unlashtirish uchun bino maydonining xususiyatlarini o'rganish kerak.

Ko'pgina muhofaza etiladigan tabiiy hududlar aholi punktlaridan uzoqda joylashgan bo'lib, ekologik turizmni rivojlantirish transport uchun yaxshi qulaylikni talab qiladi. Sayyohlarni ob-havo ofatlaridan himoya qilish va ularni tungi dam olish bilan ta'minlash ham birdek muhimdir. Shu sababli, ekologik turizm infratuzilmasini rivojlantirish, avvalambor, yo'l

va yo'llar tarmog'ini yotqizishni va turar joy binolarini qurishni
hazarda tutadi.

Muhandislik inshootlari tabiiy ravishda ekotizimni
huzmasligi kerak. Qashshoq uchastkalarining joylashuvi misolida
yo'llarni oqimlarni to'sib qo'yish, natijada tepaliklar eroziyasi
yoki yovvoyi tabiatni sug'orish teshiklaridan xalos etuvchi
inshootlar yoki tabiiy suv havzalarini ifloslantiradigan
chiqindilarni olib tashlash mumkin.

Yo'llar ko'zga tashlanmaydigan bo'lishi kerak, hududning
kamturligiga mos kelishi va uni to'g'ridan-to'g'ri kesib o'tmasligi
kerak. Shuning uchun ular bo'shliqlarga, daraxtlar, tepaliklar va
landshaftning boshqa elementlari orasida yotqizilishi kerak.
Yo'llarning loyihalari tuproq eroziyasini minimallashtirish uchun
kichik nishab va yetarli drenajni o'z ichiga olishi kerak.

Hayvonlarni diqqat bilan kuzatadigan joylarga tashrif
buyuruvchilarni olib kelish uchun asfaltlangan yo'llar ular
ustidan o'tadigan joylardan (masalan, tuz yalashi uchun joylar) yoki
suv qushlarining uya joylaridan o'tmasligi kerak. Burilishlar yoki
"bo'suqlar" yo'l tezligini cheklash uchun mo'ljallangan bo'lishi
kerak. Irgi chiziqlar yovvoyi tabiatga kirish uchun ham yaxshi.
Yo'llar yetarlicha keng bo'lishi yoki maxsus to'xtash joylari
bo'lishi kerak, shunda siz boshqa transport vositalarining
harakatiga aralashmasdan hayvonlarni kuzatishingiz mumkin.

Tuzilmalar atrofdagi tabiatda hukmronlik qilmasligi va
tabiiy narsalardan chalg'itmasligi kerak. Qurilish materiallari
shunda toshlar, daraxtlar, bambuk, xom g'isht va boshqalarni
ishlatish maqsadga muvofiqdir. Ushbu ekotizimga begona
materiallar (asbest qoplamasi, shlakli bloklar va boshqalar),
shundaydek yorqin bo'yoqlardan foydalanmaslik kerak. Binolar
mahalliy uslubga mos kelishi va atrof-muhit bilan bema'lol
aralashishi kerak. Tabiiy jarliklar yoki daraxtlar guruhlari bilan
qoplanishi ma'qul.

Tepalik ustiga qurilgan sayohatchixona deyarli hamma
joylardan ko'rinib turadi. Ufq ostida joylashgan, tinchlantiruvchi

ranglarga bo'yalgan bir qavatli sayohatchixona binosi unchalik ko'zga tashlanmaydi. Bunday me'moriy yechimning ajoyib namunasi - Keniyaning Masai Mara qo'riqxonasidagi Serena Lodge sayohatchixonasi. Mahalliy materiallar va me'morchilik shakllaridan oqilona foydalanishning, shuningdek atrofdagi landshaft bilan uyg'unlikning yana bir misoli - Belizdagi milliy bog'da joylashgan Chan Chin Lodge.

Binolarni maqsadga muvofiqligi prinsipi asosida joylashtirish kerak. Turistik obyektlar ma'muriy binolar va ustaxonalar maydonidan alohida joylashtirilishi kerak, aks holda ular bir-biriga halaqit beradi. Binolar guruhiga bir tomonida to'xtash joyi bo'lgan bir tomonlama aylanma yo'l xizmat ko'rsatsa yaxshi bo'ladi, chunki ikki tomonlama transportlar tutashuvni to'sib qo'yadi. Xuddi shu tarzda, axborot markazidagi eksponatlar va stendlar ketma-ket joylashtirilgan bo'lishi kerak, bu esa sayohatchilarni zaldan chiqishga bir tomonlama harakatlanishini ta'minlashdir.

Ekologik turizm uchun binolar va inshootlarni loyihalashtirish, arxitektura dizayni va qurilishida (ayniqsa, alohida joylarda) ekologik texnologiyalarni, shu jumladan energiya tejaydigan texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish zarur: suvni isitish uchun quyosh energiyasidan foydalanish va elektr energiyasini ishlab chiqarish, yomg'ir suvlarini yig'ish va ulardan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash (organik va noorganik, qattiq va suyuq), konditsionerlash o'rniga tabiiy shamollatish, bog'lar, fermer xo'jaliklari, akvakultura va boshqalarni yaratish orqali oziq-ovqat ta'minoti.

Ekoturizm markazlarining me'moriy tuzilishi tarkibiga xodimlar tomonidan boshqariladigan joylar, kulbalar, kichik sayohatchixonalar, ovqatlanish korxonalari, yo'llar, marinalar (kerak bo'lganda), tabiat yo'llari, turli xil transport vositalari, axborot markazlari, axborot taxtalari, obyektlarning belgilanishi, kuzatuv minoralari va boshpanalar kiritilishi kerak. Axlalni yo'q qilish joylari va boshqalar, shuningdek, qo'riqlanadigan hudud

ishchilari va olimlari uchun mo'ljallangan uylar va inshootlar.

Ekoturistlarning turar joylari kamtarin, ammo qulay bo'lishi kerak. Bu odatiy turizmga nisbatan ekoturizmga yana bir afzallik beradi: ekoturizm markazida bitta xonani jihozlash qiymati taxminan 4-5 baravar past. Ekoturist tosh o'rmonlardan, hashamatli va zamonaviy shahar hayotining qulayligidan uzoqda tabiat va mahalliy madaniyat bilan muloqotdan bahramand bo'lish uchun tabiatning ekzotik burchagiga keladi.

Bundan tashqari, muhofaza qilinadigan hududlarning ma'lum bir qismini tashkil etish maqsadga muvofiqligini baholashda quyidagilarni yodda tutish kerak:

- muhofaza etiladigan tabiiy hududlar chegaralarida, shuningdek alohida hududlarda inson tomonidan yaratilgan obyektlar va atrofdagi tabiat obyektlari o'rtasidagi munosabatlar saqlanib qolishi kerak. Ushbu munosabatlar tizimidan keraksiz elementlarni chiqarib tashlash kerak. Ba'zi hollarda sayyohlar uchun tabiiy obyektlar va inshootlar perimetri bo'ylab joylashgan bo'lishi kerak;

- muhofaza etiladigan hududlarni loyihalash odamning tekentatsion ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shu bilan birga, xavfsizlik va qulaylikni ta'minlash shlohihasig ustuvor ahamiyatga ega;

- muhofaza etiladigan hududlarni loyihalashtirishda mavjud tabiiy resurslarning o'zi ma'lum cheklovlar qo'yadi. Muhofaza qilinadigan hudud loyihagini texnik-iqtisodiy asoslash luroqchida hududning ekologik salohiyatini va undan foydalanishning mumkin bo'lgan ssenariylarini (optimistik, realistik, pessimistik) aniqlash zarur;

- ba'zi hollarda, sayyohlik obyektidan foydalanishga cheklavlar allaqachon loyiha hujjatlarida aks ettirilgan bo'lishi kerak. Odatda bu sayyohlik oqimlarini tartibga solish, ham tashrif buyurish soni, ham vaqti, masalan, hayvonlarni faqat kunduzi buyurish;

- qo'riqlanadigan hududlarni joylashtirish shakli uning

mazmuniga mos kelishi va landshaft arxitekturasi tamoyillariga zid bo'lmazligi kerak;

- mumkin bo'lgan taqdirda yil davomida foydalanish uchun imkoniyatlar loyihalashtirilishi kerak;

- rejalashtirishda ekoturizm maydonlarini tashkil etishning uzoq muddatli oqibatlari, masalan, talabning o'zgarishi, hayvonlar sonining kamayishi va boshqalar hisobga olinishi kerak.

Yong'in xavfsizligi ekologik infratuzilmaning muhim talabidir. Yong'in xavfsizligi bo'yicha umumiy talablardan tashqari, ta'lim va tarbiyaviy jihatlarni ham hisobga olish kerak. Yong'in qalqonlari o'rnatilgan joylarda o'rmon yong'inlarining sabablarini tushuntirib beradigan va tabiatdagi yong'inga ehtiyotkorlik bilan qarashga chaqiradigan stendlar qo'yish kerak. Chekish joylari juda estetik ko'rinadigan va binolar majmuasi uslubiga organik ravishda mos keladigan qum idishlari bilan jihozlangan bo'lishi kerak.

Mustaqil ravishda tashrif buyurish uchun baland binolar, gazebolar, platformalar, daraxtlar ustida joylashgan parrandachilar kabinalari ularni to'g'ri ishlatishning vizual jadvallari, kerak bo'lganda xavfsizlik uskunalari bilan ta'minlanishi va texnik xodimlar tomonidan muntazam ravishda tekshirilishi kerak. Nozik narsalar, singan qismlar o'z vaqtida ta'mirlanishi kerak.

Ekologik yo'llar ekologik turizm markazlarining ajralmas qismidir va turli mezonlarga ko'ra, birinchi navbatda marshrut uzunligi yoki davomiyligi bo'yicha tasniflanadi. Eng qulay 4-5 km uzunlikda bo'lib, sayohatchilar 2-3 soat ichida bosib o'tishadi. Ekologik yo'llar relyef va vazifalarning xususiyatlariga asoslanib yotqizilgan yo'llar dumaloq va radial bo'lishi mumkin.

Yo'llar ularni o'tish qiyinligiga qarab tasniflanishi kerak. Yoshi va o'rta yoshdagi odamlarga qaraganda keksa odamlar uchun yo'llar qisqa va yurish osonroq bo'lishi kerak. Bolalar marshrutlari zerikarli bo'lishi shart emas va ko'plab dam olish va

niyin maydonlarini o'z ichiga oladi. Biroq, ko'pincha bir xil peylandan foydalanish mumkin, faqat ritm va sayohat vaqtini o'zgartirish mumkin. So'qmoqni ma'lumot bilan to'ldirib, barcha turist toifalariga e'tibor qaratish kerak yoki agar "o'rtacha sayohatchi" uchun bunday imkoniyat bo'lmasa.

Ekotreyllarning ko'plab tasniflari mavjud, masalan, o'tish usuliga ko'ra. Aksariyat ekologik yo'llar yuruvchilar uchun, ba'zan velosipedchilar uchun mo'ljallangan. Agar suv mavjud bo'lsa, suv sayohatlari uchun yo'llar, qishda chang'ichilar yoki ildar uchun chanalar, shuningdek otlarni tashish va otda yurish uchun yo'llar yaratilishi mumkin. Marshrutda har xil harakat usullari bir-birini almashtirishi mumkin.

Ekologik yo'llarda mototsikllardan, kvadrotsikllardan va qor mototsikllaridan foydalanish tavsiya etilmaydi, chunki bu haddan tashqari antropogen yukni hosil qiladi, ayniqsa atrof-muhitni ifloslantiradigan va hayvonlar va qushlarni havotirga soladigan chiqindi gazlar, shovqin bo'lishi.

Ekologik marshrutlar turli xil vazifalarni bajarishi mumkin, ular kognitiv-turistik, bilim-yurish va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Yurish vazifalari uchun kognitiv jihatdan hal qiluvchi dam olish bunlari odatda o'rtacha 4-8 km uzunlikka ega. Bir guruh sayohatchilar, qoida tariqasida, malakali gid-yo'riqchining hamrohligida bo'lishadi yoki tashrif buyuruvchilar marshrutni o'z o'ziga o'tib, mustaqil ravishda marshrut va yo'riqnomani o'qiydilar. Iloji bo'lsa, yolg'iz sayohatchilar guruhlarga birlashadilar va ular butun marshrut bo'ylab yurib, tabiat, tarixiy va madaniy yodgorliklar bilan tanishadilar. Bunday marshrutlarda tabiiy muhit va odamlar o'rtasidagi munosabatlar, kognitiv faoliyatning tabiatga ta'siri masalalari ko'tariladi, tashrif buyuruvchilar uni himoya qilish uchun qanday choralar ko'rayotganligi to'g'risida tasavvurga ega bo'ladilar. Bunday sayohatning kognitiv jihati ekologik ta'lim va tarbiya uchun nihoyatda muhimdir.

Ta'lim va sayyohlik yo'llarining uzunligi o'rtacha bir necha

o'ndan bir necha yuz kilometrgacha. Ushbu turdagi yo'llar ko'pincha qo'riqxonalarining qo'riqlanadigan zonalarida yoki milliy bog'larning turizm zonasida yotqiziladi.

Safarning davomiyligi bir necha kun bo'lishi mumkin va malakali yo'riqchining yoki milliy bog' xodimining borligini talab qiladi. Bunday tur boshlanishidan oldin sayyohlar guruhlar nafaqat bukletlar bilan ta'minlanadi, balki marshrutni boshlashdan oldin maxsus ko'rsatmalardan ham o'tadilar. Bunday yo'riqnomaning asosiy tarkibiy qismlari tabiatdagi sayyohlar uchun xavfsizlik choralari va o'zini tutish qoidalari.

Ekologik o'quv yo'llari bu ekologik ta'lim uchun maxsus yo'llardir. Ularning uzunligi kamdan-kam hollarda ikki kilometrdan oshadi, chunki o'quv safari uch soatdan oshmasligi kerak deb hisoblashadi. Bunday yo'llar asosan maktab o'quvchilari, litseyilar, turli oliy o'quv yurtlari talabalari, shu jumladan pedagogik o'quv yurtlari uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga, ular har qanday sayohatchi uchun qulay (qiziqarli va tushunarli) bo'lishi kerak.

Ekologik yo'llardan tashqari, hayvonlar va qushlarni kuzatish uchun kabinalar moslamasi ham istiqbolli hisoblanadi. Dunyo bo'ylab ko'plab milliy bog'larda turli xil yechimlar mavjud. Bunday kabinalarni tashkil qilishning asosiy prinsipi shundaki, ular hayvonlar va qushlar to'planadigan joylarda joylashgan bo'lishi, qulay va xavfsiz bo'lishi kerak. Qo'ng'ir ayiqlar va qushlarni kuzatish uchun turli xil inshootlar qurilishi kerakligi aniq.

Idishlar chivin to'rlari bilan jihozlangan bo'lishi kerak va ular hayvonlar va qushlar uchun ko'rinmas; tashqi bezak uchun sintetik materiallardan tayyorlangan armiya kamuflyaj tarmog'i juda mos keladi. Bu tabiiy materiallarga (novdalar, o'tlarga) qaraganda ancha bardoshli va ulardan foydalanish oson.

Uxlash va ovqatlanish joylari bilan kuzatuv kabinalarini yaratish tajribasi mavjud. Bunday ekologiya, shubhasiz, hayvonlar va qushlarning xilma-xilligi borasida sayyohlar uchun

har doim jozibali bo'ladi. Masalan, Keniyadagi Hilton sayohatchixonasi taniqli bo'lib, milliy bog'lardan birida joylashgan. Xonalar sun'iy suv ombori atrofidagi baland ustunlarda joylashgan bo'lib, unga Afrika savannasining barcha hayvonlari ichish uchun yig'iladi. Butun sayohatchixona majmuasi ustunlar ustida joylashgan va hayvonlarni har tomondan tomosha qilish mumkin.

Infratuzilmaning muhim jihati umumiy ovqatlanishdir. Ekologik uylarda mahalliy ishlab chiqaruvchilarning yangi mahsulotlaridan maksimal darajada foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ko'plab ekologlar mahallada joylashgan fermer so'jalildari, asalarichilik uylari, sharob saqlanadigan joylarga ekologik kursiyalar uyushtiradi, bu esa turar joy dasturini yanada qat'iqarli va boy bo'lishiga yordam beradi va mahalliy aholi uchun daromad keltirishga yordam beradi.

Ko'pgina ekologiya uylarida egalar sog'lom ovqatlanishning prinsipial pozitsiyasini egallaydilar va konservantlarni o'z ichiga olgan mahsulotlarni menyudan qat'iyan chiqarib tashlashdi. Oshxonada, oziq-ovqat qabul qilinadigan joylarda axborot standlarini joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Ba'zi mamlakatlarda ekologik jihatdan sog'lom oziq-ovqat tayyorlash bo'yicha mahorat darslari o'tkazilmoqda. Ichimlik suviga ehtiyohtkorlik bilan murojaat qilish kerak.

Ekologik infratuzilmaning muhim elementi tashrif markazidir. Markazga tashrif buyurish bir nechta murakkab muammolarni hal qilishi mumkin. Avvalo, bu ekologik turizmni, mahalliy aholi va to'g'ridan-to'g'ri o'zingizning faoliyatingizni targ'ib qilish va reklama qilish joyidir. Ko'rgazmali qurollarni, adabiyotlarni, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, esdalik va esdalik sovg'alarini tarqatish va sotish joyi. Tashrif markazida, agar sharoitlar bo'lsa, kafe, yodgorlik do'koni, ma'ruzalar zali, kutubxona va muzey bo'lishi yaxshi. Ekologiya hududida akvariumlar, terrariumlar, qushlar va hayvonlar joylashgan joylar doim ham mos kelavermaydi. Hayvonlarni saqlash - bu

jiddiy soha bo'lib, u maxsus o'qitilgan xodimlarni va katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Aks holda, agar "hayvonot bog'i" past ko'rsatkichga ega bo'lsa va hayvonlar qarovsiz bo'lsa, bu anti-reklama yaratadi, uning oqibatlarini oldindan aytib bo'lmaydi. Uy-joyda hayvonlarni bo'ysundirganingiz ma'qul, bu esa uyingiz jozibasini oshiradi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Maxsus muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar nima?
2. Jahon merosi ro'yxati: mezonlar, saytlar haqida nima bilasiz?
3. O'zbekistonning tabiiy diqqatga sazovor joylari: turlari?
4. Milliy bog' eng keng tarqalgan shakli muhofaza etiladigan hududlarni tashkil etish: funksional rayonlashtirish, landshaftni shakllantirish tamoyillari, milliy bog'larning turlari?
5. O'zbekistonning milliy bog'lari?
6. Dunyoning milliy bog'lari?
7. Ekologik ta'lim va turizm salohiyati?

10-bob. Ekoturizm bo'yicha sayohat

10.1. Turistik reytingning konsepsiyasi va tarkibiy qismlari

Turoperator xizmat ko'rsatuvchi provayderlar bilan shartnomaviy munosabatlar asosida va mavjud turistik talabga muvofiq turni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. U sayyohlik marshrutlarini ishlab chiqadi, sayyohlarga xizmat ko'rsatish dasturini tuzadi, sayohatlarni targ'ib qilish va sotish bo'yicha tadbirlar majmuini tashkil qiladi.

Ko'pgina hollarda turoperator turar joy xizmatlari, transport xizmatlari, umumiy ovqatlanish, ko'ngilochar tadbirlar va boshqalarni ulgurji xaridor sifatida ishlaydi. Natijada, u ushbu xizmatlar uchun individual, chakana narxlardan ancha past bo'lgan guruh stavkalariga ega. Shunday qilib, sayyohlar havaskor gastrol bilan shug'ullanishdan ko'ra, turoperatoridan tur sotib olish orqali muhim imtiyozlarga ega bo'lishlari mumkin. Turoperator xizmatlarni alohida sotishi mumkin. Bu xizmatlarning to'liq sotilishini ta'minlash zarur bo'lgan hollarda amalga oshiriladi, chunki tovarlardan farqli o'laroq, xizmatlarni saqlash mumkin emas. Shuning uchun, masalan, samolyot uchib ko'guncha, turoperator operatoridan sotib olingan barcha o'rindiqlar uchun chiptalarni sotishi kerak. Turoperatorlar faoliyati bo'yicha eng ko'p tashrif buyuriladigan yo'nalishlarga charter reyklarini o'z ichiga olgan sayyohlik sotadigan ommaviy bozor operatorlari turkumiga kiradi; ma'lum bir geografik hududda yoki bitta bozor segmentida ishlaydigan ixtisoslashgan operatorlar. Ixtisoslashgan turoperatorlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- turoperatorlar turizm turlari bo'yicha (masalan, chang'i yoki suv va boshqalar);
- yo'nalish bo'yicha turoperatorlar (masalan, Avstraliyada yoki Avstriyada va boshqalar);
- bozor segmentlari bo'yicha turoperatorlar (masalan, bolalar yoki bolali turmush qurgan juftliklar va boshqalar);
- massus turar joy binolari uchun turoperatorlar (masalan,

yotoqxonalar va yotoqxonalarda yoki tog' pana joylari va kulbalarida va boshqalar);

- transport uchun turoperatorlar (masalan, kruizlar yoki turistik poyezdlar va boshqalar).

Faoliyat joyiga ko'ra turoperatorlar quyidagilarga bo'linadi:

- mahalliy turoperatorlar, o'z mamlakatlarida, mintaqalarida ularni ichki bozorda sotish uchun sayohatlarini rivojlantiradilar;

- o'z mamlakatidan kelgan sayyohlar uchun chet elga sayohat uyushtiradigan chiquvchi turoperatorlar;

- kelayotgan chet ellik sayyohlarga xizmat ko'rsatadigan ziyofatdagi turoperatorlar.

Bundan tashqari, turoperatorlarni proaktiv va retseptiv deb ajratish odatiy holdir.

Proaktiv turoperatorlar - turistlarni qabul qiluvchi turoperator yoki turar joy bilan kelishilgan holda chet elga yoki boshqa mintaqalarga yuboradigan operatorlar. Ularni sayohat agentliklaridan farq qiladigan narsa - bu sayyohlik. Bundan tashqari, JST qoidalariga ko'ra, tur kamida uchta xizmatni (turar joy, transport xizmati va ko'rsatilgan ikkitasi bilan bevosita bog'liq bo'lmagan boshqa xizmatlarni) o'z ichiga olishi kerak. Klassik proaktiv turoperator kompleks turlarni tashkil qiladi, ularni mahalliy turoperatorlar yoki sayohatchixonalar, ekskursiyalar va turli xil tashrif buyuradigan tashkilotlarning xizmatlari bilan to'ldiradi. Shuningdek, u sayyohlarni sayohat boshlanadigan joyga va orqaga yetkazib berishni ta'minlaydi, marshrut ichidagi transport bilan ta'minlashni tashkil qiladi.

Retseptiv turoperator xizmat ko'rsatuvchi provayderlar bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalardan foydalangan holda sayyohlarni qabul qilish va xizmat ko'rsatish joyida tur va xizmat dasturini to'ldiradi.

Sayyohlik agentliklari ko'pincha sayohatni proaktiv va retseptiv kuzatish funksiyalarini birlashtiradi. Bu narsa tashkilot xalqaro chiquvchi va kiruvchi turizmga ixtisoslashganida sodir

bo'ladi. Turoperatorlar individual turistik xizmatlarni yetkazib beruvchilar va turistik agentliklar va sayyohlar o'rtasida juzitslyani egallaydi. Darhaqiqat, ular nafaqat sayyohlik taklifini shakllantirish orqali turistik talabga javob berishadi, balki yangi sayyohlik yo'nalishlari va turistik xizmatlarning shakllarini ilgari surish orqali ham talabning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadilar.

Agar iste'molchi (sayyoh) va turistik xizmatlarni yetkazib beruvchilar (sayohatchixonalar, restoranlar, gidlar, muzeylar va boshqalar) o'rtasidagi o'zaro aloqalar sxemasini ular orasidagi aloqa samaradorligi nuqtai nazaridan tahlil qilsak, unda ular orasidagi ko'plab vositachilar muammosi aniq bo'lib qoladi. Turistga uzatiladigan ma'lumotlarning xizmat sifati to'g'risida ma'lumotlar uzatilishida tushunmovchiliklar yuzaga kelishi muqarrar bo'lib qoladi. Shuning uchun sayyohlar va yetkazib beruvchilar sayohatni reklama risolalari, Internet yordamida tashkil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni olishda yaqinlashishga intilishlari kerak.

10.2. Sayohatchilar bilan ishlash bo'yicha qo'llanma

Guruh tomonidan ko'rsatma xizmati sayyohlar bilan tashlashidan ancha oldin boshlanadi. Avvalo, bron varaqasidan olingan ma'lumotlarga asoslanib, u guruhning jinsi va yosh taqsimotini, turistlarning millati va oilaviy holatini tahlil qilishi kerak. Bu sayohatchilarning jismoniy imkoniyatlarini, ularning mentaliteti, madaniy va oshxona afzalliklarini aniqlashga imkon beradi. Ehtimol, ba'zi sayyohlarning tug'ilgan kunlari sayohat kunlariga to'g'ri keladi (chet elda, ko'pincha yubileylarda o'rguzasht turlar taqdim etiladi). Sayyohlik agentligining talabkari va kichik sovg'a kompaniya haqida yaxshi xotira va yashash obro' qoldiradi. Xuddi shu narsa sayohatni eslash uchun kichik adalik sovg'alariga ham tegishli: nishonlar, kepkalar, kompaniya logotipi tushirilgan futbol kalar. Chet elda, shuningdek, ekspeditsiya, ko'tarilish va ekologik dasturda sayyohning ishtiroki to'g'risidagi sertifikatlarni taqdim etish

odatiy holdir.

Kelish aeroportida guruhni kutib olayotganda, avtobus haydovchisi bilan transfer dasturlarini kelishib olish kerak. Inqilob tilida turoperator nomi yozilgan belgini tayyorlash va sayohatchilar kelishini kutish. Ular sayyohlik rasmiyatchiligidan o'tganlaridan so'ng, butun guruhni yig'ish, o'zlarini tanishtirish, ularni kelishi bilan tabriklash va kompaniyani tanlagani uchun minnatdorchilik bildirish kerak. Keyin ro'yxatda bo'lganlarni tekshirish va ularga bagaj olishda yordam berish. Odatda, MDH mamlakatlari temir yo'l stansiyalari jinoyatchilar va tilanchilar uchun ish joyi hisoblanadi va sayyohlar har doim ular uchun mazali luqma bo'lganligi sababli, u yerda qolishga arzimaydi.

Avtobusda, avvalo, mamlakatda sayyohlarning xavfsizligi xatti-harakatlarining asosiy qoidalarini eslatib turish kerak. Parvozdan guruh charchash darajasiga qarab, siz transferni avtobus safari bilan birlashtira olasiz. Chet ellik guruh uchun mamlakat, sayyohlar mintaqasi, sayyohlar kelgan mamlakat tilida ma'lumotlarni tayyorlash kifoya. Uni tinglagandan so'ng, yo'riqnomaga savollarga javob beradi.

To'xtash va do'konlarga tashrif buyurish paytida xaridni tanlashda va hisob-kitob qilishda yordamni taklif qilish mumkin, chunki, sotuvchilar chet elliklarga pul berishda xatolarga yo'l qo'yishadi. Xarid qilish uchun ajratilgan vaqt haqida guruh ogohlantirilishi kerak.

Sayohatchixonaga kelgandan so'ng, hamrohlardan biri sayohatchilarni joylashtirish, ikkinchisi - ularning yuklari va avtobus haydovchisi bilan hisob-kitob qilish bilan shug'ullanadi. Yo'l boshchi sayyohlar qaerda va kim bilan yashashi kerakligini bilishi kerak, xuddi sayyohlar har qanday vaqtda ko'rsatma qayerdan topilishini bilishlari kerak. Shuningdek, sayohatchilarga bar, diskoteka, restoran va boshqalarning joylashgan joylarini ko'rsatish kerak.

Kirish kuni, kechki ovqatdan so'ng, guruh va gidlar o'rtasida "uchrashuv oqshomi" tashkil qilish odat tusiga kiradi.

Turistlardan tog' tajribasi haqida so'rash, ulardan o'zlari haqida aytib berishlarini so'rash kerak. Keyin tur dasturini va kelgusi kun dasturini batafsilroq muhokama qilinadi. Kiyim, poyabzal va jihozlar bo'yicha maslahat berishga arziydi. Ayniqsa, ertalab guruh yig'ilishi vaqti va joyiga e'tibor beriladi. Quyoshdan saqlovchi krem va ko'zoynak, termosdagi ichimliklar kabi muhim narsalarni eslatib qo'yiladi.

Qoida tariqasida, qo'llanmaning ish kuni soat 6.00 dan 23.00 gacha davom etadi. U marshrutda guruhni boshqaradi, har bir sayyohning o'zini tutishini nazorat qiladi, ovqatlanish va dam olishni tashkil qiladi, tabiat, tarix, madaniyat to'g'risida suhbatlashadi, mahalliy aholi va yaqinlashib kelayotgan guruhlardan marshrut haqida so'raydi, ob-havo o'zgarishini bashorat qiladi va boshqa ko'plab operatsiyalarni bajaradi. Va'lboshchining kasbi mashaqqatli va mas'uliyatli ish, ammo shu bilan birga bu juda qiziqarli, muhim, zarurdir, chunki bu odamlarga (sayyohlarga) nafaqat dam olish, sog'lomlashtirish, balki dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatini ham beradi, balki qo'rquv va to'siqlarni, psixologik bezovtalikni yengib o'tish uchun juda ko'p qiziqarli bilim va ko'nikma beradi.

10.3. Sayohatchilar bilan ma'lumot aloqasi

Namunali sayyohlik operatorlari sayohatchilardan mamnun bo'lish biznes muvaffaqiyatining kaliti ekanligini bilib oldilar. Ushbu uchun mijozning xohish-istaklarini va turistik agentlikning imkoniyatlarini aniq belgilash kerak.

Ituni tashrif buyuruvchilarga beriladigan risolalarni nashr etish orqali amalga oshirish mumkin, unda quyidagilar ko'rsatilgan: ekskursiya davomiyligi va dasturi, zarur jihozlar, aniq ovqat detallari, turar joy va boshqalar. Ushbu risola sayohatlarda o'zi bilan nima olib borishga oid tavsiyalar bilan nazorat ro'yxati bilan to'ldirilishi mumkin. Umuman olganda, sayohat boshlanishidan oldin ham tur haqida bunday batafsil ma'lumotlar juda foydali bo'lib tuyuladi.

Tayyorlangan videomateriallar va adabiyotlar realistik bo'lishi va turistik mahsulotni rost ko'rsatishi kerak. Materialda quyidagilar bo'lishi kerak:

- tashqi makon faoliyatining mumkin bo'lgan turlari;
- o'qitish bo'yicha xizmatlar;
- mintaqa tabiiy resurslarining jozibadorligi;
- mintaqada infratuzilmani rivojlantirish darajasi;
- guruhning kattaligi, turar joy binolarining imkoniyatlari;
- tabiat va mahalliy aholiga zarar yetkazilishining oldini olish bo'yicha tavsiyalar (o'zini tutish qoidalari).

Masalan, "Voyageur Quest" da sayyohlarga kompaniya haqida hikoya qiluvchi risola, turning har bir kunini yozib olish, sayyohlar tomonidan eng ko'p beriladigan savollarga javoblar va turli xil maslahatlar taqdim etiladi. Shuningdek, mijozning jismoniy tayyorgarligi, allergik reaksiyalari, ovqatlanish odatlari, maxsus so'rovlar va sayohat mintaqasini o'rganish uchun tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati to'g'risidagi savollarni o'z ichiga olgan ro'yxatdan o'tish shakllari. Ushbu yondashuv haddan tashqari puxta tuyulishi mumkin bo'lsa-da, mijozga imkon qadar ko'proq ma'lumot olish imkoniyatini beradi. «Sawyer Lake Adventures» nafaqat shu kabi risolani nashr etdi, balki mijozlarga shaxsiy turtki istaklarini inobatga olgan holda dasturni yaxshiroq ishlab chiqishga imkon beradigan yaqinlashib kelayotgan turdan sayohatchilarning kutishlariga oid savollarni o'z ichiga olgan maxsus anketalarni tarqatadi.

"Fresh Tracks" da jo'nash kunidan 70 kun oldin barcha mijozlarga yaqinlashib kelayotgan tur haqida batafsil ma'lumot va unga tegishli tavsiyalar yuboriladi va jo'nash kunidan 3-5 kun oldin ular mijozlarga qo'ng'iroq qilishadi. «Biz xaridorlarga juda ko'p ma'lumot taqdim etishni va ularning sayohatlarini osonlashtirmoqchimiz. Ko'pincha biz ularni transport bilan ta'minlaymiz, garchi bu shartnomada ko'zda tutilmagan bo'lsa ham, ularni yoqimli ajablantirish uchun "- ishonaman deyiladi firmada.

«Smoothwater Outfitters»da mijozlar ekskursiya haqida barcha kerakli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan to'liq to'plamni olishadi: tavsiya etilgan kiyim-kechaklar va maxsus jihozlar to'yxati, sug'urta shakllari, qo'llanmalar va xaritalar va boshqalar. Turistlar tibbiy ma'lumotnoma, allergiya va ovqatlanish odatlari to'g'risida ogohlantirishi shart. Ular o'qituvchilar (yo'riqchilar) bilan tayyorgarlik yig'ilishlarida qatnashadilar, u yerda yuklarni yig'ish bo'yicha maslahatlar oladilar. «Nahanni River Adventures» 200 dan ortiq sahifadan iborat katta veb-sayt yaratdi, ularning ko'p qismi oldindan ishlab chiqarish va tegishli adabiyotlarga havolalarga bag'ishlangan. Sayohatdan keyin sayyohlar bilan aloqani saqlab qolish ham hrddek muhimdir. Mijozni yana murojaat qilishga ishontirish - ekskursiyat kompaniyalar bunga intilishi kerak va buning uchun nafaqat unga sifatli xizmat ko'rsatish, balki ekskursiya tugaganidan keyin ham u bilan doimiy aloqada bo'lish zarur.

«Timberline Tours» o'z sayyohlariga Rojdestvo kartalarini va fotosuratlarini safar haqida do'stona eslatma sifatida yuboradi, «Sawyer Lake Adventures» Sarguzashtlar odatda g'arri to'ddiy sovg'alar orqali aloqada bo'lib turadi, masalan, agar qush sayohatchilarning qiziqishini uyg'otsa, ulkan oq boyo'g'li paitlarini yuborishadi. «Ekstrem» tog' klubida ekskursiya tugaganidan so'ng, yo'riqchilar sayyohlar bilan fotosuratlar almashadilar va mijozlarga kelajakdagi yo'nalishlar to'g'risida maslahat berishadi.

«Bathurst Inlet Lodge»da, sayyohlar bilan yozishmalarda 30 yildan ortiq vaqtni o'tkazgan holda, ular sayohatchilarning ehtiyoqlarini o'zlari anglab, mijozlarning takroriy tashriflarining 25-30% foizini tashkil qildilar. Ular hududning go'zalligini va turar joy binolari egalari bilan shaxsiy aloqa imkoniyatlarini, shuningdek, obro'ga ega bo'lgan professional sayohatchilar bilan yuzganish imkoniyatini va aloqa qilish imkoniyatini yaxshi ko'radilar», dedi «Bathurst Inlet Lodge» vakillari. Shuningdek, sayohatchilarning shikoyatlarini ko'rib chiqish juda

muhimdir. Bu yerda rasmiy emas, balki haqiqiy tashvishlarni namoyish etish muhimdir.

«M&W Gurdes» mijozlarning barcha shikoyatlarini ko'rib chiqadi, ularga yozma ravishda javob beradi va mijozning natijadan qoniqishini tekshiradi.

«Voreal Wildernes Guides» birinchi navbatda tirishqoqlik ko'rsatib, shikoyatdagi muammoni hal qilishga harakat qiladi. Keyin ular ekskursiyalarni boshlang'ich narxini doimiy ravishda pasaytirib, 50% chegirma bilan taklif qilishadi.

Masalan, «Inside Out» minnatdorchiligiga kelsak, ular mijozlarga ijobiy javoblari bo'lgan xatlari uchun telefon orqali minnatdorchilik bildiradilar va ehtiroslarini reklama maqsadida ishlatish uchun ruxsat so'rashadi.

Mijozlarni har qanday fikr-mulohazalarga undash kerak: munozaralar, sharhlar kitoblari, menejerlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning muntazam uchrashuvlari, agentlar orqali mulohazalar, press-relizlar, turli xil tadqiqotlar, mijozlarning xatlari va qo'ng'iroqlariga javoblar.

Shu munosabat bilan «Voyageur Quest» ning tajribasi qiziq, u yerda sayohatchilardan o'nlab xatlar va fotosuratlar olinadi. Barcha xatlar ofis devorlariga osilgan va fotosuratlar maxsus albomda joylashgan. -yil oxirida fotosuratlar tanlovi o'tkaziladi. G'olibga 4 kungacha bepul sayohat beriladi.

Muhokama uchun masalalar

1. Ekskursiya reytingining konsepsiyasi va tarkibiy qismlari?
2. Ekoturlarni loyihalash?
3. Qo'llanmaning sayohatchilar bilan ishlashi?
4. Turistik xizmatlar sifatini boshqarish?
5. Ekoturistlarning rekreatsion ehtiyojlarini o'rganish?
6. Sayohatchilar bilan axborot aloqasi?

11- bob. Ekologik turizmda xavfsizlik.

11.1 Turistik xavfsizlik

Zamonaviy dunyoda sayyohlarning shaxsiy xavfsizligini ta'minlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. "Bolgariya" daryo kemasida, "Kosta Konkordiya" dengiz laynerida yo'lovchilar halok bo'lganligi, samolyotlar qulashi, mulk o'g'irlanishi va sayyohlarga qarshi zo'rvonlik harakatlari, ekstremizm, terroristik harakatlarni eslash kifoya. Ro'yxatni yana ko'plab misollar bilan davom ettirish mumkin.

Dastlab, turistni va uning shaxsiy xavfsizligi obyektlarini tahdidlardan himoya qilish holatini nazarda tutadigan "sayyohning shaxsiy xavfsizligi" tushunchasining mazmuni haqida to'xtalamiz, bu tushuncha mazmuni, turistga erkin sayohat qilish hamda sayohat paytida dam olish, harakat erkinligi va boshqa huquqlaridan foydalanish imkoniyatidir.

Turistning shaxsiy xavfsizligi obyektlariga, avvalambor, turistlarning hayoti va sog'lig'i kabi hayotiy nomoddiy foyda va tegishli shaxsiy nomulkiy huquqlar (yashash huquqi, sog'liqqa bo'lgan huquq va boshqalar) kiradi. Sayohatni amalga oshirishda sayyohlarning xavfsizligi, turistning hayoti va sog'lig'idan tashqari, uning shaxsiy yaxlitligi, shu jumladan jismoniy va ruhiy holati, shuningdek shaxsiy hayoti bilan bog'liq bo'ladi.

Hugungi kunda amalga oshirilgan ishlar natijasida "Turizm to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida (9-bob, 35-madda) turistlarning xavfsizligi deganda quyidagilar tushuniladi: sayyohlarning shaxsiy xavfsizligi, ularning mol-mulki xavfsizligi va sayohat paytida atrof-muhitga yetkazilgan zarar, shuningdek, turtandan noqonuniy migratsiya va uchinchi mamlakatlarga tranzit, fuqarolarning jinsiy, mehnat va boshqa ekspluatatsiyasi uchun foydalanishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining chet elda doimiy yashash yoki chet elda ishlash uchun noqonuniy chiqib ketishini, shuningdek chet el ishchi kuchining O'zbekiston Respublikasiga olib kiritilishini tashkil etish maqsadida turistik faoliyatni amalga

o'shishga taqiq joriy etildi. Shu bilan birga, turistik faoliyat to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor bo'lgan shaxslar endi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar.

Shuningdek, turistik operator, sayyohlik agentligi faoliyatini amalga oshirishda olti oygacha (turistik kompaniyalar tomonidan amaldagi qonunchilik buzilganligi va noqonuniy migratsiya bilan bog'liq faktlar aniqlanganda) litsenziatning litsenziyani amal qilish muddatini suddan tashqari to'xtatib turish huquqi ko'zda tutilgan. Professional sayyohlik faoliyat uchun litsenziya sud tartibida bekor qilinadi.

Yuqoridagi barcha chora-tadbirlar turistik tashkilotlar faoliyatini tartibga solish, noqonuniy xatti-harakatlar uchun javobgarlikni o'rnatish va turistik faoliyatdagi bunday huquqbuzarliklarni amalda istisno qilish imkonini berdi.

11.2 Turizmdagi xavf turlari

Turizmdagi xavf-xatarlarni aniqlashning asosiy muammasi sayyohlar bilan baxtsiz hodisalarni tahlil qilish bo'yicha maqsadga muvofiq ish olib borilmasligi. Favqulodda vaziyatlarini hisobga olish va tahlil qilish Favqulodda vaziyatlar idorasi tomonidan amalga oshiriladi. Natijada, o'limga olib keladigan jarohatlar to'g'risida deyarli hamma narsa ma'lum bo'lsa, o'rtacha har o'ninchi shikastlanishlar hisobga olinadi va yengil jarohatlar va fojia bilan tugamagan favqulodda vaziyatlar faqat tor doiradagi odamlarga ma'lum qilinadi. Turizmdagi barcha turdagi xavf-xatarlarni chuqur tahlil qilish va aniqlashning iloji yo'q. Shu bilan birga, xavfli va baxtsiz hodisalarni ba'zi bir mutaxassislar singari uy sharoitidagi shikastlanishlarga ishora qilib, faol turizm va boshqa turistik faoliyat turlarida yuzaga keladigan xavf va baxtsiz hodisalarni sun'iy ravishda ajratmaslik kerak. Zamonaviy turizm bu - ko'p qirrali, chunki turistik xizmatdagi ko'plab jarayonlar bir-biriga bog'langan. Shu sababli, bitta xizmat ko'rsatish tizimidagi uzilish (masalan, oziq-ovqat)

bu sayyohlar bilan baxtsiz hodisaning yuzaga kelishi (ovqatdan zaharlanish) butun turistik majmuaning ishlamay qolishiga olib keladi (turistik talabning pasayishi, jarimalar, turizm daromadlarining pasayishi).

Undan tashqari, mahalliy sayyohlar, shuningdek chet elga sayohat qilayotganlar, to'loviga mos holda ovqatlanish, iloji boricha kamroq to'lash, lekin to'liq dam olish istagi, shuningdek, yuqori darajadagi gigiena talablariga rioya qilinishini istashadi. Bu borada Turkiya yaxshi o'rnakdir. N. Alekseevskayaning so'zlariga ko'ra, 100 ta sayyohdan 80 tasi u yoli bu sababga ko'ra sug'urtadan foydalanishi kerak. Sabablari juda oddiy. Odatda sayyohlar ovqatni tejashadi va arzon kafe va restoran yoki oddiygina bufetlarda ovqatlanishadi. Ko'pchilik dengizda suzgandan keyin dush qabul qilish kerak emas deb hisoblaydi, lekin teri qismida, quloqlar orasida dengiz suvidagi oddi zararli moddalar o'rnashib qoladi. Qolaversa, ular yuvilmagan meva va sabzavotlarni, ayniqsa issiq tropik mamlakatlarda iste'mol qilish mumkin emasligini unutishadi.

Ekoturizmdagi barcha turdagi xavf-xatarlar hodisaning tabiati va turistlarning (boshqa odamlarning) paydo bo'lishidagi roli bo'yicha tasniflanishi mumkin bo'lgan xavflar (5-jadval).

Jadval 5

Ekoturizmdagi xavf-xatarlarni hodisa xususiyati va turistlarning roli bo'yicha tasniflash.

Xavf	Subyektiv	
Maqsad		
epidemiologik xavf	Sayohatni tashkil	- epidemiologik
qor ko'chkisi va	qilish va	xavf
tashqinlar xavfi	o'tkazishda xatolar:	-paydo bo'lishi
to'sh qulashi xavfi	- qayta baholash	mumkin bo'lgan
hujum xavfi	sayyohlar uchun	favqulodda va
baharotlar va	imkoniyatlar	texnogen vaziyat
yuvvoyl hayvonlar	- qiyinchiliklarni	- mahalliy aholining

- xavfli meteorologik hodisalar	baholash marshrut - yomon va noo'rin marshrut uskunalari - beparvolik sug'urta va boshqalar. - yo'nalishni yo'qotish va boshqalar.	dushmanlik harakatlari aholi - kriminogen atrof-muhit va terrorism
---------------------------------	---	---

Shu bilan birga, turizmdagi xavf omillari tabiatiga ko'ra tasniflanadi:

- shikastlanish xavfi - harakatlanuvchi mexanizmlar va narsalarning natijasi (toshlar, qor ko'chkilari va boshqalar), uskunalarning noqulay ergonomik xususiyatlari (qattiq poyabzal, sifatsiz xavfsizlik tizimi va boshqalar), xavfli atmosfera hodisalari (chaqmoq va boshqalar);

- atrof-muhitga ta'sir qilish - ob-havoning noqulay sharoitlari xavfi;

- yong'in xavfi;

- biologik ta'sir - hayvonlarning chaqishi, zaharli hasharotlar, yuqumli kasalliklar tashuvchisi, zaharli mikroorganizmlarning inson tanasiga kirib borishi xavfi;

- psixofiziologik stress - marshrutning qiyin, xavfli uchastkalarini kesib o'tishda sayyohlar orasida jismoniy va neyropsikik ortiqcha yuklanish xavfi;

- ultrabinafsha va radiologik nurlanish xavfi;

- kimyoviy ta'sirlar - toksik, tirnash xususiyati beruvchi, sezgir.

- chang va gazning ko'payishi - birinchi navbatda xonalarda va transport vositalarida;

- boshqa xavf omillari - xizmat haqida kerakli ma'lumotlarning etishmasligi bilan bog'liq xavf;
- o'ziga xos xavf omillari - marshrut bo'ylab tabiiy va texnogen falokatlar va boshqa favqulodda vaziyatlar ehtimoli;
- turizmning moddiy-texnik bazasi obyektlarining texnik holati (ko'targichlar, turar joy binolari va boshqalar);
- xizmat ko'rsatuvchi xodimlar va sayyohlarni marshrutga tayyorlashning past darajasi;
- marshrutda axborotni qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi (marshrutni belgilash, ob-havo prognozlari va boshqalar).

Xavfsizlik talablarining bajarilishini nazorat qilish turistik mavsum boshida va ularning vakolatiga muvofiq davlat organlari tomonidan muntazam tekshiruvlar paytida amalga oshiriladi.

Turizm turlariga xos bo'lgan xavf-xatar tufayli kelib chiqadigan odatiy baxtsiz hodisalar to'plamlari mavjud (6-jadval). Yu.Shgurmerning so'zlariga ko'ra, aksariyati (tasmiyan 87%) nogironlikka olib kelmaydigan yengil shikastlanishlardir.

Jadval 6

Ekologik va sarguzasht turizmning har xil turlariga xos bo'lgan xavf va baxtsiz hodisalar

Turizm turi	Turizm turi	Baxtsiz hodisalar va shikastlanish turlari
Piyoda	Belgini kesib o'tdi yengillik, poyabzal, kiyimning noto'g'ri tanlanishi	Tirishishlar, cho'zish ligamentlar
Suv	Kiyim-kechak, jihozlarning namligi, suv kemasini ag'darish, suvga tushish, akula	Sovuq, cho'kish, gipotermiya, jarohatlar, qoidabuzarliklar

	hujumi, foydalanishdagi xatolar sho'ng'ish uskunalari	tanadagi metabolik jarayonlar
Tog'	Tog'li yerlarning xavfi (toshlar, ko'chkilar, toshqinlar), quyosh nurlari, ob-havo sharoitida keskin o'zgarish, yo'nalishni yo'qotish va boshqalar.	Sinish, ko'karishlar, ko'z kasalliklari o'tkir yaralar buyumlar (muz bolta va boshqalar)
Velosiped haydash, motosikl	Poyabzal, kiyimning noto'g'ri tanlanishi, yo'qligi kiyim	Ko'karishlar, sinishlar, kontuziya, ko'zlardagi begona narsalar
Qish	Qorli relyefning tabiati, muzdan oshib ketish buyumlar (daraxt shoxlari, sim va boshqalar) muzlik yoriqlaridagi ko'priklar, ko'chkilar	Ko'karishlar, sinishlar, qor ko'chkisi paytida bo'g'ilishdan o'lish, muzlash
Ilmiy	Yovvoyi tabiatga hujum, infektsiya	Shikastlanishlar, ko'karishlar, himoya vositalarining zaiflashishi tana funksiyalari, immunitet, yuqumli kasalliklar

Qoidaga ko'ra, baxtsiz hodisalarning muhim qismi geografik jihatdan uzoq muddatli sayyohlik rivojlangan hududlar bilan bog'liq bo'lib, ular katta xavf-xatarlar majmuasi bilan bog'liq

emas.

Masalan, sobiq SSSRning turistik mintaqalarida sodir bo'lgan baxtsiz hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlarning 10 yillik tahlili shuni ko'rsatdiki, Tog'li-Kavkazdagi turistik makro mintaqada avariyalar ko'pincha tog'larda emas, balki G'arbiy Kavkazning Qora dengiz yon bag'irlarida, harakatlanish qiyin bo'lgan Markaziy Kavkaz hududlarida sodir bo'ladi.

Barcha baxtsiz hodisalarning eng kami Kola yarim orolida va Uzoq Sharqda qayd etilgan bo'lib, bu odatiy ravishda xavfning oshishi bilan bog'liq. Bu holat nafaqat tumanlarning yuqori tashrifi bilan baxtsiz hodisalar soni o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik, balki, bir qarashda, tumanning transportga kirish imkoniyati bilan baxtsiz hodisalar soni o'rtasidagi paradoksal, to'g'ridan-to'g'ri aloqadorlik bilan ham bog'liq. Bu, yana, sayyohlarning psixologiyasi va o'zini tutishi bilan bog'liq. Turistik infratuzilmani rivojlantirish natijasida, dam oluvchilarda xavfsizlik hissi shakllanadi. Ular beparvo, ishonchli, o'z-o'zidan va kavfli xatti-harakatlarga moyil bo'lib qoladilar. Shu bilan birga, tortib qiyin bo'lgan joylarda bo'lib, yordam tezda kelmasligini bilgan sayyohlar har doim ham hushyor turishadi va har bir qadamni diqqat bilan ko'rib chiqadilar. Bundan tashqari, sayohatni tayyorlash yanada puxta va uzoq vaqt davomida amalga oshiriladi.

Sayyohlik agentligi sayyohlarni nafaqat marshrutda, balki mamlakat, mintaqa, shahar, mehmonxonada ham "imzo ostida" o'zini tutish qoidalari bilan tanishtirishi kerak. Ekoturizm xavfsizligining yuqori darajasiga faqat ekoturizm bilan bog'ullanadigan barcha shaxslarning har tomonlama faollashtiruvchi ishlari natijasida erishish mumkin, milliy turistik ma'muriyatlardan tortib turoperatorlar va gidlargacha.

Muhokama uchun masalalar

1. Xavfsiz turistik tabiatni boshqarish metodologiyasi.
2. Ekologik turizm holatiga to'sqinlik qiladigan jonsiz tabiatning omillari
3. Hayvonot dunyosining ekologiyaga xalaqit beradigan omillari
4. Ekologik turizm ayrim turlarining xavfsizligi.
5. Mahalliy aholi bilan munosabatlarda axloqiy me'yorlar.
6. Ekologik axloq qoidalari.

12- bob. Ishlab chiqish, tashkil etish va amalga oshirish texnologiyasi Ekologik marshrutlar

12.1. Ekoturizm dizayni

Ekoturizm - bu o'zbek sayyohlik agentliklari uchun biznesning yangi turi. Yangi bozorni "egallash" ning jozibali taqqibollari har doim ham muvaffaqiyatsizlik qo'rqividan ustun kelavermaydi. Bu, ayniqsa, kichik va o'rta operatorlarga tegishli. Hatto iqtisodiy jihatdan gullab-yashnagan va barqaror Avstraliyada ham yiliga 30 minggacha sayyohlik agentliklari buziladi. Turizm biznesidagi muvaffaqiyatsizliklarning 6 asosiy sababi bor:

- 1) moliyaviy menejmentdagi muammolar;
- 2) bozor va kompaniyaning tashqi muhitining beqarorligi, inflyatsiya;
- 3) buxgalteriya hisobidagi kamchiliklar;
- 4) marketingdagi muammolar;
- 5) inson resurslarini boshqarishdagi muammolar;
- 6) tashqi maslahatni suiiste'mol qilish.

Bundan tashqari, ko'pincha oilaviy sayyohlik agentliklarida -baxsiy muammolar paydo bo'ladi.

Mahalliy sayyohlik agentliklari uchun turistik bozorning mahbu yangi segmentiga kirishning maqsadga muvofiqligi faqat menejment va marketing sohasida samarali zamin, tajriba va sakralarga ega bo'lgan tajribali operatorlar uchun ravshan. Bunday kompaniyalar menejerlari uchun yagona qiyin lahza ekoturizm mahsulotini ishlab chiqish va sayyohlarga marshrutda va undan tashqarida to'g'ridan-to'g'ri xizmat ko'rsatishdir. Ushbu vaziyat quyida batafsil muhokama qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi GOST 28681.1-95 standartiga ko'ra, "Turistik va ekskursiya xizmatlari. Turistik xizmatlarni loyihalash "turni loyihalashtirish - sayyohlarning so'rovlari bilan dizayni amalga oshiradigan korxonalar imkoniyatlarini muvofiqlashtirish.

Loyihalashtirilgan turistik xizmatga qo'yiladigan talablarni

quyidagilarga bo'lish tavsiya etiladi. Majburiy talablar turistlarning hayoti, sog'lig'i, ularning mol-mulki xavfsizligi va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha talablarni o'z ichiga oladi. Tavsiya etilgan talablar maqsadga muvofiqligi, bajarilishning aniqligi va o'z vaqtida bajarilishi, murakkabligi, axloqiy xizmati, qulayligi, estetikasi, ergonomikasi. Sayyohlar nuqtai nazaridan ular ham juda muhimdir, shuning uchun ularni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Maqsadga muvofiq - xizmat iste'molchilarning talablari va jismoniy imkoniyatlariga javob berishi kerak. Imkoniyati cheklangan, surunkali kasalliklarga chalingan odamlar kunga besh ming m lik cho'qqini zabt etishlari yoki notekis yerlarda 20 km dan ortiq masofani bosib o'tishlari mumkinligini tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun turoperator ekoturistlarning jismoniy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ro'yxatini tuzishi kerak.

2. Ijro etishning aniqligi va o'z vaqtida bajarilishi - hajmi va muddati bo'yicha ko'rsatiladigan xizmatlar shartnoma va xizmat ko'rsatish dasturida, vaucher va boshqalarda aks ettirilgan xizmatlarga mos kelishi kerak. Bu shuni anglatadiki, transport, oziq-ovqat kabi, o'z vaqtida xizmat ko'rsatishi va xizmat ko'rsatish sinfiga mos kelishi kerak, mehmonxona shartnomada ko'rsatilgan toifadagi yulduzlardan kam bo'lmasligi kerak va ekskursiyalar to'liq hajmda o'tkazilishi kerak.

3. Komplekslik - taqdim etilayotgan xizmatlar ekoturistlarning hayoti uchun normal sharoit yaratadigan boshqa xizmatlarni olish imkoniyatini ta'minlashi kerak. Masalan, tog' boshpanasida turar joy xizmatlari, albatta, ovqat tayyorlashni (oshxona, gaz, pechka) o'z ichiga olishi kerak va sayyohlarning marshrut bo'ylab harakatlanishi transport xizmati ko'rsatilmasdan, baxtsiz hodisada kasal yoki jarohat olganlarni evakuatsiya qilish mumkin emas.

4. Axloqiy xizmat - ekoturistga xushmuomalalik, do'stona munosabat, xodimlar va yo'riqchilarning muomalasi

bo'latilgan bo'lishi kerak, ular o'z navbatida namuna bo'lishi kerak.

5. Konfor - har qanday turistik tur, hattoki ekstremal turizm ham bu avvalo dam olishdir. Siz bunda kamida minimal darajada ammo qulaylik bilan dam olishingiz kerak.

6. Estetika - Ekoturizm marshruti estetik jihatdan eng boshqalar joylarda, chiroyli manzara va qiziqarli ekskursiya obyektlari bilan joylashtirilishi kerak.

7. Ergonomika - sayyohlarga taqdim etiladigan asbob-uskunalar, uskunalar uning ishlashi davomida ikkinchisining imkoniyatlariga mos kelishi kerak. Radiostansiyalarni qanday talablashni bilmasa, ularni sayyohlarga berishning hojati yo'q. Shu bilan birga, poyabzal, kiyim-kechak, gilamchalar va uxlash uskunalari, ryuzzaklar sayyohlarning poyabzallari va kiyimlari hajmiga, ularning jismoniy tuzilishiga mos bo'lishi kerak.

Loyiha hujjatlari turistik bozorni marketing tadqiqotlari va talabiga, ekoturistlarga xizmat ko'rsatish texnologiyalarining ta'rif va tavsifiga, xavfsizlik talablariga asoslangan bo'lishi kerak.

Turistik talabning marketing tadqiqotlari tarkibi.

1) iste'molchilarning segmentatsiyasini, kelajakdagi turistik xizmatlarni oqlaydigan kirish;

2) segmentning xususiyatlari, shu jumladan uning tavsifi (sharoitlararo bir xillik, o'lchovlilik, imkoniyat, sayyohlik agentligi uchun kirish imkoniyati, rivojlanish imkoniyati va boshqalar);

3) mamlakatni va dunyoning turli mintaqalaridan kelgan sayyohlarning stereotipini, sayyohlarni namoyish qilishning tabiiy obyektlarini iste'molchilar uchun geodemografik xususiyatlar bo'yicha segmentatsiya (estetik jozibadorlik (o'ziga xoslik, ekzotika va boshqalar); jinsi va yosh xususiyatlari, yashash joyi va oilaviy tarkibi va boshqalar);

4) ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlar bo'yicha segmentatsiya: daromad darajasi; ijtimoiy holat; kasb; ta'lim darajasi; turli tashkilotlarga a'zolik va boshqalar;

5) psixologik va xulq-atvor xususiyatlari bo'yicha

segmentatsiya: rekreatsion ehtiyojlarning tabiati; bo'sh vaqtni afzal ko'rish uslubi; zamonaviy turistik xizmatlar va hududlar munosabat; xizmatlar va ekskursiyalarni iste'mol qilish intensivligi va boshqalar;

6) o'rganilayotgan segmentdan ekoturistning marketing profilini;

7) turistik xizmatlarning tarkibiy qismlari (xizmatlarning sifati, xizmatlarning qiymati, xizmatlar ko'rsatiladigan joy, guruhlarning kattaligi, ekskursiya xizmatlarining tabiati va boshqalar), turlarni rejalashtirish (rivojlanish muddatlari va bosqichlari, turistik provayderlar) bo'yicha xulosalarni o'z ichiga olgan xulosa. xizmatlar va boshqalar), reklama kampaniyasini tashkil etish (segmentni qamrab oluvchi ommaviy axborot vositalarining pochta ro'yxati; reklama aloqalarining chastotasi va vaqti, reklama taqdimoti sxemasi va boshqalar).

Dizayn, shuningdek, Ye.N.Ilyina tomonidan taklif qilingan va quyidagilarni o'z ichiga olgan turistik xizmatning og'zaki modeliga asoslangan.

- jarayonlarning tavsifi va xususiyatlari, ekoturizmga xizmat ko'rsatish shakllari va usullari;

- ishlatiladigan uskunalar, jihozlarning turi, miqdori va quvvatiga qo'yiladigan talablar;

- kerakli sonli kadrlar soni va ularning kasbiy tayyorgarligi darajasi;

- turistlarga xizmat ko'rsatish kafolatlari;

-turistik resurslar egalari, sanitariya-epidemiologiya nazorati, yong'in nazorati, Favqulodda vaziyatlar vazirligining qidiruv-qutqaruv xizmati va boshqalar bilan muvofiqlashtirish.

Ekskursiya dizayni natijasi to'g'ri va to'liq to'ldirilgan:

- turistik sayohatlarning texnologik xaritasi;

- turistik xizmatlarni yetkazib beruvchilar - korxonalarining yuklash jadvali;

- turistik vaucher uchun ma'lumot varag'i;

- sayyohlarga xizmat ko'rsatish dasturi.

12.2. Ekologik ekskursiyalarni tayyorlashning uslubiy xususiyatlari

Ekologik (tabiiy tarix) ekskursiyalarni tayyorlash jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- ❖ ekskursiya mavzusini tanlash;
- ❖ uning maqsadi, vazifalarini aniqlash;
- ❖ ekskursiya obyektlarini tanlash;
- ❖ adabiy manbalarni tanlash;
- ❖ ekskursiya marshrutini ishlab chiqish;
- ❖ yo'nalishni aylanib o'tish (aylanib o'tish);
- ❖ ekskursiyaning nazorat matnini yaratish;
- ❖ qo'shimcha vizual materialni tanlash;
- ❖ uslubiy metodlarni tanlash;
- ❖ ekskursiyaning texnologik xaritasini tuzish;
- ❖ individual matnni shakllantirish;
- ❖ ekskursiyaning matni va texnologik xaritasi to'g'risida

iloh olish;

- ❖ ekskursiyani o'tkazish;
- ❖ ekskursiyani tasdiqlash.

Ekologik (tabiatshunoslik) ekskursiyalarining maqsadi - tabiatshunoslik bilimlarini kengaytirish, estetik didni shakllantirish, ona Vatanga muhabbat va uning ekologiyasiga, tabiatga hurmat tuyg'usini tarbiyalash, shuningdek, dam olishni ta'minlash.

Ushbu turdagi ekskursiyaning vazifalari quyidagilardan iborat: mintaqaning florasini (eng tipik, reliktni va ekzotik o'simliklar), o'simliklardan iqtisodiyotning turli sohalarida foydalanish imkoniyatlari (botanika ekskursiyalari) bilan tanishish; yer ichki boyligi va tuzilishi, foydali qazilmalarning mavjudligi, ishlab chiqarilishi va ishlatilishi bilan tanishish (geologik ekskursiyalar). O'zbekiston Respublikasida 509 dan ortiq ko'llar va suv omborlari mavjud, juda ko'p daryolar - suv manjalarining inson hayotini ta'minlashdagi ahamiyati, o'simlik

va o'simlik dunyosining boyligi haqida hikoya qiluvchi gidrologik mavzular bo'yicha ekskursiyalar yaratish uchun boy imkoniyat mavjud. Yo'l davomida sayyohlar suvlarni sanoat chiqindilarining ifloslanishidan himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari asoslari va boshqalar bilan tanishadilar.

Ekologik ekskursiyalarni tayyorlashning o'ziga xos xususiyati tabiiy material bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Tabiatga ekskursiyalarni rivojlantirish uchun mintaqangizning ekskursiya imkoniyatlarini bataab o'rganish, tabiatning xususiyatlarini o'rganish va uning odatiy xususiyatlarini aniqlash kerak. Shundan so'ng, obyektlarning to'liq ro'yxati tuziladi. Ekologik ekskursiyalarni tayyorlashda asosiy ma'lumot manbalari mahalliy tarix, maxsus geografik adabiyotlardir. Ekskursiya o'tkaziladigan joyni aniqlaganda, u charchatmasligi va ko'zlangan maqsaddan chalg'itmasligi uchun unga eng yaxshi yo'lni tanlashi kerak. Masofani aniqlashda sayyohlarning jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqish kerak.

O'rtacha davomiyligi 30 dan 40 minutgacha bo'lishi kerak. Bunday holda, relyefni, ob-havoni hisobga olish kerak, bir necha marshrut variantlari ishlab chiqilishi kerak.

Ekskursiyalar o'tkaziladigan joy yo'riqchiga qanchalik tanish bo'lmasin, bir necha kun oldin bu joyni tekshirish kerak. U yerga tashrif buyurgan yo'riqnoma marshrutni aniqlab beradi, kerakli narsalarni topadi, individual va jamoaviy kuzatuvlar uchun joylarni belgilaydi. Ekskursiya o'tkaziladigan joy bilan oldindan tanishish nafaqat uni o'tkazish rejasini aniqlab olishga, balki uni o'tkazish usullari haqida ham o'ylashga imkon beradi.

Ekologik (tabiiy tarixiy) ekskursiya uchun obyektlarni tanlashda qiyinlik tabiiy muhitdan ta'sirchanroq va ushbu ekskursiya mavzusiga mos keladigan narsalarni tanlash muhimdir. Tanlangan obyektни tekshirish, kuzatish, o'rganish uchun kirish imkoniyati bo'lishi kerak va uning joylashuvi transport aloqalari va sayyohlarning dam olishlari uchun qulay bo'lishi kerak. Har bir obyekt uchun karta tuziladi.

Tabiiy muhitda ekskursiyaning obyektlari o'rmonlar, bog'lar, ko'llar, daryolar, noyob tabiat yodgorliklari (masalan, toshlar), quyosh chiqishi va botishi va boshqalar bo'lishi mumkin. Tabiiy tarixiy ekskursiyalar, shuningdek ekologik sayohatlar hamma joyda - shaharlarda ham, shahar atrofi yo'nalishlarida ham yaratilishi mumkin.

Ekologik ekskursiya uchun obyektlarni tanlashda quyidagi xususiyatlar e'tiborga olinadi: ma'lum hududning tabiati haqidagi bilimlarning yetarli darajada ekanligi, o'ziga mosligi, o'zaro ta'sir darajasi, joylashish darajasi: manzarali yoki qulay joyda.

Marshrut bir obyektidan ikkinchisiga tematik asosda qurilgan. Bitta katta obyektни o'rganayotganda ekskursiya jaruhini to'xtatish va obyektning o'rganilishi kerak bo'lgan xususiyatlarini va tomonlarini hisobga olish kerak.

Matnning o'ziga xos xususiyati uning faslga qarab qisman o'zgarishi.

Ekkursiyani tayyorlash uning o'tkazilishiga bog'liq. Ekskursiyani to'g'ri o'tkazish uchun siz ekologik ekskursiyalarni o'tkazish talablarini bilishingiz kerak.

12.3. Ekologik ekskursiyalarni o'tkazishga qo'yiladigan talablar.

Ekologik ekskursiya kirish suhbatı, jamoaviy kuzatuv, individual kuzatuv va tabiiy materiallarni to'plashni o'z ichiga oladi.

Ekkursiyalarni qurish va ularni o'tkazish ketma-ketligi mavsumga qarab, maqsadga qarab o'zgarib turadi.

Ekkursiyaning asosiy qismi jamoaviy kuzatuvdir. Qo'llanma sayyohlarga obyektlar va hodisalarning xarakterli xususiyatlarini sezish va tushunishda yordam beradi. Qo'llanma kuzatuvni o'z hikoyasi va tushuntirishlari bilan to'ldiradi.

Kuzatishda asosiy e'tibor savollarga, savol-topshiriqlarga

qaratiladi, ekskursionistlarni obyektни ko'rib chiqishga, taqqoslashga, farqlar va o'xshashliklarni topishga, tabiat hodisalari o'rtasidagi aloqani o'rnatishga undaydi. Hodisalarni kuzatish jarayonida badiiy asarlar, topishmoqlardan foydalanish foydalidir. Turli xil texnikalarning kombinatsiyasi va ularning har birining nisbati ekskursiyaning maqsadi va mazmuniga qarab o'zgartirilishi mumkin. Asosiy qism oxirida sayyohlarga individual ravishda mustaqil kuzatuvlar va tabiat tarafdorlari materiallarini yig'ishda qiziqishlarini qondirish imkoniyati berilishi kerak. Shu bilan birga, material to'plash uchun topshiriq berganda, tinglovchilar e'tiborini faqat ba'zi o'simliklarga yoki hayvonlarga qaratish va qo'shimcha ravishda tabiatga hurmatni tarbiyalash masalasini hal qilish uchun uning miqdorini qat'iy cheklash kerak.

Ekskursiyani muvaffaqiyatli o'tkazishning muhim sharti - gidning so'z san'atini o'zlashtirishi, materialni bepul taqdim etishi. Bu yo'riqchining nutqi madaniyatiga ma'lum talablarni qo'yadi: birinchidan, nutq malakali, mantiqiy tuzilishi kerak, ikkinchidan, narsalarning eng to'liq tasvirini berish uchun nutq aniq va shu bilan birga obrazli bo'lishi kerak, bu taqqoslashlar, iqtiboslar, jonli epitelar, metafora, maqollar, so'zlardan mohirona foydalanish orqali erishiladi. Nutq ham tejamlor bo'lishi kerak. Ekskursiya rahbari o'z nutqi haqida oldindan diqqat bilan o'ylab ko'rish, ekskursiya obyektlarini tahlil qilish va ular bilan bog'liq voqealar haqida aytib berish uchun to'g'ri so'zlarni va aniq formulalarni topishi kerak.

Qo'llanma maxsus atamalar va xorijiy so'zlarni sinchkovlik bilan tanlashi va nutq texnikasini mukammal egallashi kerak. diksiyaning ravshanligi, tovushlarning to'g'ri talaffuzi. Hikoyaning bir xilligidan saqlanish kerak, chunki materialni hissiy jihatdan taqdim etish sayyohlarning diqqatini oshirishga, umuman mavzuni chuqurroq idrok etishga yordam beradi.

Hikoyaning to'g'ri tempi ham muhimdir. Ekskursiya nutqining tezligi ekskursiyaning mazmuniga bog'liq (masalan,

xulosalar va umumlashtirishlar sekinroq taqdim etiladi); ekskursiya paytida nutqning shoshqaloqligi qabul qilinishi mumkin emas, chunki ekskursionistlar yo'riqchining mavzuga befarqligi haqida taassurot qoldirishi mumkin. Ekskursiya davomida yo'riqnoma doimiy ravishda gaplashishi shart emas. Xulosa, umumlashtirishdan oldin iborani tagiga chizish uchun qisqa pauzalar zarur.

Tomoshabinlarga gidning hikoyasiga o'ziga xos rang beradigan, so'zlovchining voqealarga, voqea sodir bo'layotgan narsalarga bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi intiluvchanligi, hissiyotlilik kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ekskursiya boshida yo'riqnoma guruh bilan aloqa o'rnatishi, uning qiziqishini, bilim darajasini aniqlashi va shu asosda mavzu bo'yicha hikoya olib borishi va ko'rsatishi kerak.

Ba'zan ekskursiya yo'riqchisi turistlar bilan bo'lgan keskinlikni yumshatishi kerak, bu odatda uning aybi bilan paydo bo'ladi. Tegishli hazil, tabassum va ko'tarinki kayfiyat ekskursiya davomida yaxshi "psixologik iqlim" ni o'rnatishga yordam beradi. Biroq, hazil ko'zga tashlanmaydigan bo'lishi kerak. Turistlarni diqqatini jalb qila olmaslik bu guruh ustidan nazoratni yo'qotishiga olib keladi.

Ekskursiyaning umumiy taassurotlari asosan gidning shaxsiyati bilan belgilanadi. Ekskursiya yo'riqchisi xayrixohlik, sayyohlar shaxsiga hurmati bilan ajralib turishi kerak; ularning psixologik holatiga nisbatan sezgirlik, ehtiyotkorlik; turistlar bilan munosabatlarda tenglik bo'lishi lozim. Ekskursiya yo'riqchisi aniq bo'lishi kerak, ekskursiya guruhi qabul qilingan joyga oldindan, ekskursiya boshlanishidan 10-15 daqiqa oldin yetib borishi kerak. Shuni esda tutish kerakki, yo'riqnomaning ko'rinishi guruh bilan aloqa o'rnatishda ahamiyatli emas - kiyim-kochoq, soch turmashi, mimika, yurish, imo-ishoralarda kamtarlik bo'lishi lozim. Biroq, ekskursiyada asosiy narsa uning yuqori g'oyaviy va ishontiruvchi mazmuni, dirijyorlikning yorqin hissiy shakli, qo'llanmaning keng madaniy doirasidir.

Ekskursiya "shoudan hikoyaga" tamoyiliga asoslanadi va obyektlarning namoyishi unda yetakchi o'rinni egallaydi. Ekologik ekskursiyada namoyish qilish - ekskursiya mavzusining mazmuni ochilgan obyektlarni taqdim etadigan qo'llanmaning maqsadga muvofiq, ketma-ket jarayoni. Obyektlarni namoyish etish maqsadga muvofiq, belgilangan o'quv va bilim maqsadlariga muvofiq ravishda o'tkazilishi kerak, aks holda ekskursiya ko'ngilochar tadbirga aylanishi mumkin.

Ekskursiyada obyektlarni namoyish qilish izchil va mantiqiy bo'lishi kerak. Shuningdek, yo'nalish paytida har bir keyingi obyekt oldingisi bilan uzluksiz aloqada bo'lishini ta'minlashga intilish kerak. Bu sizga ekskursiya materialida uzluksizlikni saqlashga imkon beradi. Obyektlarni ekologik turda namoyish qilish turli uslubiy metodlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Eng keng qo'llaniladiganlar - dastlabki tekshirish, ekskursiya tabiatshunoslik tahlili, vizual rekonstruktsiya qilish va o'rnatish, voqealarni lokalizatsiya qilish, vizual taqqoslash, ko'rgazmali vositalarni namoyish qilish, chunki tabiatdagi tabiat ekskursiyasida obyektlar yoki tabiat hodisalarini ko'rsatish har doim ham imkoni bo'lmaydi, qushlarning qo'shiqlarini eshitish, lekin biz ularni o'zimiz ko'rmaymiz, yozda daryoning bahorgi toshqinini ko'rish mumkin emas. Ushbu holatlarda ko'rgazmali vositalardan foydalaniladi: tabiiy (gerbariyalar, urug'lar, minerallar to'plamlari), vizual (landshaft rassomlarining rasmlarining reproduksiyalari, rasmlari, o'simliklarning, baliqlarning, qushlarning fotosuratlar va boshqalar), ovoqli (hayvonlarning ovozlari yozuvlari, qushlar qo'shiq aytmoqda), shuningdek musiqiy asarlarning lenta yozuvlari, san'at ustalari tomonidan ijro etilgan tabiat haqidagi she'rlar.

Tabiat obyektini ko'rsatish uslubining o'ziga xos xususiyati shundaki, ma'lumot manbai bu obyekt bilan bog'liq bo'lib, u bilan bog'liq voqealar emas. Tarixiy, me'moriy, adabiy va boshqa narsalardan farqli o'laroq, jonli va jonsiz tabiat obyektlari doimiy harakatda, o'zaro bog'liq bo'lib, tashqi qiyofasini o'zgartiradi

(bahor va kuzda o'tloq).

Bitta mavzu, shu jumladan bir nechta subtopik mavzular tufayli qo'llanmaning hikoyasi aniq kompozitsion rejaga ega bo'lishi kerak. Ekskursiya kirish bilan boshlanadi, u marshrut boshlanishidan oldin guruh bilan uchrashadigan joyda amalga oshiriladi. Guruh ekskursiya maydoniga kelganida, yo'riqnoma darhol guruh joylashgan joyni aniqlashi kerak. Uslubiy rivojlanish odatda guruhning joylashuvi uchun bir nechta variantlarni (punktlarni) nazarda tutadi. Buning sababi shundaki, bir xil obyekt bir vaqtning o'zida bir nechta guruhlarga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun sizning butun guruhingiz bir oz masofaga joylashtirilishi kerak. Bundan tashqari, guruhning joylashuvi kunning vaqtiga, ob-havo sharoitlariga qarab o'zgarishi mumkin.

Ekskursiya guruhi ham obyekt, ham yo'riqchini ko'rishi uchun turishi kerak, o'z navbatida yo'riqnomachi ham guruhni, ham obyekt, ham yo'riqchini ko'rishi kerak. Guruhning eng qulay tartibi yarim doira ichida. Yo'l boshchi yarim doira chekkasida, diqqatga sazovor joylarga yarim burilgan holda turishi kerak. Agar obyekt tomosha qiluvchilar shu tarzda saf tortmagan bo'lsalar, qo'llanma rag'batlantiruvchi imo-ishora bilan ularning qanday bo'lishlari kerakligini ko'rsatadi.

Ekskursiya uchun qat'iy belgilangan vaqt ajratiladi, har bir obyekt, har bir yo'riqchini ko'rsatib, uslubiy rivojlanishning har bir kichik mavzusini ajratib ko'rsatish.

Ekskursiyadagi voqea obyekt, namoyish qilish bilan boshlanadi. Ekskursionist hikoya qaysi obyektga yoki uning tafsilotlariga, qismiga tegishli ekanligini aniq tushunishi kerak. Qo'llanma, hamma obyekt, yaxshi ko'rishi mumkinligiga ishonch hosil qilgandan keyingina hikoyani boshlashi mumkin. Obyekt, har bir yo'riqchini ko'rsatishdan tashqari, qo'llanma ko'rgazmali qurollarni ko'rsatish texnikasini yaxshi bilishi kerak. Ko'rgazmali qurollar taqdim etilgan material talab etilganda ko'rsatiladi.

Tabiatshunoslik ekskursiyalarida hikoya qilishning uslubiy

usullaridan ular ko'pincha tavsiflash va tushuntirishga murojaat qilishadi, buning natijasida obyektlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash mumkin. O'simliklar, hayvonlar va tabiat hodisalarini kuzatish atrofdagi tabiatni chuqurroq anglashga yordam beradi. Tabiat ekskursiyalarida geologik va mineralogik muzeylarga tashrif buyurish hamda rasadxona, planetariy, pitomnik, hayvonot bog'i va boshqalarga tashrif buyurish tavsiya etiladi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Ekologik sayohatlar (yurishlar) tashkil etish.
2. Marshrut hujjatlari.
3. Turistik guruhlarni sotib olish.
4. Piyoda sayohatni ijro etish texnologiyasi.

13- bob. Ekologik turizmدا reklama va marketing

13.1. Reklamanning roli

Milliy bog' uchun **reklama** quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: mavjud resurslar; turistik mahsulotni ishlab chiqish boshqichlari; potentsial iste'molchilar toifalari va boshqalar. Shu bilan birga, reklama mahsulotining asosiy elementi noyoblikka - taklifning o'ziga xosligiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. "Kamlik qiymat qo'shadi" degan aforizm qo'riqxonada yoki milliy bog' uchun reklama mahsulotining asosi bo'lishi mumkin.

Belgilangan joyni tan olishning zaruriy sharti - bu xizmat ko'rsatish standartini shakllantirish - tashkilotning korporativ identifikatsiyasini rivojlantirish. Standartlashtirish bo'yicha, korporativ identifikatorni yaratish bo'yicha ishlar turistik xizmatlar ishlab chiqaruvchisi tomonidan osonlik bilan o'zlashtiriladigan obrazni shakllantirishda, ushbu obraz bilan sotiralarni assotsiatsiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Tashkilotning korporativ identifikatsiyasiga quyidagilar kiradi: o'z savdo belgisi, korporativ rang yoki ranglar, logotip (emblema). Logotiplar identifikatsiyalashning birlashtiruvchi belgilaridan biri sifatida foydali bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, mutaxassislar logotip turistik mahsulot ishlab chiqilgandan so'ng o'zgarishi va to'shak cho'yshablariga, xizmat ko'rsatuvchi sohalarning markali kiyimlariga, park tomonidan taqdim etilgan esdalik sovg'alariga joylashtirilishi mumkinligini tan olishadi. Shuningdek, korporativ identifikatsiya taqvim, qalam, qopka va boshqalar kabi reklama va yodgorlik mahsulotlariga ham tegishli. Tashkilotning asosiy o'ziga xos xususiyatlaridan boshqari, yana quyidagilar muhim rol o'ynaydi: bir xil uslubda ishlangan belgilar, vizitkalar, firma blankalari, konvertlar.

Atrof-muhitga oid ma'lumotlar QTX reklama mahsulotining muhim tarkibiy qismidir. Havo va suvning tozaligi, mahalliy atrof-ovqat mahsulotlarining Ekologik tozaligi va boshqalarga alohida e'tibor berilishi kerak. To'g'ridan-to'g'ri atrof-muhit ma'lumotlari bilan bir qatorda butun dunyo bo'ylab ekologik

ma'lumotlarni taqdim etishning bilvosita usullari ham qo'llaniladi. Ushbu turdagi samarali vosita ekologik brendlar va yorliqlar, shuningdek mehmonxonalar, korxonalar, mahsulotlar va hatto mahalliy aholiga berilishi mumkin bo'lgan sertifikatlardir. Shunday qilib, O'rta yer dengizi bo'yidagi kurortlar "ko'k bayroq" dan foydalanadi, bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturining ekologik mezonlariga javob berishni anglatadi. Boshqa mashhur va nufuzli xalqaro va milliy belgilar mavjud: "yashil chamadon", "yashil daraxt", mehmonxonalar uchun "yashil yulduzlar" va boshqalar. Ushbu belgilar davlat maqomiga va huquqiy tartibga soluvchi xususiyatga ega emas; ularning vakolati va tarqalishi jamoatchilik tomonidan tan olinishi, ushbu belgilarni beradigan tashkilotlarning obro'siga asoslanadi.

Reklamaning asosiy mavzulari va uslubi xususiyatlari turli maqsadli guruhlar mijozlariga aniq yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, A.V. Drozdov "Rossiyaning milliy bog'larida turizmni qanday rivojlantirish kerak" kitobida quyidagi maqsadli reklama takliflarini taqdim etadi:

- sayyohlik agentliklari va boshqa iste'molchilar uchun asosan foyda olishga yo'naltirilgan:

- butun dunyo bo'ylab mavjud klassik va g'ayrioddiy ekoturlarning katta tanlovi;

- yomg'irli o'rmonlar ekologiyasiga bag'ishlangan sayohatlar;

- "turistik bo'lmagan" mintaqalarga arzon sayohat;

- ko'plab sayyohlar bilan gavjum bo'lmagan hududlarga sayohat qilish;

- ommaviy turizm uyishtirilmaydigan hududlarga tashrif buyurish takliflari;

- har tomonlama qulay yo'llarda sayohat qilish.

- ekzotika, idrok, ekzotik madaniyatlar bilan shaxsiy aloqalar, klassik sarguzashtlar joylarida jozibali tajribalar;

- ekologik ta'sirchanlik;

- madaniyatlararo o'zaro aloqalar;
- Ekologik toza sayohatlar;
- tabiiy va madaniy muhitga ta'sirchanligi;
- mas'uliyatli sayohatchilar uchun ma'naviy sarguzashtlar;
- tabiat bilan ongli ravishda bog'liq bo'lgan odamlar uchun sayohatlar;
- tabiatga yo'naltirilgan sayohat.
- ilm-fan va tabiatni muhofaza qilishga qiziqqan mijozlar uchun:
 - ko'ngillilar uchun bir hafta davomida ishlash;
 - dunyoning eng toza tabiiy mintaqalariga tashrif buyurish va ularni muhofaza qilishda yordam berish;
 - tabiat va madaniyatni muhofaza qilish uchun mablag' olishga hissa qo'shgan sayohat;
 - Ekologik loyihada ishtirokchilarini jalb qilgan holda sayohat qilish;
 - ilmiy ekspeditsiyada qatnashish;
 - tiklash loyihasida ishtirok etish;
 - Perudagi o'rmonni saqlashni qo'llab-quvvatlovchi ekskursiya va Peru bolalar jamg'armasi.
 - Ekskursiya bilimi va sifatini qadrlaydigan mijozlar uchun:
 - kichik guruhlarning (8-10 kishidan iborat) tabiatshunos yo'riqchining hamrohi;
 - o'zingizning maxsus transportingizdan foydalanish;
 - mahalliy egalarga tegishli mehmonxonalar taklifi;
 - tabiatni muhofaza qilish va dunyoni muhofaza qilish uchun 1% foyda ajratish;
 - sayohat davomida ma'lumot materiallari va jo'nash oldidan brifinglar va ma'ruzalar;
 - ayollar va mahalliy aholi biznesini qo'llab-quvvatlovchi ekskursiya.

13.2. Reklama maxsulotlari turlari

Reklama mahsulotlarining turlaridan biri iste'molchi uchun odatiy risolalar bo'lib, xalqaro turizmni rag'batlantirishga yordam beradi. Odatda risolaning tuzilishi quyidagicha bo'ladi:

1. Qalin stilize qilingan sarlavha va qisqa, diqqatga sazovor reklama iborasi . Park nomi va reklama iboralari bog'ning diqqatga sazovor joyi va landshaftining fotosuratida bosilgan reklama surati.

2. Ichkarida asosiy matnning bir nechta satrlari, so'ngra hududning asosiy tabiiy, tarixiy, etnografik va boshqa diqqatga sazovor joylarini aks yettiruvchi fotosuratlar berilgan.

3. Keyinchalik - mintaqaning xaritasi fonida reklama joyini eng oson taniladigan mahalliy geografik xususiyat (milliy park) kontekstida reklama qilingan joy tasvirlangan qo'shimcha matnlar.

4. Ob-havoni tavsiflovchi yozuvlar, odatda har xil fasllar uchun o'rtacha harorat oralig'ida.

5. Broshura mintaqaga xizmat ko'rsatadigan aviakompaniyalarning yo'nalishlari, ma'lum bir hududning transportga kirish imkoniyati va mavjud turar joylarning tavsiflari yoki diagrammasi bilan tugaydi.

Ba'zan bir qator ma'lumot materiallari nashr etiladi - ularning har biri tor, maqsadli auditoriyaga mo'ljallangan bir nechta tematik risolalar ko'rinishida bo'ladi. Ushbu risolalarning har biri milliy bog'ning turistik mahsulotini turli jihatlarini yoritish uchun xizmat qiladi:

❖ Sayyohlik mahsulotlarining bir yoki bir nechta risolalari, jumladan, turli xil mavsumlarda parkga tashrif buyurish, yaqin atrofdagi diqqatga sazovor joylarga tashriflar, bitta yoki guruhli tashriflar, turlarning turli muddatlari va hk.

❖ Haydovchilik risolasi, unda parkga qanday yetib borishi va uning hududida qanday harakat qilish kerakligi, vaqt va masofa kilometr va mil bilan ko'rsatilgan.

❖ Taxminan narxlar, mavsumiy chegirmalar, yuklab olish

omillari va boshqalar ko'rsatilgan turar joy risolasi.

❖ Turistik joylardagi risola: muzeylar, do'konlar va boshqalar.

❖ Odamlar va madaniyat haqida risola.

❖ Mijozlar haqida ma'lumot risolasi - har qanday sayyohatchini bilishni istagan va mintaqada bo'lgan vaqtni tejaydigan barcha qulayliklar va xizmatlar uchun tezkor qo'llanma.

Reklama mahsuloti sifatida maqsad turizm sohasi mutaxassislari uchun maxsus qo'llanma tayyorlashi mumkin. Bunday qo'llanma sayyohlik operatorlariga milliy bog'ga tashriflarni o'z ichiga olgan sayohatlarni rejalashtirish va tayyorlashda yordam beradi.

13.3 Ekologik turizmدا marketing

Himoyalangan hududlarning reklama mahsulotlarini targ'ib qilish usullari umuman turizm reklamasini targ'ib qilish usullari bilan ko'p o'xshashliklarga ega: reklamalarni gazeta va jurnallarga joylashtirish; sayyohlik kompaniyalarining ofislarida; Internetda veb-sayt yaratish; ommaviy axborot vositalarida filmlar va chiqishlarni namoyish qilish; reklama risolalarini ixtisoslashgan tashkilotlarga tarqatish (universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va boshqalar); ixtisoslashtirilgan kongresslarda reklama taklif qilish, mijozlarga to'g'ridan-to'g'ri pochta orqali xabar yuborish va hk. Shu bilan birga, Ekoturizm mahsulotlarining marketingi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ism. Milliy bog'ning marketing siyosati taklifning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi turistik mahsulot nomini izlash bilan boshlanadi. Masalan, JSTning Ugandada turizmni rivojlantirish to'g'risidagi hisobotida (gorillalar yashovchi hududlarga tashrif buyurish) mahalliy Mgahinga va Muxavura nomlarini chet elliklar anglash qiyin, Uganda Gorilla Parklari esa sayyohlik bozorini yetarli darajada ta'minlashga yordam beradi. Boshqa bir qo'riqxonaning nomi - "Bvindi" - xayolotni uyg'otadigan va mahsulotni konkretlashtiradigan "qalin" so'z

bozorlarga chiqarishni targ'ib qiluvchi umumiy reklama sifatida qaralishi mumkin:

- ✦ "turistik bo'lmagan" mintaqalarga arzon sayohat;
- ✦ ko'plab sayyohlar bilan gavjum bo'lmagan hududlarga sayohat qilish;
- ✦ ommaviy turizm bezovta qilmaydigan hududlarga tashrif buyurish taklifi;
- ✦ dunyoning eng toza tabiiy mintaqalariga tashrif buyurish va ularni muhofaza qilishda yordam berish va h.k.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Reklama nima?
2. Reklamaning asosiy mavzulari va uslub xususiyatlari
3. Reklama maqsadlari nima bilan belgilanadi va ular qanday aniqlanadi?
4. Destination Advertising nima?
5. Milliy parkning marketing siyosati qayerda boshlanadi?
6. Internetda milliy bog'ning reklamalarini joylashtirish.
7. Turistik ko'rgazmalarda qo'riqlanadigan tabiiy hududlarning ishtiroki qanday?

14- bob. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning potensial imkoniyatlari

14.1 O'zbekistonning boy tabiati

Ekologik turizm mamlakatni barqaror rivojlantirish vazifalarini amalga oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Uning O'zbekistonda rivojlanishiga bioxilma-xillikni saqlash, o'simlik va hayvonot dunyosidan oqilona foydalanish va ko'paytirish sohasidagi davlat siyosati yordam beradi. Mamlakatimiz xalqaro ekologik hamkorlikda faol ishtirok etmoqda, tabiatni muhofaza qilish bo'yicha asosiy xalqaro konvensiyalarga, shu jumladan biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyaga va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar bilan bog'liq majburiyatlarni bajarishga qo'shildi.

Respublika Ekologik turizmni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Mamlakatning tabiiy-iqlim xususiyatlari buning uchun juda ko'p imkoniyatlar beradi: bizda noyob tabiat, turli xil go'zal landshaftlar va boy madaniy meros mavjud.

Hozirgi va kelajak avlodlar uchun qulay yashash sharoitlarini ta'minlashga qaratilgan istiqbolli ekologik siyosat yangi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni: Ekologik barqarorlik va tabiiy ekotizimlarni tiklash markazlari bo'lgan milliy tabiiy bog'lar, qo'riqxonalar, biosfera hududlarini yaratishda foydalanadi. Inson hayoti uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashga bog'liq.

Respublikada ekoturizmni rivojlantirishga umuman 200 mingdan ortiq odam ishlaydigan 110 ta xalqaro sayyohlik marshrutlari yaratilgan sayyohlik infratuzilmasi ham yordam beradi. 500 dan ortiq mehmonxonalar, motellar va lagerlar sayyohlarga xalqaro standartlarga muvofiq xizmat ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, mustaqillik yillarida ko'plab qadimiy sivilizatsiya va madaniyat yodgorliklari tiklandi.

7 mingdan ortiq turli davrlar va sivilizatsiyalar yodgorliklari mavjud bo'lgan O'zbekiston - bu O'rta asrlar ilm-fan, san'at va madaniyatning Samarqand, Shahrisabz, Buxoro va Xiva kabi yirik

markazlari bilan dunyo turizmining eng qiziqarli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon madaniy merosi obyektlari YuNESKO ro'yxatiga kiritilgan.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning noyob tarmog'i O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Ularning umumiy maydoni bugungi kunda mamlakat hududining 5 foizini egallaydi. Bu sakkizta qo'riqxonasi, ikkita milliy bog', uchta tabiiy pitomnik, o'n ikkita qo'riqxonasi, beshta tabiiy yodgorlik va bitta biosfera qo'riqxonasi. Kelajakda yana 81 ming kvadrat metrni muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga kiritish rejalashtirilgan, xususan, ikkita milliy park, beshta qo'riqxonasi, o'n bitta qo'riqxonasi, ikkita biosfera qo'riqxonasi.

Ekoturistlar uchun O'zbekistonning janubiy tog'lari, Qizilqum landshaftlari, Tyan-Shan va Pomir-Oloyning tog'li hududlari, boy avifunasiga ega bo'lgan yirik suv omborlari alohida qiziqish uyg'otmoqda.

O'zbekiston florasi va faunasi hayratlanarli darajada xilma-xil - o'simliklarning 4,1 ming turi, sutemizuvchilarning 97 turi, baliqlarning 83 turi, sudralib yuruvchilarning 58 turi mavjud. Mamlakatda 17 mingdan ortiq tabiiy suv omborlari, 51 ta suv omborlari, 500 ko'llar, 1,5 ming buloqlar, 525 muzli tog'lar mavjud.

Shunday qilib, Qizilqum cho'lining faunasi ko'plab noyob hayvonlarni o'z ichiga oladi. Amudaryo to'qayida joylashgan Qizilqum qo'riqxonasi noyob hayvon turlari yashaydigan tabiiy bog'dir. Buxorodan janubda 40 km uzoqlikda joylashgan "Jayron" ekomarkazida ular yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan hayvonlarning turlarini tiklash bilan shug'ullanmoqdalar, kulon, Prjevalskiy oti va boshqalar.

Madaniyat va dinlarning, shu jumladan zardushtiylik, buddizm va islomning tarixiy chorrahasida joylashgan Surxondaryo viloyatining Boysun tumani katta ekoturizm salohiyatiga ega.

Ob-havo sharoiti dam olish va ekoturizmni rivojlantirish

uchun qulaydir. Ugam, Chirchiq, Zarafshon kabi yirik daryolardan turli xil sport va sayyohlik uchun foydalanish mumkin.

O'zbekistonning eng mashhur tog'li hududi - balandligi 3309 m bo'lgan katta Chimyon cho'qqisi bo'lgan Chimyon tog'lari. Ushbu maydon ko'plab toqqa chiqish yo'llari, piyoda marshrutlar, toshga chiqish, otlar uchun yo'llar, chang'i yo'llari boshlanishi sifatida xizmat qiladi.

Boysun tizmasida juda ko'p turadgi g'orlar mavjud: Boy-Buloq, Festivalnaya-Ledopadnaya, Uralskaya, Qirg'tau platosidagi Kievskaya, Chotqol tizmasidagi Zaydman va boshqalar.

Aydarko'l ko'li bo'yida bir nechta uy-joy lagerlari tashkil etilgan. U va ushbu tizimning boshqa ko'llari havaskor baliq ovlash uchun yaxshi joylardir. Bundan tashqari, sayyohlarga tuya minish imkoniyati va ko'chmanchilar hayoti to'g'risida g'oyani yaratadigan boshqaturdagi qiziqarli tadbirlar taqdim etiladi.

Qizilqumning chekkasida joylashgan yana bir qiziq joy - Sarmishsoy traktidir. Bu Navoiy shahridan 30-40 km shimoliy-sharqda, Qorato'ta tog' tizimining janubiy yonbag'rida tog' oqimi bo'lgan daradir. Sarmishsoy qadimgi inson faoliyati yodgorliklari bilan mashhur bo'lib, u taxminan 20 kvadrat km.metr maydonda joylashgan.Ko'rgazmalar orasida kareerlar, ma'danlar, qadimiy aholi punktlari, qabrlar, kript va g'or rasmlari - tosh san'atining 4000 ga yaqin parchalari mavjud. Qadim zamonlardan buyon mahalliy aholi o'z marosimlarini o'tkazadigan ushbu hudud muqaddas hisoblangan.

Ushbu bebaho boyliklarning barchasidan oqilona va tabiiy va tarixiy joylarga zarar yetkazmasdan foydalanish kerak.

Ekologik turizmning rivojlanishi, uning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy hodisaga aylanishi bilan uni samarali tartibga solish muammolari alohida dolzarblikka ega. Bu tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati va mintaqaviy darajada amalga oshiriladigan faoliyatni to'liq va samarali muvofiqlashtirishni ta'minlaydigan bunday vositalarni yaratish

deb tushuniladi.

Ushbu sohani rivojlantirishning yangi bosqichi O'zbekiston hukumati tomonidan 2013 yilda Xorazm, Surxondaryo, Toshkent va Qashqadaryo viloyatlarida 260 million dollardan ko'proq mablag'ni o'zlashtirishni nazarda tutadigan turizmni rivojlantirish dasturlari qabul qilinganligi bo'ldi. Ular ushbu mintaqalarda ekologik turizmni rivojlantirishga qaratilgan.

O'zbekistonda ekologik turizmni yanada rivojlantirish uchun zarur tashkiliy, huquqiy, infratuzilma sharoitlarini yaratish maqsadida 2016-2018 yillarda O'zbekiston hududlarida rivojlangan ekoturizm infratuzilmasini yaratish dasturi ishlab chiqildi.

Tashkiliy-huquqiy masalalarni hal qilish bilan bir qatorda ekoturizmning ilmiy-uslubiy bazasini, infratuzilmasini rivojlantirish, ekoturizm mahsulotini diversifikatsiya qilish, shuningdek respublikaning ekoturizm salohiyatini ichki sharoitda targ'ib qilishga qaratilgan bir qator tadbirlarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

Ushbu dasturni amalga oshirishda ham davlat, ham nodavlat notijorat tashkilotlari ishtirok etadi. Loyiha tadbirlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda, shuningdek, 2014 yilda qabul qilingan va davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar sohasidagi munosabatlarni tartibga solish uchun ishlab chiqilgan "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida" gi qonunning barcha qoidalari jamiyatining boshqa institutlari hisobga olinishi ham yordam beradi.

Ekoturizmni ommalashtirish, aholining yangi Ekologik madaniyatini shakllantirish, ekoturizmni ta'minlaydigan tashkilotlar, xaritalar, malakali kadrlar tayyorlaydigan sxemalar (gidlar, atrof-muhitga oid qo'llanmalar, qo'llanmalar) yaqin kelajakda o'z mevasini beradi.

Ekoturizmni rivojlantirishda sezilarli natijalarga erishgan bir qator mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali davlat boshqaruvi va tartibga solish, ayniqsa, shakllanish

bosqichida zarur bo'lib, milliy ekoturizm bozorini yaratishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, Ekoturizm nafaqat daromad manbai, balki madaniy almashinuv, ta'lim va bo'sh vaqtlarida muhim rol o'ynaydi. Aksariyat odamlar uning axloqiy tomonini - tabiiy resurslarni saqlashni qo'llab-quvvatlaydilar va sayohat va madaniyatlararo muloqot uchun eng maqbul deb biladilar. Yuqori urbanizatsiya sharoitida Ekologik turizm nafaqat tabiatda, balki shaharlarda ham rivojlanib, shu orqali odamlarning tabiiy va madaniy muhitini saqlanib qolishini taminlaydi.

Toshkentda ochilgan "Ekologik turizm barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishning muhim omili: O'zbekiston tajribasi va xorijiy amaliyot" mavzusidagi xalqaro konferentsiya shu mavzuga bag'ishlandi. Tadbir Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tomonidan "O'zbekturizm" milliy kompaniyasi bilan birgalikda YeXHTning O'zbekistondagi loyihalari koordinatori ishtirokida tashkil etildi.

Forum 200 dan ortiq ishtirokchilarni, shu jumladan UNWTO, UNEP, UNECE, Xalqaro Ekoturizm jamiyati, O'zbekiston Respublikasidagi moliya institutlari, diplomatik korpus va akreditatsiyadan o'tgan xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar vakillari, shuningdek deputatlarni birlashtirdi va Oliy Majlis senatorlari, vazirliklar, idoralar va jamoat tashkilotlari vakillari ishtirok etdi. Xalqaro konferentsiyaning faxriy mehmoni JST Shjantszong, JSTning ijrochi direktori bo'ldi.

Ochilish marosimida O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish, barcha toifadagi sayyohlar uchun jozibador ekoturizm yo'nalishlarining noyob va barqaror tarmog'ini joylashtirish uchun keng istiqbollari mavjudligi, bu bilan mamlakatni xalqaro bozorga yanada integratsiyalashganligi ta'kidlandi. Hozirgi bosqichda respublika ekoturizmning mashhur yo'nalishlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari orasida yetakchi o'rinlardan birini egallab turibdi.

Ochilish marosimi doirasida O'zbekistonning tabiiy va biologik xilma-xilligi va ekoturizm salohiyati haqida videofilm namoyish etildi.

Konferensiyaning asosiy maqsadi - xorijiy tajribani hisobga olgan holda va ekoturizm va tabiatni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari, mexanizmlari va vositalari bo'yicha takliflarni ishlab chiqish.

Forumning yalpi majlislari to'rtta asosiy tematik yo'nalishlarda bo'lib o'tdi: "O'zbekiston - Ekologik turizm sohasidagi milliy qonunchilik, ilmiy-uslubiy va institutsional asos, ilg'or xorijiy tajribani o'rganish", "Tabiat joylarining ekoturizm istiqbollari", "Turizm sohasida davlat-xususiy sheriklik" va "Ekologik turizm sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash".

Ekoturizmni rivojlantirish atrof-muhitni muhofaza qilish tizimini, biologik xilma-xillikni va noyob tabiiy hududlarni saqlashni, mahalliy aholi daromadlarini saqlab turishni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi va investitsiya loyihalari uchun istiqbolli bozor hisoblanadi.

O'zbekistonning Xitoydan G'arbga, Hindistondan shimoliy mamlakatlarga boradigan magistral yo'llar kesishmasida joylashgan geografik joylashuvi, mamlakatning tabiiy-iqlim xususiyatlari, qo'riqlanadigan tabiiy hududlarning noyob tarmog'i va turli xil landshaftlar ekoturizm yo'nalishlarini ommalashtirish uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi.

Forum yakunida ekologik turizm va tabiatni muhofaza qilish sohasidagi hamkorlik to'g'risida, shu jumladan ushbu sohani rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va texnik ko'mak to'g'risida ikki tomonlama hujjatlar imzolandi.

14.2. O'zbekistonning tabiati va iqlimi

Iqlimi issiq, quruq, keskin kontinental. Respublikaning shimoliy qismi mo'tadil, janubi - subtropik iqlim mintaqasiga

tegishli. Qurg'oqchilik, issiqlik va yorug'likning ko'pligi, yil davomida quyosh nurlarining ko'p miqdorda tushishi bilan ajralib turadi. Yozda kunning davomiyligi 15 soat, qishda esa kamida 9 soat. Qishning iliqligi va issiq, uzoq yozi O'zbekiston uchun odatiy holdir. Eng sovuq oy - yanvar. Dekabr oyida o'rtacha harorat shimolda -8°C , janubda 0°C , garchi mamlakat shimolida ba'zi kunlar sovuq 25 darajaga va undan yuqori darajaga yetadi. Eng issiq oy - iyul. Yozda o'rtacha harorat 35°C dan oshadi va ba'zi kunlarda 45°C va undan yuqori darajaga yetishi mumkin. O'zbekistonga tashrif buyurish uchun eng maqbul vaqt - bahor, mart oxiridan iyun boshigacha va kuz, sentyabrdan noyabr oyigacha. Bizning zaminimizning tabiati qarama-qarshiliklari bilan hayratlanarli. Cho'llar va yashil vodiylar, baland qorli tog' va platolar, suvli daryo va suv omborlari o'ziga xos go'zal tabiiy manzarani yaratadi. Hududining katta qismi Turkiston tekisligiga tegishli. Tog'larning o'sishi iqlimning quruqligiga hissa qo'shdi va asta-sekin cho'llar paydo bo'ldi: Qizilqum va Qoraqum. Tog'lar va tog' oldi hududlari respublika hududining 1/5 qismini tashkil etadi. Eng baland joy 4643 metrni tashkil yetadi. Respublikaga G'arbiy Tyan-Shan va Pomir - Olay tizmalarining yon bag'irlari kiradi. Tog'lar orasida depressiyalar mavjud: Qashqadaryo, Surxondaryo, Zarafshan, Samarqand.

O'zbekiston yuqori seysmikligi bilan ajralib turadi, ammo oilmlarning ta'kidlashicha, kuchli zilzilalar kamdan-kam uchraydi, taxminan ular asrda bir marta kuzatiladi.

14.3 Buyuk ipak yo'li

Buyuk Ipak yo'li - bu insoniyat taraqqiyoti tarixidagi o'ziga xos hodisa, uning birlik va madaniy qadriyatlarini almashish, yashash joylarini egallash va tovarlarni sotish, bozorlarini egallash istagi. Sharqda : "o'tirgan bo'yra, yurgan - daryo", deyishadi. Harakat bu hayotdir, va sayohat, dunyo haqidagi bilimlar doimo taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib kelgan.

Insoniyat tarixidagi bu eng yirik transkontinental savdo yo'li Yevropa va Osiyoni birlashtirgan va qadimgi davrlarda qadimgi Rimdan Yaponiyaning qadimgi poytaxti Naraga qadar bo'lgan. Albatta, Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo-sotiq qadim zamonlardan buyon olib borilgan, ammo bu kelajakdagi buyuk yo'lning alohida segmentlari edi. Savdo aloqalarining paydo bo'lishiga O'rta Osiyo tog'larida Sharqda qadrli bo'lgan yarim qimmatbaho toshlar - lapis lazuli, nefrit, karneliya, turkuaz konlari rivojlanishi yordam berdi. Shunday qilib, ushbu tosh Markaziy Osiyodan Eron, Mesopotamiya va hatto Misrga yetkazilgan "lapis lazuli" yo'li bor edi. Shu bilan birga Xotan va Yarkand viloyatlarini Shimoliy Xitoy mintaqalari bilan bog'laydigan "yashma" yo'l shakllandi. Bundan tashqari, karneli G'arbiy Osiyo mamlakatlariga So'g'diyona va Baqtriyadan, feruza esa Xorazmdan eksport qilingan. Bu yo'nalishlarning barchasi oxir-oqibat Buyuk Ipak yo'li bilan birlashdi.

O'rta Osiyodan G'arb va Janubga yotqizilgan karvon yo'llari va Xitoydan Sharqiy Turkistonga olib boradigan yo'llarni birlashtirgan buyuk avtomagistralning haqiqiy boshlanishi miloddan avvalgi XX asr o'rtalarida, G'arbiy hudud - Markaziy Osiyo mamlakatlari - birinchi bo'lib xitoyliklar uchun ochilgan.

Bu yo'l hech qachon bitta yo'nalishda bo'lmagan, balki qudratli daraxtning tojiday tarvaqaylab ketgan turli marshrutlarni o'z ichiga olgan. Shunday qilib, Osiyodan sharqdan g'arbga o'tadigan asosiy yo'llardan biri qadimgi Xitoyning poytaxti Chan'andan boshlanib, Gobi cho'lining shimoliy-g'arbiy chegaralariga, Tarim havzasi orqali, Sharqiy Turkiston bo'ylab davom etdi. Tyan-Shanni kesib o'tgan karvonlarning bir qismi Farg'ona vodiysi va Toshkent vohasi orqali Samarqand - So'g'diyona poytaxti Buxoro, Xorazmgga, undan keyin Kaspiy dengizi sohillariga yo'l oldi. Samarqanddan kelgan karvonlarning bir qismi Baqtriyaga yo'l oldi va Qashqadaryo vodiysi orqali Termizga yo'l oldi, u yerdan Amudaryodan o'tib, janubga Baqtra va Hindiston tomon yo'l olishdi.

Tarim yo'lining yana bir tarmog'i janubdan Taklamakan cho'lini chetlab o'tdi va Xo'tan va Yarkand orqali Baqtra (Afg'onistonning shimoliy qismi) va Marvga olib bordi, u yerdan Fors va Suriya orqali O'rta dengizga yetib bordi va dengiz orqali tovarlarning bir qismi Rim va Gretsiyaga bordi.

Nomidan ko'rinib turibdiki, karvon yo'llaridagi savdo-sotiqning asosiy mahsuloti shoyi dunyoda juda qadrlangan ipak edi. Masalan, dastlabki o'rta asrlarda ipak eng mashhur hisob birligi hisoblanib, hatto oltinni ham muomaladan chetlashtirgan. Shunday qilib, So'g'diyonada otning narxi o'n qirq ipak narxiga teng edi. Ipak bajarilgan ish uchun to'langan, yollanma askarlarni boqqani uchun ipak jinoyat uchun jazoni sotib olishi mumkin edi.

Birinchi marta ushbu karvon yo'llari venetsiyalik savdogar Marko Polo tomonidan "ipak" deb nomlangan, yevropaliklardan birinchi bo'lib Xitoy imperiyasi chegaralariga yetib kelgan. Va "Buyuk ipak yo'li" atamasi ilmiy muomalaga 1877 yilda nemis tadqiqotchisi Ferdinand Rixtofen o'zining "Xitoy" fundamental asarida kiritilgan.

Ipak, garchi asosiy bo'lsa-da, transkontinental yo'nalish bo'ylab tashilgan yagona tovardan uzoq edi. Xitoyda yuqori baholangan otlar, tuyalar, harbiy texnika, oltin va kumush, yarim qimmatbaho toshlar va shisha buyumlar, charm va jun, gilam va paxta matolari, oltin kashtado'zlik matolari, ekzotik mevalar - tarvuzlar, qovun va shaftoli, semiz dumli qo'ylar Markaziy Osiyodan va ov itlari, leopardlar va sherlardan eksport qilingan. Xitoydan karvonlar chinni va metallardan tayyorlangan idishlar, laklar va kosmetika mahsulotlari, choy va guruch olib ketishgan. Savdogarlarning sayohat sumkalarida fil tishlari, karkidon shoxlari, toshbaqa qobig'i, ziravorlar va boshqa ko'p narsalarni topish mumkin edi.

Buyuk Ipak yo'li bo'ylab nafaqat savdo karvonlari harakatlanib, xalqlarning madaniy yutuqlari, ma'naviy qadriyatlar va diniy g'oyalari ham tarqaldi. Buddizm Kushonlar podshohligining boshqa dinlari bilan bir qatorda bo'lgan va bu

yerdan Xitoyga tarqalib ketgan. Milodiy birinchi asrda nasroniylik Kichik Osiyodan kirib keldi. VII asrda Arab xalifaligining jangchilari Islom ta'limotlarini olib kelishdi. Chingizxonning qo'shinlari mo'g'ul dashtlaridan Yevropa tekisliklariga qadar savdogarlar va voizlar tomonidan qo'yilgan yo'llar bo'ylab yurib ketishdi. O'rta asr Sharqiy buyuk sarkardasi Buyuk Ipak yo'li - Samarqandning o'z boshidanoq o'zining yurishlarini boshladi.

Va nihoyat, olimlar va tadqiqotchilar asrlar davomida karvon yo'llari bo'ylab sayohat qildilar. Xitoylik sayyoh Syuan Szyan va venesiyalik savdogar Marko Poloning sayohat yozuvlari va ilmiy asarlaridan arab sayyohi - savdogar Ahmed ibn Fadlan va Bavariya jangchisi Shiltberger, venger tadqiqotchisi Arminius Vamberi va shved geografi Sven Xedin, rus olimi Aleksey Fedchenko va frantsuz jurnalisti Mayar Rafael Pampelli va frantsuz sayyohi Jozef Martin biz Buyuk Ipak yo'li bo'ylab joylashgan mamlakatlarda yashagan xalqlarning tarixi urf-odatlarini haqida ko'plab ma'lumotlar keltirganlar.

Qadimgi o'zbek shaharlari - Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Toshkent Buyuk Ipak yo'lining ko'p asrlik tarixini o'zida mujassam etgan me'moriy obidalari bilan Sharq va G'arbni bir-biriga bog'laydigan ushbu noyob magistral yo'lni yaratgan xalqlarning jonli xotirasi bo'lib xizmat qilmoqda.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasining Ekologik siyosati.
2. Respublikaning muhofaza etiladigan tabiiy hududlari?
3. O'zbekistonning xilma-xilligi.
4. "Speleologiya" atamasi nimani anglatadi?
5. Ekoturizmni ommalashtirishda davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligi.
6. "Buyuk ipak yo'li" atamasini kim va qachon ilmiy muomalaga kiritgan?
7. Buyuk Ipak yo'li qaysi shaharlarni birlashtirgan?

XULOSA

Ekoturizm - bu turizm sohasidagi keng va rivojlanayotgan yo'nalish, uning shakllari dinamik, u ilgari Ekologik yo'nalishdan uzoq bo'lgan turizm faoliyati sohalariga kirib boradi va uni juda qattiq asos va bitta to'g'ri ta'rif bilan cheklash juda qiyin.

Qo'riqxonalar va milliy bog'larning zamonaviy tarkibida "ekoturizm" (Ekologik turizm) tushunchasi keng qo'llaniladi. Ba'zi hisob-kitoblarga ko'ra, ekoturizm allaqachon butun dunyo turizm bozorining 20% gacha ulushini tashkil yetadi. So'nggi o'n yilliklarda dunyoda ekoturizmning tez sur'atlarda o'sishi nafaqat atrof-muhitning yomonlashishi, balki mashhur dam olish joylari - tog' kurortlari, iliq dengiz qirg'oqlari va boshqalarning ko'payishi bilan ham izohlanadi. Ekoturizm va an'anaviy turizm o'rtasidagi farq nimada?

Birinchidan, ekoturizm - bu butun dunyo bo'ylab, odatda milliy va tabiat xaritalari, qo'riqxonalar va boshqa muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar bilan ifodalangan, yaxshi saqlanib qolgan tabiiy hududlarni sayohat qilish va ziyorat qilishdir.

Ikkinchidan, ekoturizm xatti-harakatlarning aniq, qat'iy qoidalarining mavjudligini anglatadi. Ularga rioya qilish sohaning muvaffaqiyatli rivojlanishining asosiy shartidir.

Uchinchidan, ekoturizm tabiiy muhitga nisbatan zaif ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun uni "yumshoq turizm" deb ham atashadi. Shu sababli u dunyoning aksariyat qo'riqlanadigan hududlarida tabiiy resurslardan foydalanishning amaldagi yagona turiga aylandi.

To'rtinchidan, ekoturizm mahalliy aholi nafaqat xizmat ko'rsatuvchi xodim sifatida ishlaydi, balki muhofaza qilinadigan hududda yashashni davom ettiradi, eski turmush tarzini olib boradi, tabiatni boshqarish rejimini ta'minlaydigan an'anaviy iqtisodiyot turlari bilan shug'ullanadi. Bu aholiga ma'lum daromad keltiradi, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Zamonaviy ekoturizm tushunchasi, yakuniy natijada

barqarorlikka erishishga yo'naltirilganligi ko'p jihatdan ekoturizm sayohat turlari to'g'risida an'anaviy g'oyalarni qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Shu bilan birga, an'anaviy mezonlar - sayohatchilarning motivatsiyasi va turistik oqimlarning hajmi - albatta muhim, ammo ular o'zlari hal qiluvchi rol o'ynamaydilar. Tabiatga sayohatlarni uyushtiruvchilar o'zlarini qiziqtirishi kerak bo'lgan asosiy savol: bu sayohatlar tabiiy va madaniy muhitga qanday ta'sir qiladi, ular qanday oqibatlarga olib keladi.

Lug'at

Agroturizm (farmtourism), yoki agroekologik turizm (agroeco-tourism) - rekreatsion turizm, bu qishloq xo'jaligidan (fermerlikdan) foydalanishni o'z ichiga oladi.

Alp tog' - oromgohi alpinistlarni tayyorlash va ularning mahoratini oshirishga mo'ljallangan sport bazasidir.

Viza anketasi - ruxsat olish uchun chet el diplomatik vakolatxonasiga murojaat qilgan shaxs tomonidan to'ldirilgan anketa - ma'lum bir davlat hududiga kirish uchun viza. Viza anketasidagi savollarning soni va mazmuni har bir davlat tomonidan belgilanadi.

Bekor qilish - bu turist yoki turoperator / turagentning shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarishdan bosh tortishi.

Baz lager - bu guruhning barcha a'zolari tomonidan uyushtirilgan, bir necha bor va uzoq vaqtdan beri foydalanib kelinadigan turar joy turi, undan sayyohlar o'quv mashg'ulotlariga, marshrutlarga, ko'tarilishga boradilar.

Ekologik turizmda xavfsizlik uch qismdan iborat: sayyohlarning shaxsiy xavfsizligi, ularning mol-mulki xavfsizligi va sayohat paytida tabiiy muhitga zarar yetkazmaslik, ya'ni ishlatilgan tabiiy sayyohlik resurslarining xavfsizligi.

Bivuak - sayyohlar guruhi uchun marshrutda tunab qolish va dam olish uchun joy.

Turistlar almashinuvi - turizm mahsuloti talab va taklif asosida belgilangan narxlarda partiyalarda sotiladigan uyushgan va muntazam ulgurji fyuchers bozori. Turistik birja turistik mahsulotlar, qimmatli qog'ozlar, shuningdek, turizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar savdosi bo'yicha yagona davlatlararo va xalqaro bozorni shakllantirishni faollashtirish uchun yaratilgan.

Yo'llanma - turistik agentlik yoki transport kompaniyasining o'z kontragentiga mijozga kelishilgan tartibda to'lov kafolati bilan kerakli xizmatning tuzilgan shartnomasiga muvofiq taqdim etish to'g'risida yozma buyrug'i. Vaucher - bu

turist tomonidan to'lanadigan xizmatlarning ro'yxati va spetsifikatsiyasini o'z ichiga olgan kompaniya rahbarining muhri va imzosi bilan tasdiqlangan, belgilangan shakldagi maxsus shakl. Yo'llanma sayyohga sayohat boshlanishidan oldin beriladi.

Jahon turizm tashkiloti (JTT) - turizm bo'yicha xalqaro hukumatlararo tashkilot. JTT Nizomiga binoan, uning asosiy maqsadi - turg'unlikni rivojlantirish, iqtisodiy taraqqiyot, xalqaro tushuncha, tinchlik, farovonlik, barcha insonlarga hurmat va irqar, jinslar, tillar va dinlar farqisiz inson huquqlari va asosiy erkinliklariga rioya etishda yordam beradi. JTT Nizomi 1975 yil 27 sentyabrda qabul qilingan bo'lib, u BMT homiyligida ishlaydi.

Davlat qo'riqxonalari – tabiiy jarayonlar va hodisalarning tabiiy o'tishini, o'simlik va hayvonot dunyosining genetik fondini, o'simlik va hayvonlarning alohida turlari va jamoalarini, tipik va noyob Ekologik tizimlarini saqlash va o'rganishga qaratilgan tabiatni muhofaza qilish, tadqiq etish, Ekologik va ta'lim muassasalari.

Davlat qo'riqxonalari – tabiiy komplekslarni yoki ularning tarkibiy qismlarini saqlab qolish yoki tiklash va Ekologik muvozanatni saqlash uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan hududlar (suv zonalari).

Dendrologik bog'lar va botanika bog'lari – vazifalariga flora xilma-xilligini saqlash va boyitishni ta'minlash, shuningdek ilmiy, o'quv va ma'rifiy tadbirlarni amalga oshirish uchun o'simliklarning maxsus kolleksiyalarini yaratish kiradi.

Tarixiy va o'lkashunoslik turizm – qadim zamonlardan boshlab inson va tabiiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar tarixini bilish.

Ekologik turizm resurslari ro'yxati – mumkin bo'lgan ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy bahoga ega turistik joylar va hodisalarni sifatli va miqdoriy ro'yxatlash, maqbul foydalanish bo'yicha tavsiyalar, Ekologik cheklovlar, jozibali xususiyatlarni tahlil qilish va h.k.larni o'z ichiga olgan ma'lumotlar to'plami.

Ekologik turizmning tarkibiy qismlari:

1. - tabiatni bilish, ya'ni sayohat tabiatni o'rganish, sayyohlar uchun yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish elementlarini mavjudligini taxmin qiladi;

2. - ekotizimlarning saqlanib qolishi nafaqat guruhning marshrut bo'yicha tegishli xatti-harakatlarini, balki sayyohlar, turoperatorlarning dasturlarda, atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarida ishtirok etishini ham nazarda tutadi;

3. - mahalliy aholining manfaatlarini hurmat qilish - nafaqat mahalliy qonunlar va urf-odatlariga rioya qilish, balki turizmning turistik yo'nalishlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qo'shgan hisssasi.

Sog'lomlashtirish joylari va kurortlari - kasalliklarni davolash va oldini olish, shuningdek aholining dam olishini tashkil etish uchun tabiiy bo'lgan va tabiiy shifobaxsh resurslarga (mineral suvlar, terapevtik loy, qulay landshaft va iqlim sharoitlari va boshqalar) ega bo'lgan hududlar (suv zonalar).

Xalqaro sayyohlik faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziya - bu butun mamlakat bo'ylab belgilangan muddatgacha (uch yil va undan kam) xalqaro turizm faoliyatini amalga oshirishga ruxsat beruvchi va uni amalga oshirish shartlarini belgilaydigan rasmiy hujjat.

Turizmdagi marketing - bu turistik bozor talablarini hisobga olishga va turistik mahsulotlar sotish hajmini kengaytirish maqsadida talabga faol ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan turistik mahsulotlarni ishlab chiqarishni, sotishni va tashkil qilishni boshqarishda kompleks yondashuv. Marketing - bu mijozlarga yo'naltirilgan biznes yuritish usuli.

Sayohat marshruti - bu sayyohlik marshruti, u sayohat davomida u ketma-ket boradigan barcha geografik nuqtalar va joylarning ro'yxatini o'z ichiga oladi.

Yuboruvchi tomon - sayyohlarni vaqtincha bo'lgan mamlakatiga (joyiga) yuboradigan va sayyoh va mezbbon tomon bilan tuzilgan shartnomalar asosida ish olib boradigan tashkilot yoki yakka tartibdagi tadbirkor.

Milliy bog' - bu atrof-muhit, ekologik, o'quv va ilmiy-tadqiqot muassasasi bo'lib, uning hududi (suv zonasi) tabiiy komplekslar va maxsus ekologik, tarixiy, estetik ahamiyatga ega bo'lgan obyektlarni o'z ichiga oladi va tabiatni muhofaza qilish, ta'lim, ilmiy va madaniy ishlarda foydalanish uchun mo'ljallangan maqsadlar va tartibga solinadigan turizmdir.

Mavsumdan tashqari sayyohlik sayohatida turg'unlik davri. Mavsumdan tashqari taqvimiy chegaralar mamlakatning tabiiy-iqlim sharoiti bilan belgilanadi.

Ekoturizm obyektlari - bu noyob tabiiy komplekslar va alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar (milliy va tabiiy bog'lar, qo'riqxonalar, tabiat yodgorliklari).

Ekologik turizmدا ovqatlanish xizmatlari quyidagi harakatlar to'plami:

- sayyohlarning energiya xarajatlarini aniqlash va ovqatning kaloriya miqdorini hisoblash,
- sayyohlarning ta'mga bo'lgan afzalliklarini aniqlash, parhezni ishlab chiqish,
- odatiy menyu ishlab chiqish,
- kerakli miqdordagi mahsulotlarni (maketlarni) hisoblash,
- kerakli miqdordagi oshxona jihozlarini hisoblash (idish-tovoqlar, yoqilg'i va pechkalar, chiqindilar uchun idishlar, yuvish vositalari), stol choyshablari va idishlar.

Gidning asosiy kasbiy mahorati - marshrutni bilishi va undagi guruh xavfsizligini ta'minlash, odamlarning muloqot qobiliyatlari va psixologiya, guruh kayfiyatini ko'tarish qobiliyati, xayrixohlik, yaxshi munosabatlar o'rnatish qobiliyatini o'z ichiga oladi. mahalliy aholi bilan va chet ellik sayyohlarga hamrohlik qilishda - tarjimon sifatida ishlash qobiliyati.

Tabiat yodgorliklari noyob, almashtirib bo'lmaydigan, ekologik, ilmiy, madaniy va estetik jihatdan qimmatli, tabiiy majmualar, shuningdek tabiiy va sun'iy kelib chiqishi obyektlari.

Xost - vaqtincha bo'lgan mamlakatga (joyga) kelgan sayyohlarni qabul qiluvchi va turist va / yoki yuboruvchi tomon

va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar bilan tuzilgan shartnomalar asosida ish olib boradigan tashkilot yoki yakka tartibdagi tadbirkor.

Xizmat ko'rsatish dasturi - turistlarga ularning ehtiyojlari va tur mavzusiga muvofiq taqdim etiladigan xizmatlar to'plami, oldindan to'lanadigan va ekskursiya vaqtida tarqatiladigan.

Sayohat dasturi - sayyohga ko'rsatiladigan xizmatlar va ularni sayohat marshruti bo'yicha taqdim etish vaqti haqida to'liq ma'lumotni o'z ichiga olgan hujjat.

Ekskursiya dasturi - turistik xizmatlarni ko'rsatish (bron qilish, transport, turar joy, ovqatlanish va ekskursiyalar) uchun aniq shartlarni ko'rsatadigan turlar jadvali.

Turistik mahsulotni targ'ib qilish - bu turistik mahsulotni (reklama, ixtisoslashtirilgan ko'rgazmalarda, yarmarkalarda qatnashish, turistik mahsulotlarni sotish bo'yicha turistik axborot markazlarini tashkil etish, kataloglarni nashr etish va boshqalar) amalga oshirishga qaratilgan tadbirlar majmui.

Qishloq turizmi bu qishloq joylarda to'plangan turizm va dam olishning bir turi. Unda turistik marshrutlarni, dam olish joylarini, qishloq xo'jaligi va xalq muzeylarini, shuningdek yo'lovchilar va ekskursiyalar bilan sayyohlarga xizmat ko'rsatish markazlarini rivojlantirish ko'zda tutilgan. "Qishloq turizmi" tushunchasining o'zi ko'pincha "agroturizm" tushunchasi bilan birlashtirilgan, ammo "qishloq turizmi" ancha kengroq.

Mavsum - sayyohlik sayohatining asosiy qismi amalga oshiriladigan vaqt davri. Ko'pgina mamlakatlarda ushbu davr chet elga sayohat qilishning 70 foizini tashkil qiladi.

Avtoturargoh - turistik guruhning bir kecha qolish va dam olish joyi.

Tarif - chegirma yoki tariflar tizimi, xizmatlardan foydalanganlik uchun to'lovlar.

Tranzit - bu sayyohlarning bir mamlakatdan ikkinchisiga oraliq mamlakatlar orqali sayohati.

Transfer - bu turistni uning mamlakatda bo'lgan joyidan

(vaqtincha yashash joyidan) turar joyiga va orqaga yetkazish, shuningdek, mamlakat ichkarisida (vaqtincha yashash joyi) boshqa transport vositalarida, xizmat ko'rsatuvchi xizmat.

Tur - turar joy, transport, turistlar uchun ovqatlanish, ekskursiya xizmatlari, shuningdek ekskursiya-tarjimonlar xizmatlari va sayohatning maqsadiga qarab boshqa xizmatlar to'plami.

Turistik agent - litsenziya asosida turni targ'ib qilish va amalga oshirish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilot yoki yakka tartibdagi tadbirkor.

Turist - vaqtincha yashash joyiga (joyiga) dam olish, ta'lim, kasbiy-ishbilarmonlik, sport, diniy va boshqa maqsadlarda ketma-ket 24 soatdan 6 oygacha pullik faoliyat bilan shug'ullanmasdan tashrif buyuradigan yoki kamida bir kecha qolish.

Turistik vaucher - ekskursiya uchun haq to'lash faktini tasdiqlovchi hujjat.

Turistik xizmat - bu turistni turni yoki uning alohida tarkibiy qismlarini tashkil qilish va amalga oshirishda ehtiyojlarini qondirish bo'yicha tashkilot yoki yakka tartibdagi tadbirkor faoliyatining natijasidir.

Turistik resurslar - sayyohlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondira oladigan, ularning jismoniy va ma'naviy kuchlarini tiklash va rivojlantirishga yordam beradigan tabiiy, tarixiy, ijtimoiy va madaniy obyektlar.

Turistik marshrut - xizmat dasturi tomonidan taqdim yetilgan turistik xizmatlarni olish uchun sayyohlarning ma'lum vaqt davomida harakatlanishi uchun oldindan rejalashtirilgan yo'nalish.

Turistik mahsulot - turistlarning sayohati davomida paydo bo'lgan ehtiyojlarini to'liq qondirish uchun zarur bo'lgan moddiy (iste'mol tovarlari) va nomoddiy (xizmatlar) iste'mol qiymatlari to'plami.

Turoperator - litsenziya asosida turni shakllantirish, targ'ib

qilish va amalga oshirish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilot yoki yakka tartibdagi tadbirkor.

Charter - bu charter shartnomasi bo'lib, unga binoan ijaraga oluvchi tovarlarni, yo'lovchilarni, chamadonlarni tashish uchun bir yoki bir nechta transport vositalarining bir yoki bir nechta transport vositasining imkoniyatlarini to'liq yoki bir qismini haq evaziga ijaraga beruvchiga taqdim etishi shart.

Turistik baza (oromgohlar) - turistlar guruhlarini turar joy, ovqatlanish, ularni turistik, ekskursiya, madaniy, maishiy va jismoniy tarbiya va sog'liqni saqlash xizmatlari bilan ta'minlaydigan mehmonxona tipidagi korxonalar.

Ekologik turizm - bu tabiatni o'rganishda turistik ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lgan va mahalliy aholi manfaatlarini hisobga olgan holda ekotizimlarni saqlashga hissa qo'shadigan turistik talabga asoslangan turizm turi (V.V. Xrabovchenko., 2004).

Ekologik turizm - mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzini saqlab, iqtisodiy faoliyatga unchalik ta'sir qilmaydigan noyob tabiiy hududlarni ziyorat qilish; bu turistik jarayonning barcha ishtirokchilarining Ekologik madaniyati darajasining oshishi va mahalliy aholining turmush darajasining oshishi, Ekologik sayohatlar va dasturlarni amalga oshirishda Ekologik standartlar va texnologiyalarga muvofiqligi (T.K. Sergeeva, 2004)

Ekoturizm - bu tabiiy hududlarga, atrof-muhitni muhofaza qiladigan va mahalliy aholi farovonligini qo'llab-quvvatlaydigan mas'uliyatli sayohat.

Ekoturizm - tabiat bilan bog'liq turizm, bu mahalliy jamoalarning manfaatlarini hisobga olgan holda ekotizimlarni saqlashga hissa qo'shadi (Kanada Atrof-muhit bo'yicha maslahat kengashi.).

Ekoturizm - bu nisbatan buzilmagan tabiiy hududlarga tashrif buyurishga qaratilgan turizm shakli

Ekskursiya - muzey, diqqatga sazovor joy, ko'rgazma va boshqalarga jamoaviy tashrif; ta'lim, ilmiy, sport yoki ko'ngil ochish maqsadida sayohat, yurish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Normativ hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Turizm to'g'risidagi qonuni 2019 yil 18 iyuldagi ZRU-549-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 2 dekabrda UP-4861-sonli O'zbekiston Respublikasi turizm sanoatining jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori.

3. 2017 yil 7 fevralda UP-4947-sonli 2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi.

4. Buyuk ipak yo'lini tiklash va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasining ishtirokini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori. 1995 yil 2-iyun, № UP-1162.

5. 2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor chora-tadbirlari to'g'risida. 2017 yil 16-avgust, PQ-3217-son.

6. Ichki turizmning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida. 2018 yil 7 fevral, PQ-3514-son.

7. "Chorvoq" erkin sayyohlik zonasini yaratish to'g'risida. 2017 yil 5-dekabr, № UP-5273.

8. 2013-2015 yillarda Toshkent viloyatida turizmni rivojlantirish dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2013 yil 20 sentyabr, 259-son

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Sirdaryo viloyatining sanoat salohiyatini yanada rivojlantirish, 2015-2017 yillarda xizmatlar ko'rsatish va ekoturizm uchun zamonaviy inshootlarni yaratish dasturi to'g'risida qarori. 2015 yil 7-avgust, 233-son.

10. 2019-2021 yillarda Toshkent viloyatida turizmni jadal rivojlantirish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2019 yil 31 dekabr, 1053-son.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning

2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

Ilmiy adabiyotlar:

1. Alimova G.A. Rekreatsion va turistik soha asosida mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini oshirish (Toshkent viloyati misolida). Tanlov uchun dissertatsiya. falsafa doktori ilmiy darajasi. Toshkent, 2019 yil.

2. Aleksandrova A.Yu. Xalqaro turizm. Darslik - M.: KNORUS, 2010.

3. Arminius Vamberi. Markaziy Osiyo bo'ylab sayohat. M. Sharq adabiyoti. 2003 yil.

4. Abramova I.V. va boshqa Ekologik sayohatlar: rivojlantirish va targ'ib qilish. Amaliy qo'llanma. Minsk, 2011 yil.

5. Azhaev G.S. Ekologik turizm. Qo'llanma. Pavlodar: Kereku, 2016 yil.

6. Yegorenkov L.I. Turizm va servis ekologiyasi. -M.: Moliya va statistika, 2016 y.

7. Yermakova G.G. Ekologik turizmni rivojlanish xususiyatlari. Ma'ruza kursi. Gomel, 2010 yil.

8. Kim T.V. Iqtisodiy modernizatsiya sharoitida turizm sohasini innovatsion rivojlantirish. Tanlov uchun dissertatsiya. falsafa doktori ilmiy darajasi. Toshkent, 2019 yil.

9. Kolobovskiy Ye.Yu. Ekologik turizm va turizm ekologiyasi: darslik. Moskva, 2014.313 p.

10. Kosolapov A.B. Ekologik turizm nazariyasi va amaliyoti: darslik. Moskva: KNORUS, 2015.287 p.

11. Nigmatov A., Shomurotova N., O'zbekistanni ekoturistik rayonlashtirish tajribasi. Xabarnomasi ekologiyasi, f. № 2, Toshkent. 2007.46-54 b.

12. Sergeeva T.K. Ekologik turizm M.: Moliya va statistika, 2014. - 360 b.

13. Soliev A.S., Usmonov M.R. Turizm geografiyasi. SamDU, 2005 yil.

14. Tuxliev N., Taksanov A. Katta turizm iqtisodiyoti. -T.:

O'ME, 2001.

15. Xayitboyev R., Sattarov A. Turizm yo'nalishlarini ishlab chiqarish texnologiyasi. Samaraand. 2009 yil.

16. Xayitboyev R., Matyogubov U. Ekologik turizm. ISI o'zi, 2010 yil.

17. Kamidov O. Stonnda O'zbekistonda ekolog turizm ni rivojlantirishni boshkarishni takam qiladi: muammo va yechimlar. Monografiya. - T.: Ixthisodiet, 2016. - 203 b.

18. Xamidov O. O'zbekistonning Ekoturizm salohiyati. Monografiya. - T.: Fan, 2010. - 120 p.

19. Xamidov O. Milliy bog'larda ekologik tourizmni rivojlantirishni tashkil etish va boshkarish muammolari // Iqtisodiyot va ta'lim. - T., 2016 y., № 4. -33-42 p. (08.00.00; № 11).

20. Xrabovchenko V.V. Ekologik turizm. Moskva, 2003 yil.

21. Ekologik so'qmoq. O'qituvchilar uchun uslubiy qo'llanma. Toshkent, 2010. Loyiha doirasida: Loyiha UZB / SGP / OP4 / Y1 / CORE / 2008/03: "Iqtisodiyot, malaka va maslahat" nodavlat tashkiloti.

22. Dr. Martha Honey. Ekotourism and Sustainable Development, Second Edition: Who Owns Paradise. 2nd Edition. Island Press; 2 edition (August 4, 2008). USA, 2008.

23. Megan Epler Wood. Ekotourism: principles, practices and policies for sustainability. UNEP. First edition, 2002. United nations publication.

Elektron manbalar va Internet saytlari:

http://istoriya-turizma.blogspot.com/p/blog-page_23.html

<http://www.uzbektourism.uz>

<http://www.welcomeuzbekistan.uz/>

<http://www.tourism.uz/>

<http://www.tour.uz/>

<http://www.advantour.com/rus/>

<http://www.tours.ru/country/uz/>

<http://www.cats-uzbekistan.com/>

<http://www.tours.ru/firms/db/default.asp>
<http://www.dolores.uz/>
<http://blog.sambuh.com/ru/index.html>
<http://centralasiaadventures.com/ru/tours> by type of tourism
[/ecological tours](#)
www.uza.uz
УзДаилй.уз Америка телеканалли эфирлида Ўзбекистоннинг
сайёҳлик салоҳияти “ПБС”
<http://eco.uz/ru/biblioteka/publikatsii-v-smi/7480-k-voprosu-razvitiya-ekoturizma-v-uzbekistane>

O'zbekistonning qo'riqxonalari, milliy bog'lari va boshqa qo'riqlanadigan tabiiy hududlari

№ pp	Nomi, tashkil topgan yili va joylashgan o'rni	Maydoni, km²	Turkum MSOP
	Davlat zaxiralari		
1	Chotqol tog' o'rmon biosfera qo'riqxonasi (1947, Toshkent viloyati)	357,24	I
2	Hisor tog' -archa davlat qo'riqxonasi (1983 yil, Qashqadaryo viloyati)	809,86	I
3	Nurota davlat qo'riqxonasi, tog' yong'og'i (1975, Jizzax viloyati)	177,52	I
4	Surxon davlat tog'-o'rmon qo'riqxonasi (1987, Surxondaryo viloyati)	245,54	I
5	Zarafshon davlat qo'riqxonasi (1975, Samarqand viloyati)	23,52	I
6	To'qay-qumli Qizilqum davlat qo'riqxonasi (1971 yil, Buxoro va Xorazm viloyatlari)	103,11	I
7	Zomin davlat qo'riqxonasi (1960, Jizzax viloyati)	268,40	I
8	Kitob davlat geologik qo'riqxonasi (1979)	39,38	I
	JAMI	2089,19	

№ pp	Nomi, tashkil topgan yili va joylashgan o'rne	Maydoni, km2	Turkum MSOP
	Davlat biosfera qo'riqxonalari		
1	Nijeamudar'inskiy gosudarstveniy biosferniy rezervat (2011, Respublika Karakalpakstan)	687,18	
2	Jami	687,18	
3	Tabiiy pitomniklar		
4	"Jayron" ekomarkazi (1976, Buxoro viloyati)	165,04	IV
5	Bustard naslchilik bog'chasi «EmiratesBirdsBreeding»MChJ (2007 yil, Buxoro viloyati)	1,00	IV
6	MChJ «Emirates Centre for Conservation of Horiba» mas'uliyati cheklangan jamiyati (2008 yil, Navoiy viloyati)	1,00	IV
	Jami	167,04	

№ pp	Nomi, tashkil topgan yili va joylashgan o'rne	Maydon, km2	Turkum MSOP
	Davlat milliy tabiiy bog'lari		
11	Ugom-Chotqol davlat milliy tabiiy bog'i (1990 yil, Toshkent viloyati)	5746,00	II
22	Zomin milliy tabiiy bog'i (1978, Jizzax viloyati)	241,10	II
	Maydon Jami	5987,10	

N^o pp	Nomi, tashkil topgan yili va joylashgan o'рни	Maydon, km²	Turkum MSOP
	Davlat zaxiralari		
1	"Dengizko'l" davlat ornitologik qo'riqxonasi, (1973 yil, Buxoro viloyati)	500,00	IV
2	"Qora-Qir" davlat qo'riqxonasi (1992 yil, Buxoro viloyati)	300,00	IV
3	"Arnasoy" ornitologik qo'riqxonasi (1983, Jizzax viloyati)	633,00	IV
4	"Saygachiy" davlat qo'riqxonasi (1991 yil, Qoraqalpog'iston Respublikasi)	10000,00	IV
5	"Sudochiye" davlat ornitologik qo'riqxonasi (1991 yil, Qoraqalpog'iston Respublikasi)	50,000	IV
6	"Muborak" davlat qo'riqxonasi (1998 yil, Qashqadaryo viloyati)	2195,34	IV
7	Davlat qo'riqxonasi "Oktau (1997 yil, Navoiy viloyati)	154,20	IV
8	"Qarnobcho'l" davlat qo'riqxonasi (1998 yil, Navoiy viloyati)	250,00	IV
9	"Qarnobcho'l" davlat qo'riqxonasi (1998 yil, Navoiy viloyati)	163,00	IV
10	"Nurobod" davlat qo'riqxonasi (1992 yil, Samarqand viloyati)	400,00	IV
11	"Qumsulton" davlat qo'riqxonasi (2010 yil, Buxoro viloyati)	49,00	IV
12	"Xadicha" davlat qo'riqxonasi (2010 yil, Buxoro viloyati)	113,00	IV
	Jami	15525,74	

N ^o pp	Nomi, tashkil topgan yili va joylashgan o'rne	Maydon, km ²	Turkum MSOP
	Davlat tabiat yodgorliklari		
1	"Varganzi" tabiiy yodgorliklari (1997 yil, Buxoro viloyati)	3,20	III
2	"Mingbuloq" tabiiy yodgorligi (1991 yil, Namangan viloyati)	10,00	III
3	"Chust" tabiiy yodgorligi (1990 yil, Namangan viloyati)	1,00	III
4	"Yozyovon" tabiiy yodgorligi (1994 yil, Farg'ona viloyati).	18,83	III
5	"Yangibozor" tabiiy yodgorligi (2003 yil, Xorazm viloyati)	4,9	III
6	"Paykent" tabiiy yodgorligi (2010 yil, Buxoro viloyati)	0,30	III
7	"Varaxsha" tabiiy yodgorligi (2010 yil, Buxoro viloyati)	0,07	III
	Jami	38,27	
	Ulgurji sotish uchun JAMI	23657,56	

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning umumiy maydoni 20,520 km² ni tashkil etadi (butun O'zbekiston hududining 5%). O'zbekiston tabiati o'ziga xos va xilma-xil bo'lib, Tyan-Shan va Hisor-Oloy tog 'tizimlari, dashtlar, Qizilqum cho'llari, to'qay va archa o'rmonlari bilan ifodalanadi.

O'zbekiston faunasida umurtqali hayvonlarning 600 dan ortiq turlari, shu jumladan sutemizuvchilarning 97 turi, qushlarning 424 turi, sudralib yuruvchilarning 58 turi mavjud. O'zbekiston florasi 4100 dan ortiq yuqori o'simliklarning turlari bilan ifodalanadi. Noyob hayvonlarning bir qismini "Jayron" ekomarkazida, Zarafshon, Nurota, Amudaryo, Surxondaryo qo'riqxonalarida ham ko'rish mumkin. Bu yerda noyob hayvonlarni ko'paytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda:

Severtsev qo'chqorlari, markhor echkilar (markhor), jayron (dasht antilopasi), Prjevalskiy oti, qulonlar va boshqalar shular jumlasidandir.

Himoyalangan tabiiy hududlar, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va kuzatuvlar uchun tabiiy va o'ziga xos asos bo'lib xizmat qiladi.

Dunyo bo'ylab qo'riqxonalar va milliy bog'larning tabiiy go'zalligi millionlab ekoturistlar va tabiatni sevuvchilarni jalb qiladi. Afsuski, O'zbekistonda qo'riqxonalarning ko'plab ajoyib burchaklari sayyohlar uchun hali ham ma'lum emas, ammo milliy bog'lar jamoatchilik uchun ochiqdir.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Sayyohlik mijozlari uchun ariza shakli

So'rovning maqsadi - ekologik turizmni rivojlantirish istiqbollari to'g'risida mijozlarning fikrlarini o'rganish, ushbu yo'nalishning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash.

Ishtirokchilar: respondent - tadqiqotchi, sayyohlik agentligining mijozlari.

1. O'zingizni ekoturist deb ayta olasizmi?

1. Ha
2. Yo'q, chunki men turistik turni afzal ko'raman
3. Yo'q, lekin ekoturizmni ham sinab ko'rsangiz yaxshi bo'ladi

2. Siz uchun ekologik turizmning eng qiziqarli turini tanlang

1. Ta'lim ekoturizmi (kuzatish, ekskursiyalar)
2. Faol ko'ngilochar ekoturizm (piyoda yurish, rafting va boshqalar)
3. Passiv rekreatsion ekoturizm (yurish, pikniklar va boshqalar)

3. Ekologik sayohatga borishni istagan eng qiziqarli mamlakatni tanlang

1. Xitoy
2. Hindiston
3. Keniya
4. Rossiya
5. Peru
6. Laos

4. Siz uchun O'zbekistondagi eng qiziqarli tashrif obyekti tanlang

1. Urungoch ko'li (Toshkent viloyati)
2. Sangardak sharsharasi (Qashqadaryo viloyati)

3. Amudaryo (Xorazm viloyati)

4. Chotqol tog'lari

5. Zomin milliy bog'i

5. Ekologik sayohatga borishni istagan mavsumni tanlang

1. Yoz

2. Qish

3. Kuz

4. Bahor

6. Ekologik turizmga borgan transportning maqbul turini tanlang

1. Samolyot

2. Mashina

3. Avtobus

4. Poezd

7. Ekologik sayohat davomida siz uchun maqbul turar joy turini tanlang:

1. Mehmonxona

2. Turistik baza

3. Chodirlar

4. Mahalliy aholining mehmon uylari

5. Muhim emas

8. Yoshingizni kiriting

1. 18 yoshgacha

2. 18-25

3. 26-35

4. 36-45

5. 46-55

6. 56 dan

9. *Jinsingizni kiriting*

1. Erkak

2. Ayol

So'rovdan qatnashganingiz uchun katta rahmat!

O'QUV ADABIYOTINING NASHR RUXSATNOMASI

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 20 21 yil "31" May dagi "237" -sonli buyrug'iga asosan

L.Sh.Egamberdiyeva

(muallifning familiyasi, ismi-sharifi)

5630100 – Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish

(turlar bo'yicha)

(ta'lim yo'nalishi (mutaxassusligi))

ning

talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

(o'quv adabiyotining nomi va turi, darslik, o'quv qo'llanma)

Ekoturizm nomli o'quv qo'llanmasi

ga

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr etishga ruxsat berildi.

Vazir

(imzo)

A. Toshkulov

Ro'yxatga olish raqami

237-078

Egamberdieva L.Sh.

EKOTURIZM
O'QUV QO'LLANMA

Ushbu qo'llanmani nashrga tayyorlashda asosiy ishlarni amalga oshirgan Egamberdiyev Akbarga oilamiz nomidan minnadorchilik bildiramiz.

Bichimi: 84x60 $\frac{1}{16}$. «Times New Roman» garniturası.
Raqamli bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog'i: 15. Adadi 200. Buyurtma № 3/21.

Guvoxnoma № 851684.
«Tipograff» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.
Bosmaxona manzili: 100011, Toshkent sh.,
Beruniy ko'chasi, 83-uy.

ISBN 978-9943-7098-2-9

9 789943 709829